

**GUDS ORÐ
ELLA
ORÐ UM GUD**

HANS ANDRIAS SØLVARÁ

GUDS ORÐ
ELLA
ORÐ UM GUD

TEKSTUR & SØGA Í BÍBLIUNI

FRÓÐSKAPUR
FAROE UNIVERSITY PRESS
Tórshavn 2007

Hans Andrias Sølvará: Guds orð ella orð um Gud
© Fróðskapur og høvundurin
Perma: Føroyaprent
Umbrotið, prentað og heft: Føroyaprent
Útgevandi: Fróðskapur – Faroe University Press, Tórshavn 2007

ISBN 978-99918-65-15-7

Innihaldsyvirlit

Fororð	7
Inngangur.....	9
Gamla Testamenti – millum söguna í skriftini og skriftina í söguni	
Sögan hjá ísraelsfólki sambært Gamla Testamenti	21
Gamla Testamenti – keldurnar til sögu jødanna..	23
Patriarkalskar anakronismur	26
Útferð uttan spor	30
Hertøka í tóman heim.....	38
Kongar uttan kongaríki.....	49
Uppruni ísraels og heilagu tekstir jødanna	55
Nýggja Testamenti – millum kirkjunnar Kristus og sögunnar Jesus	
Palestina og jødadómurinn á Jesu dögum	65
Nýggja Testamenti – keldurnar til lív og virki Jesusar	70
Millum Gamla og Nýggja Testamenti	83
Føðing og barnaár Jesusar – hinumegin guddómliga prýði.....	94
Prýðingin av vaksna lívi og deyða Jesusar.....	109
Hinumegin guddómligu prýðingina	124
Uppreisnin handan guddómliga prýði	137
Frá evangelium til dogmatikk – trúindin.....	148
Sjónarhorn – millum vísindi og trúgv.....	157
Hendingarøð	165
Viðmerkingar.....	172
Heimildir	203

Fororð

Henda bók er skrivað í summarfrítíðini í 2007 við støði í nøkrum greinum, sum vóru prentaðar í Dimmalætting í januar og februar. Síðan hevur teksturin verið til gjøgnumlestur hjá kønum persónum, sum hava gjørt ymiskar viðmerkingar til innihaldið. Teksturinn hevur eisini verið til rættlestur síðan summarfrítíðina. Bókin hevði ikki kunnað verið givin út uttan hollan stuðul og hjálp av ymiskum slag. Fyri peningaligan stuðul skal Mentanargrunnur Landsins eiga stóra tøkk. Eiríkur Tausen skal hava stóra tøkk fyri at hava rættlisið handritið og fyri at vera komin við nógvum góðum hugskotum til tekstin. Hansara stóri áhuga og beinraknu viðmerkingar hava havt við sær, at teksturin er vorðin betri enn hann annars hevði verið. Bergur D. Hansen eigur eisini stóra tøkk fyri góðar viðmerkingar, sum hava sett sín dóm á bókina. Ikki minst skal eg takka konu míni, Anniku Sølvará, fyri treytaleysan stuðul, fyri at hava lisið handritið ígjøgnum, rættlestur o.a. og fyri at hava hildið meg út á eini summarferiu í Noregi, har eg størsta partin av tíðini sat frammanfyri fartelduna og skrivaði. Tá eg ikki skrivaði, so sat eg og las onkra bók, sum hevði týdning fyri evnið í bókini. Børnini, Katrin og Høgni, eiga eina serstaka tøkk fyri at hava borið yvir við vantandi uppmerksemi frá mær hendan mánaðin. At enda skal Fróðskapur hava stóra tøkk fyri at hava átikið sær at standa fyri útgávu av bókini.

Hóast góða hjálp, kann eingin annar enn undirritaði tó ábyrgdast fyri innihaldið.

Hans Andrias Sølvará

Allahalgannadag 2007

Inngangur

Her við byrjanina av 21. øld hevur eitt altjóða rák tikið seg Hupp, sum hevur við sær, at átrúnaðarlig viðurskifti í størri og størri mun verða partur av politiska kjakinum. Tað hevur m.a. við sær, at tað er vorðið vanligt at grundgeva fyri politiskum sjónarmiðum við at vísa til Bíbliuna. Eisini í Føroyum hevur hetta rákið gjørt vart við seg tey seinastu árin. Her er talan um eitt rák, sum kann hava við sær, at skynsamar grundgevingar og atfinningar, sum eru grundarlagið undir øllum sunnum politiskum kjaki og samfelagsligari menning, verða skúgvaðar til viks av sjónarmiðum, sum standa í eini gamlari bók. Talan er um eina tvístøðu millum skynsamar grundgevingar og dogmatisk uppáhald. Tað finst bara ein háttur at verja tað atfinningarsama og mennandi samfelagskjakið móti hesi átrúnaðarligu innrásini. Tvístøðan kann einans loysast til fyrimunar fyri tað skynsama kjakið á tann hátt, at sjálvt grundarlagið undir teimum átrúnaðarligu sjónarmiðunum verður sett undir kjak. Tí er kjak um Bíbliuna týðningarmikið. Verður Bíblían nýtt sum politisk grundgeving í tí almenna kjakinum, so noyðist Bíblían at verða sett undir ta atfinningarsomu sjóneykuna á jøvnum føti við øll onnur politisk og samfelagslig sjónarmið. Tað er tann heilt skilvísa avleiðingin av samanrenningini av politiskum sjónarmiðum og dogmatiskum trúarspurningum. Tey, sum nýta bíbilskar grundgevingar í politiska kjakinum í Føroyum, kunnu ikki harmast um hetta; tað er í veruleikanum nakað, sum tey sjálvi hava biðið um. Tað er rætt og slætt alneyðugt, at alment kjak er um alt tað, sum verður nýtt til politiska grundgeving. Eisini um Bíbliuna.

Hendan bók er ikki skrivað fyri at gera seg inn á átrúnað ella trúgv hjá nøkrum. Bíbliukritikkur snýr seg ikki um Gud ella trúgv, hann snýr seg um tað, sum teksturin við skilvísimum vísindaligum háttaløgum kann metast at kunna bera. Gud verður

á ongan hátt ávirkaður av bíbliukritikki. Bíbliukritikkur snýr seg ikki um Gud; hann snýr seg um teir tekstir, sum menniskju hava skrivað um Gud.¹ Á sama hátt, sum ávís menniskju er til, óheft av teimum tekstum, sum eru skrivaðir um tey, á sama hátt er Gud tann, sum hann er, óheft av teimum tekstum, sum eru skrivaðir um hann. Gud er ikki kjølfestur í Bíbliuni og kann hvørki prógvast ella mótprógvast við bíbliukritikki. Bíbliukritikkur kann broyta ta mynd, sum menniskju hava av Gudi, men hann kann ikki broyta Gud. Hendan bókin snýr seg ikki um Gud, men hon er skrivað við tí í huga at geva eitt íkast til politiska kjakið í Føroyum, sum í størri mun verður grundað á bíbilska tekstin. Gud verður hildin uttanfyri hetta kjakið.

Grundarlagið undir hesi bók eru nakrar greinar, sum eg í hesum anda læt prenta í Dimmalætting í tíðarskeiðinum frá 26. januar til 16. februar 2007. Greinarnar lögdu upp til kjak um, hvørt Bíblían skal skiljast sum *Guds orð ella orð um Gud*. Síðan havi eg fingið varhugan av, at stórir áhugi er fyri hesum kjakinum, og fleiri hava heitt á meg um at geva greinarnar út sum bók. Tað metti eg ikki, at tær vóru nóg góðar til, men eg setti mær fyri at arbeiða víðari við evninum, soleiðis at ein bók kundi koma út. Úrslitið, sum hervið fyriliggur, er ein nærum heilt nýggjur tekstur, sum ongantíð hevur verið á prenti fyrr. Tann fyrri og styttri parturin í bókini, sum snýr seg um Gamla Testamenti, er stórt sæð skipaður soleiðis, sum greinarøðin varð skipað, men hann er nógv broyttur og útbygdur við nógvum nýggjum tilfari. Tann seinni og longri parturin, sum snýr seg um Nýggja Testamenti, er grundleggjandi broyttur og útbygdur bæði við atliti at skipan og innihaldi. Hesin teksturin er í veruleikanum nýggjur og er grundaður á nógv nýtt tilfar. V.ø.o. eru tað ikki greinarnar í Dimmalætting, sum verða givnar út sum bók, men talan er um ein tekst, sum hevur fingið íblástur úr greinarøðini. Innihaldið er skjalprógvað við ávísingum og viðmerkingum til heimildartilfar. Tann fyrri parturin byggir nógv á fornfrøði meðan tann seinni í størri mun byggir á tekstgransking. Vónandi eru villurnar fáar, men tað ber til at eftirkanna upplýsingar í tekstinum gjøgnum meira enn 340 ávísingar til heimildartilfarið – sum eisini innihalda viðmerkingar til ymisk viðurskipti. Harvið er teksturin eisini nakað, sum kjakast kann um.

Innihaldsliga endamálið við bókini er ikki fyrst og fremst at greina persónar, hendingar og gudfrøðiligar týðningar í

Bíbliuni, men at seta bíbilska tekstin upp ímóti øðrum tilfari, sum kann siga nakað um søguliga trúvirðið. Tað hevur ikki verið ætlanin at greiða frá uppruna og søgu kristindómsins, men at peika á nakrar trupulleikar við søguliga trúvirðinum, sum granskingin hevur víst á. Endamálið við bókini er ikki at leggja fram søguligar ella gudfrøðiligar frágreiðingar uppá sigursgongd kristindómsins, men at peika á *metodiskar trupulleikar*, sum standast av at skilja Bíbliuna sum ein av Gudi íblástan og fullkomnan tekst. Her kunnu orðini hjá Columbia professaranum og prædikumanninum Bruce Chilton viðvíkjandi gransking av Nýggja Testamenti standa sum grundstøði: *„Eg lesi ikki úr tekstunum, eg lesi aftanfyrir tekstirnar, og tað merkir ... at skipanin av evangeliunum eins væl og tað, sum tey siga, ofta noyðist at verða mótsagt, onkuntíð radikalt”*.² Hetta er í enn størri mun galdandi fyri tekstir í Gamla Testamenti, sum allir eru festir á blað og tillagaðir fleiri øldir aftan á tær hendingar, sum sipað verður til. Hinvegin eru aðrir metodiskir trupulleikar við Nýggja Testamenti, sum ikki eru við Gamla Testamenti. Gudfrøðingarnir Don Cuppitt og Peter Armstrong skriva t.d., at: *„... okkara fyrsta meginregla, tá tað snýr seg um søguligar kanningar má vera: ver varin við øllum smálutum í evangeliunum, sum hava tættar paralellir í Gamla Testamenti”*.³ Evangelistarnir og aðrir høvundar í Nýggja Testamenti skriva v.ø.o. ikki søguliga eftirfarandi um føðing, lív og deyða Jesusar, men teir siga frá søguni við støði í gudfrøðiligum sjónarmiðum og profetorðum í Gamla Testamenti. Tekstirnir í Bíbliuni eru, summir meira enn aðrir, fyrst og fremst gudfrøðiliga og ikki einans søguliga grundaðir.

Nakrar av metodisku meginreglunum, sum eg havi nýtt í bókini eru annars hesar:

- 1) at upplýsingar í Bíbliuni einsamallar ikki kunnu nýtast sum grundgeving fyri, at aðrar upplýsingar í Bíbliuni eru eftirfarandi. (Tað hevði t.d. verið at grundgivið í ring, um upplýsingar í Krýnikubókunum frá 4. øld f.Kr. vóru mettar at vera álítandi við tí grundgeving, at somu upplýsingar finnast í Kongabókunum, sum finga sítt endaliga skap í 6. øld f.Kr., tí Krýnikubøkurnar eru grundaðar á Kongabøkurnar),

- 2) at bíbilsku tekstirnir eru gudfrøðiliga heldur enn søguliga grundaðir,
- 3) at mytologiseringin av innihaldinum í tekstunum vanliga er proportionalt við tíðarbilið millum sjálvar hendingarnar og niðurskrivingina av teimum,
- 4) at gudfrøðiliga sambandið millum Gamla og Nýggja Testamenti ger tað neyðugt at vera serliga ansin við upplýsingum í Nýggja Testamenti, sum eru grundaðar á profetorð í Gamla Testamenti,
- 5) at jødiskar orðingar í Nýggja Testamenti vanliga umboða eitt eldri og meira upprunaligt søguligt lag enn kristnar vendingar, sum helst eru nýggjari og kunnu stava frá høvundunum,
- 6) at upplýsingar, sum koma bíbilsku høvundunum og teimum fyrstu kristnu illa við, mest sannlíkt eru eftirfarandi, meðan tað er neyðugt at vera serstakliga varin við upplýsingum, sum samsvara við gudfrøðiligu sjónarmiðini hjá høvundunum,
- 7) at bíbilski teksturin noyðist at haldast upp ímóti fornfrøðiligum tilfari, fyri at sleppast kann undan at grundgeva í ring, og at enda,
- 8) at Bíblían er eitt mannaskapt søguligt skjal, sum skal viðgerast eins og øll onnur søgulig skjøl. Hetta seinasta er eitt sjálvsagt og alneyðugt grundstøði undir allari vísindaligari bíbliugransking.

Tað hevur millum bíbliutrúgvvar fornfrøðingar leingi verið ein nærur óskrivað meginregla, at fornfrøðin er ein vísindagrein, sum skal stuðla undir bíbliugranskingina. Hetta merkir ofta, at fornfrøðiligar kanningar í størst møguligan mun hava verið tíðarfestar við støði í Bíbliuni, sum síðan verður hildin at vera prógvað av fornfrøðini. Tað nýggja ættarliðið av fornfrøðingum, m.a. kendi ísraelski professarin Israel Finkelstein, hevur hinvegin roynt at gera fornfrøðina til eina sjálvstøðuga vísindagrein, sum skal nýta egnar arbeiðshættir og mannagongdir – óheft av tí, sum Bíblían øldir seinni sigur frá. Teir halda av røttum upp á, at verður Bíblían nýtt sum grundgeving fyri m.a. tíðarfestingum av útgrevstrum, sum síðan verða nýttir sum grundgeving fyri, at Bíblían sigur satt, so verður grundgivið í ring. Um hetta skrivar danski asýriologurin Aage Westenholz í eini grein, sum annars

er ein atfinning móti teimum, sum fara illa við søguliga trúvirði Bíbliunnar: „... tað er eitt metodiskt brek í nógvum bíbliskari fornfrøði: *Nógvir av fornfrøðingunum „grava við hakkaranum í aðrari hondini og Bíbliuni í hinari“*. Tað merkir ofta, at tá okkurt bygningsverk stingur seg upp úr jørðini, verður tað sett í samband við ein kong (ella onkran annan persón), sum er kendur frá Bíbliuni; harvið er finningurin tíðarfestur og Bíbliunnar „sannleiki“ prógvaður. Tað er púra rætt ein ónýtiligur kringúrskurður“.⁴ Ein grundleggjandi meginregla í fornfrøðini er, at kanningarnar í útgangsstøði skulu vera óheftar av Bíbliuni, men síðan kunnu samanberingar gerast. Hetta, at fornfrøðin er ein sjálvstøðug vísindagrein, sum ikki skal nýtast sum hjálpitól hjá bíbliugranskarum, er tann seinasta metodiska meginreglan aftanfyrri arbeiðið við hesi bókini.

Bíblisjónarmiðið, sum liggur aftanfyrri bókina er *søgukritiskt*, men tað finnast onnur bíblisk grundsjónarmið, sum ofta verða nevnd í sambandi við Bíbliuna. Í høvuðsheitum er talan um tað *fundamentalistiska*, tað *søgukritiska* og tað *bíblisøguliga* bíblisjónarmiðið.⁵

Tað fundamentalistiska bíblisjónarmiðið sigur, at alt sum stendur í Bíbliuni er satt, tí tað stendur í Bíbliuni. Sambært hesum sjónarmiðinum er Bíblían øll sum hon er íblást av Gudi og hon er tí fullkomin. Tann støða, sum Bíblían sambært tí fundamentalistiska sjónarmiðinum hevur millum trúgvandi í tí kristna heimum, verður v.ø.o. nýtt sum grundgeving fyri, at Bíblían er fullkomin. Tað, sum skal grundgevast *fyri* (trúvirðið Bíbliunnar), er eisini tað, sum grundgivið verður *við* (trúvirðið Bíbliunnar). Tað, sum stendur í Bíbliuni er satt, tí tað stendur í Bíbliuni. Tað, sum stendur í Das Kapital hjá Karl Marx er satt, tí tað stendur í Das Kapital. Her verður grundgivið í ring, ella rættari, her verður als ikki grundgivið. Hóast hetta sjónarmiðið sostatt ikki torir at lata seg eftirkanna av nøkrum vísindaligum háttalagi, so hevur søgukritiska bíbliugranskingin fyri langari tíð síðan avdúkað, at nógvir feilir og seinni tillagingar eru í bíbulsku tekstunum. Fundamentalistiska sjónarmiðið er v.ø.o. mótprógvað.

Tað søgukritiska sjónarmiðið heldur uppá, at Bíblían er eitt mannaskapt søguligt skjal, sum eins og øll onnur søgulig skjal kann eftirkannast við vísindaligum amboðum. Bíblían hevur sambært søgukritiska sjónarmiðinum ikki nakran myndugleika, sum rækkur út um tað, sum vísindalig amboð kunnu avdúka

við skilvísu háttalögum. Tað er granskarin, sum við støði í skilvísi og vísindaligum amboðum ger av, um tað, sum stendur í Bíbliuni er satt ella ikki. Søgukritiska sjónarmiðið gongur sostatt ikki út frá, at Bíblían er lýtaley, men útgangsstøðið er, at tað er vísindaliga granskingin, sum skal avgera hendan spurningin. Her hevur søgukritiska granskingin avdúkað hópin av feilum, tillagingum og seinni ískoytum í bíbilsku tekstunum, sum einki hava við søgu at gera. Nógv, sum stendur í Bíbliuni er v.ø.o. Gudfrøði og ikki søga. Hetta merkir, at søgukritiska sjónarmiðið heldur tað vera neyðugt at skilja ímillum tann søguliga veruleika, sum liggur aftanfyri bíbilsku tekstirnar og sjálvar tekstirnar. Tað verður vanligi sagt, at tann modernaða Jesus granskingin byrjaði við Hermann Samuel Reimarus (1694-1768), sum í sínum verkum týðiliga skilti ímillum: „*tað, sum ápostlarnir halda uppá í sínum egnu verkum*“ og: „*tað, sum Jesus í sínum veruliga lívi hevur sagt og lært*“.⁶ Tað er viðurkent innan søgukritisku granskingina, at í Gamla Testamenti er neyðugt at skilja ímillum søgu Ísraels og ísraelska átrúnaðin; í Nýggja Testamenti er neyðugt at skilja ímillum tann søguliga Jesus og kirkjunnar Kristus. Tann søgukritiska granskingin hevur tey seinastu 300 árin í veruleikanum avdúkað so nógvar feilir í bíbilsku tekstunum, at eingin seriøs granskari tekur fundamentalistiska sjónarmiðið í álvara, men søgukritiska sjónarhornið hevur verið funnist at fyri dualismu – t.e. at tað grundleggjandi skilur millum søgu og meining. Tað er ein áhuga-verd, men langt frá beinrakin atfinning.

Tað bíbliusøguliga sjónarmiðið viðurkennir søguvísindaligu háttaløgin hjá søgukritisku granskingini, men góðtekur ikki tað søgukritiska bíbliusjónarmiðið, sum verður mett at vera dualistiskt. Bíbliusøguliga sjónarmiðið heldur uppá, at tað er neyðugt at halda fast við, at søguligar hendingar og gudfrøðiligir týðningar ikki kunnu skiljast frá hvørjum øðrum. T.d. skrivur biskopurin T. N. Wright, at: „*... holl søgugransking (t.e. opin gransking av veruligum hendingum í Palestina í 1. øld) og holl gudfrøði (t.e. opin gransking av hvat orðið „Gud“, og harvið lýsingarorðið guddómligt, veruliga kundi víst til), hoyra saman, serstakliga í kjaki um Jesus*“.⁷ Tað ber v.ø.o. ikki til at skilja ímillum søgu Ísraels og átrúnaðin hjá ísraelum, millum tann søguliga Jesus og kirkjunnar Kristus. Einans við at halda fast í hesa treytina ber tað sambært bíbliusøguliga sjónarmiðinum til at finna fram til meiningina við tekstunum ella tað, sum høvundarnir ætlaðu við sínum tekstum.

Bíblían er sambært hesum sjónarmiðinum ikki ein fullkomin bók, sum er dottin oman av himli, men hon er ein vitnisburður um meining og trúgv hjá teimum, sum skrivaðu og nýttu tekstirnar. Hesa trúgv skulu søgugranskarar taka í rámasta álvara.

Tað er sum nevnt ein sannroynd, at tað fundamentalistiska sjónarmiðið fyri langari tíð síðan er mótprógvað. Tað verður ikki tikið í álvara av nøkrum seriosum granskarum. Hetta merkir kortini ikki, at sjónarmiðið hevur mist sína megi millum fólk. Tvørturímóti er tað sum nevnt eitt altjóða rák í nútíðini, sum leggur upp til, at bíbilski teksturin skal skiljast bókstavliga og harumframt eisini eigur at verða nýttur sum grundarlag undir allari samfelagsligari lóggávu. Vísindaliga er hetta rætt og slætt nakað tvætl, og politiskt er hetta rákið ógvuliga vandamikið. Í hesi bók verður grundgivið ímóti tí fundamentalistiska sjónarmiðinum. Endamálið er ikki at gera upp við átrúnað ella tann ríka kristna siðaarvin, men at grundgeva fyri, at Bíblían langt frá er ein lýtaleykur grundvøllur at byggja samfelagsliga kjakið á. Bíblían er ein ógvuliga samansettur tekstur, sum er skrivaður, ritstjórnaður og broyttur av nógvum ymiskum menniskjum gjøgnum fleiri øldir. Tekstirnir eru ikki vorðnir til undir ævinleikans sjónarhorni, men teir eru skrivaður av fólki, sum høvdu tíðarbundin sjónarmið og ítøkiligar ætlanir. Høvundarnir vóru ikki eygnavitni til tær hendingar, sum teir siga frá og í flestu førum eru teir varðveittu tekstirnir avritaðir fleiri øldir eftir tær hendingar, sum teir siga frá. Tað er sostatt alneyðugt at viðgera, kjakast um og finnast at teimum bíbilsku tekstunum, sum í dag eru blivnir partar av tí politiska kjakinum.

Bíbliusøguliga sjónarmiðið, sum heldur uppá, at Bíblían skal skiljast sum ein vitnisburður um meining og trúgv hjá fólki í søguni, roynir at fáa hendur á ætlanunum hjá bíbilsku høvundunum, men veruleikin er, at tað er langt frá einasta endamálið við tekst- og søgugranskning. Bíbilsku tekstirnir eru langt frá vorðnir til í samljóð við sjónarmið í samtíðini, men teir eru tvørturímóti vorðnir til í ymiskum umhvørvum og ofta beinleiðis í mótstríð við onnur sjónarmið – m.a. gnostisk og jødisk. Skal sjónarmiðið hjá Wright takast í álvara (og ikki einans sum ein serstakur háttur at verja kristindómin uppá), so er sjálvandi eisini neyðugt hjá granskarum at nýta somu meginreglu mótvegis norrønu ásatrúnni, Koranini og Mohammed. Tað er valla ætlanin hjá Wright, men veruleikin er, at eingir tekstir – heldur

ikki Bíblían – eiga at vera tiknir í so stórum álvara. Verður ov stórir dentur lagdur á meiningina í tekstum, so er stórir vandi fyri, at órímliga nógv samsvar verður trýst inn í og millum tekstir, har tað einans er mótstríð og ósamsvar at finna. Hette er eisini ein grundleggjandi atfinning, sum m.a. er sett fram móti bíbliusøguliga sjónarmiðinum hjá Wright.⁸ Sjónarmiðið í hesi bók er, at uttan eitt søgukritiskt sjónarmið, sum í útgangsstøði skilur ímillum tey grundsjónarmið, sum bíbilsku høvundarnir seta fram í tekstunum, og tann søguliga veruleika, sum liggur aftanfyri, ávirkar og avmarkar høvundarnar, er vandi fyri, at granskingin uttan víðari kemur at góðtaka treytirnar og sjónarmiðini hjá høvundunum. Uppáhaldið er, at tað – sum franski heimspekingurin Paul Ricæur hevur peikað á – er minst líka týðningarmikið at avdúka lygnirnar í einum teksti, sum tað er at avdúka meiningina við honum.⁹ Tekstir eru ikki samanhangandi skipanir av meining, sum tað ber til at fáa hendur á, men tað finst eisini mótstríð og ósamsvar í øllum tekstum – ikki minst tekstasøvnum sum Bíbliuni. Tað, sum høvundarnir ætlaðu við tekstinum, er í veruleikanum hvørki møguligt ella altíð serliga áhugavert at fáa hendur á. Tann søgukritiska granskingin varpar hinvegin við síni gransking av samtíðini, sum tekstirnar eru vorðnir til í, nýtt ljós á tekstirnar og gevur teimum harvið nýggjan týðning, sum ikki endiliga samsvarar við ætlanirnar hjá høvundunum.¹⁰ Høvuðsendamálið við gransking av týskari søgu er ikki einans at skilja tað, sum nasistarnir gjørdu og skrivaðu í 1930-unum og 1940-unum, men tað er nógv meira umráðandi at avdúka lygnirnar aftanfyri virki og gerðir teirra. Harvið verður nýggj meining um týska søgu skapt.

Tað er bara tann søgukritiska tilgongdin, sum metodiskt skilur millum søgu og tekst, hendingar og týðningar, sum kann gera hetta. Vansin við eini granskingartilgongd, sum einans roynir at skilja meiningina í einum teksti (t.d. Bíbliuni) er – sum týski heimspekingurin Jürgen Habermas hevur peikað á – at sjónarmið í tekstinum, sum kunnu vera og ofta eru tíðarbundin og stirvin hugmyndafrøði, verða góðtikin sum almennir sannleikar av granskarunum.¹¹ Bíbliusøguliga sjónarmiðið, sum einans roynir at skilja høvundarnar og tekstir teirra, er sostatt í stórum vanda fyri at enda í einum sjónarhorni, sum góðtekur myndugleikan og meiningina hjá tekstinum. Hinvegin er tað ein sannroynd, at tann veruleiki, sum søgukritiska granskingin avdúkar liggur

aftanfyri bíbilsku tekstirnar, eisini ávirkar týðningin í tekstunum. Í dag eru t.d. allir seríøsir granskarar samdir um, at Jesus í botn og grund skal skiljast í einum jødiskum samanhangi – hann var jødi. Hetta hevði verið fullkomiliga fremmant fyri kristnan hugsanarhátt fyri 500 árum síðan. Tað søgukritiska sjónarmiðið, sum roynir at avdúka tann veruleika, sum liggur aftanfyri tekstirnar, ger v.ø.o. ikki upp við Bíbliuna, tað tulkar hana einans av nýggjum.¹² Sæð í hesum høpi hongur søgukritiska granskingin og útlekkingin av tekstunum saman. Munurin er, at har bíbliusøguliga sjónarmiðið læsir seg fast í meiningar og ætlanir hjá bíbilsku høvundunum, har er søgukritiska sjónarmiðið leyst av sjónarmiðunum hjá høvundunum. Harvið verður grundarlagið tikið undan dualistisku atfinningini móti søgukritiska sjónarmiðinum, men tað er hinvegin eingin trygd fyri, at tað endiliga verður sjónarhornið í tekstinum, sum sigrar. Tað er einans granskingin, sum avger, júst *hvønn* týðning teksturin vísindaliga sæð hevur.

Alt tilfar úr ritgerðum og bókmentum, sum verður endurgivið í bókini, hevur undirritaði týtt til føroyskt. Tað kann hava við sær, at neyvleikin í støðum fer nakað, serstakliga tá hugsað verður um, at eg ikki altíð hava havt atgongd til tekstir og bókur á upprunamálinum, men tað havi eg valt at gera, fyri at bókin skal vera lættari at lesa. Endurgevingar úr Bíbliuni eru, har einki annað er viðmerkt, tiknar úr týðingini hjá Dahl og Viderø. Tekniskar viðmerkingar til m.a. týðningin av hebraiskum orðum, bókmentir og sjónarmið, sum ikki eru neyðug fyri samanhangin í høvuðstekstinum, havi eg aloftast sett í viðmerkingarnar. Tey, sum vilja leita afturum grundgevingarnar í bókini, kunna gera tað gjøgnum viðmerkingarnar, og tey, sum hava størri áhuga í evninum, enn henda bók kann nøkta, kunnu leita sær hjálp í bókmentalistanum. Henda bók ger ikki krav uppá at vera ein sjálvstøðug ritgerð um Bíbliuna, men hon er ætlað sum ein lætt atkomiligur samandráttur av útvaldum ritgerðum og bókum, sum – aloftast nýliga – eru skrivaðar um bíbliugranskingina.

Bíbliugranskingin hevur hesi seinastu árinum flutt seg frá at viðgera *innihaldið* í tekstunum, til at viðgera *høvundarnar*, sum hava skrivað tekstirnar. Bíblían er ikki fyrst og fremst ein kelda til tann søguliga veruleika, sum hon sigur frá, hon er fyrst og fremst ein kelda til samtíð og gudfrøði høvundanna. Hetta sjónarmiðið sæst aftur í hesi bókini. Tað slepst ikki undan, at

tað við støði í viðgerðini av upprunanum til tekstirnar verður lagt upp til ávísar niðurstøður viðvíkjandi trúvirðinum í innihaldinum í Bíbliuni. Hesar niðurstøður snúgva seg ikki um trúgv, men tær eru grundaðar á tað, sum søguvísindaliga kann tykjast mest sannlíkt. Høvuðsendamálið við bókini er at lýsa søguliga upprunan til bíbilsku tekstirnar – ikki at útleggja gudfrøðiliga innihaldið í Bíbliuni. Tað er ikki trúarinnar Kristus hjá Paulusi, evangelistunum og kristnu kirkjuni, sum er til viðgerðar í bókini, men við støði í metodisku viðgerðini av tekstunum verða uppáhald um søguliga veruleikan, sum fjalir seg aftanfryi gudfrøðina hjá høvundunum, sett fram. Hesi byggja á meginregluna um ta mest sannlíka.

Vónandi kann henda bók geva íblástur til tey, sum hava áhuga fyri at seta seg eitt sindur inn í nakað av tí, sum tann kritiska bíbliugranskingin hevur kjakast um seinastu øldina. Upplýsingar í bókini um bíbilsku tekstirnar eru so vítt eg havi funnið fram til viðurkendir innan granskingina, men øll sjónarmiðini eru sjálvandi opin fyri atfinningum og kjaki. Eg geri ikki krav uppá at hava rætt, men eg meti tað hava stóran týdning at sakligt kjak er um eina bók, sum seinastu tíðina hevur fingið stóran politiskan týdning. Tað er ikki nakað, sum eg havi ynskt ella biðið um, tað er bara ein partur av politiska veruleikanum í dagsins Føroyum, sum vit noyðast at fyrihalda okkum til. Tað er mín vón, at bókin kann vera við til at birta undir og menna føroyska kjakið um støðuna hjá Bíbliuni í føroyska samfelagnum.

Við hesum ynski verður bókin latin lesaranum.

**GAMLA TESTAMENTI
– MILLUM SØGUNA Í SKRIFTINI
OG SKRIFTINA Í SØGUNI**

Søgan hjá ísraelsfólki sambært Gamla Testamenti

Jødiska Bíblían, t.e. Gamla Testamentið hjá teimum kristnu, sigur frá søguni hjá jødunum, Guds útvalda fólki. Her finna vit m.a. ta heimskendu søguna um ísraelska ættfaðirin Ábraham, sum saman við fylgi sínum og eftir boðum frá jødiska gudinum Jahve fór úr Ur í Kaldæa um 2100 f.Kr. fyri at finna tað lovaða landið; søguna um Jósef, brøður hansara og ta 430 ára longu útlegdina hjá ísraelsfólki í Egyptalandi; søguna um Móses og ta undurfullu flýggjanina hjá ísraelum tvørtur um Reyða Havið í 1200 talinum f.Kr., fyri at sleppa burturúr trældóminum í Egyptalandi; søguna um tey 40 árini í oyðimørkini, sum ísraelar orsakað av ólýdni móti Jahve noyddust at taka til takkar við; søguna um Jósva, sum leiddi ísraelsfólk inn í tað lovaða landið, Kána, har tað við hermegi og lúðrablástri varð tikið frá kánanittunum; og søguna um Dávid, sum stutt undan 1000 f.Kr. savnaði allar ísraelar í einum máttmiklum ísraelskum kongaríki, sum sambært lyfti frá Jahve skuldi standa í allar ævir.

Hetta var ikki nakað, sum ísraelsfólk megnaðu við egnari megi. Sambært Bíbliuni fingtu tey undurfulla hjálp frá Jahve, sum t.d. sendi plágur yvir Egyptaland. Hann gav Mósesi megi at skilja Reyða Havið fyri teimum flýggjandi ísraelunumunum, meðan egyptar druknaðu. Og teir væl vardu býirnir í Kána fullu ein fyri og annar eftir fyri megini hjá Jahve, sum m.a. læt múrar Jeriko fella, eftir at ísraelar við lúðrablástri høvdu gingið rundan um býin í 7 dagar. Sambært Bíbliuni livdu ísraelar leingi í Ísrael fyri norðan, har Tírza var ein av høvuðsbýunum, og í tí meira týðandi Juda fyri sunnan, har Betlehem var høvuðsbýur. Í 1025 f.Kr. lat Jahve allar ísraelar savnast í einum stórum og máttmiklum kongaríki, sum hann gjørði Dávid úr Betlehem í Juda til kong yvir. Salomon, tann vísi sonur Dávíds, setti

sambært Bíbliuni stór byggivirksemi í gongd í Jerusalem, sum hann gjørði til ein glæsiligan høvuðsstað í tí samlaða ríkinum, og hann bygdi glæsiligar bygningar aðrastaðni í ríkinum. Ríkið var so stórt, at tað rakk frá Eufratánni til land filistanna og heilt at egyptiska markinum.

Á henda hátt gekk lyftið hjá Jahve til Ábraham, Móses og Dávid út.

Ólýdni ísraelsmanna móti Jahve hevði tó sambært Bíbliuni við sær, at tað mikla kongaríkið hjá Dávid datt sundur í tvey smærri ríki í 931 f.Kr., Ísrael (norðurríkið) fyri norðan og Juda fyri sunnan. Ísrael fall endaliga í 720 f.Kr., tá assyryr tóku Samaria (høvuðsstaður í norðurríkinum eftir Tirsá frá umleið 880 f.Kr) og fluttu partar av fólkinum burtur í útlegd. Í 586 f.Kr. gjørdist vanlagnan hjá ísraelum fullkomin, tá teir máttmiklu babylonarnir undir leiðslu av Nebukanezar, sum í 609 f.Kr. høvdu gjørt enda á assyriska ríkinum, hertóku Juda, oyðuløgdu templið hjá Salomon í Jerusalem og fluttu stóran part av fólkinum í útlegd í Babylon.

Einki ísraelskt ríki var longur til í Kána.

Við hesum byrjaði eitt drúgt tíðarskeið í søguni hjá ísraelsfólki, har tey annaðhvørt livdu í útlegd ella máttu lata sær lynda, at onnur ríki ráddu fyri borgum í tí lovaða landinum. Frá 586 f.Kr. til 1948, tá nútíðarinnar Ísrael var sett á stovn, hevur í veruleikanum einki sjálvstøðugt jødiskt ríki verið í økinum. Síðan rómverjar í 70 e.Kr. lögdu Jerusalem í oyði, hava jødarnir stórt sæð verið spjaddir runt um allan heimin, men dreymurin um eitt sjálvstøðugt ísraelskt ríki hevur gjøgnum øldirnar fingið íblástur úr bíbilsku frásagnunum um eina gylta ísraelska fortíð og teimum ævigu lyftunum frá Jahve til Ábraham, Móses og Dávid.

Men nær eru bíbilsku tekstirnir skrivaðir, og í hvønn mun ber tað til at hava álit á tí, sum teir siga frá um søgu ísraelsmanna? Sambært fornfrøðiligum kanningum í Miðeystri í 20. øld bendir nógv á, at í øllum førum partar av tí, sum heilagu skriftir jøðanna siga frá um søguna hjá ísraelsfólki í øldunum áðrenn babylonisku útlegdina frá 586 til 539 f.Kr., eru ógvuliga torførir at fáa at samsvara við samfelagsliga og politiska veruleikan í Miðeystri – í øllum førum tá tað snýr seg um tað, sum fornfrøðingar vita um bronsuøldina (3300-1200 f.Kr.).

Gamla Testamenti – keldurnar til sögu jødanna

Granskarar hava leingi vitað, at meginparturin av tekstunum í Gamla Testamenti – eins og teir í Nýggja Testamenti – ikki skulu knýttast at teimum høvundum, sum Bíblían setir teir saman við. Tað er t.d. semja um, at Móses og Jósva, sum sambært bíbilskari tíðarfesting helst livdu í 13. øld f.Kr., ikki kunnu hava skrivað tær bókur, teimum eru tillagdar, og at einans partar av innihaldinum í tekstum, sum hava verið settir í samband við Dávid, Jesaja og Jeremia, sum livdu í ávikavist 10., 8. og 7. øld f.Kr., kunnu fyrast aftur til teirra. Móses kann t.d. ikki hava skrivað um sín egna deyða, sum er gjølla lýstur í 5. Mósebók, og tekstgranskarar hava staðfest fyra ella fleiri høvundar í bókunum. T.d. verður ein nevndur elohisturin og ein jahvisturin. Dávíds Sálmar innihalda tilfar, sum týðiliga er merkt av tíðini eftir babylonisku útlegdina í 586 f.Kr. Tað er eisini staðfest, at tað í tveimum umførum er lagt afturat tí upprunaliga Jesajatekstinum, sum stavar frá 8. øld f.Kr. Í báðum førum eru broytingar eisini framdar í tí upprunaliga tekstinum. Hebraiskar skriftrullur av nærum øllum tekstunum í Gamla Testamenti, Deyðahavsrollurnar, vóru funnar við Deyða Havið í árunum aftan á 1947. Sambært granskarunum stava tær frá tíðarskeiðinum frá 200 f.Kr. til 70 e.Kr. Tær hava avdúkað, at m.a. Jesaja og Jeremia tekstirnir hava verið til í ymiskum útgávum.¹³

Granskarar eru sostatt samdir um, at bíbilskir tekstir, sum siga frá tíðini áðrenn babylonisku útlegdina (t.d. Mósebøkurnar, Jósvabók, Kongabøkurnar og Sálmarir), eru vorðir til øldir aftan á hendingarnar, tær siga frá, og at hesir tekstir, saman við tekstum, sum upprunaliga eru skrivaðir í 8., 7. og 6. øld f.Kr. og m.a. siga frá tíðini beint undan og eftir babylonisku

útlegdini (t.d. Jesaja og Jeremia), eru tillagaðir og ritstjórnaðir í öldunum aftan á útlegdina. Hartil kemur, at hebraíska tekstsiðvenjan ekki kann fyrast longur aftur enn til 900-talið f.Kr. Bíbilsku sögurnar um patriarkarnar (2100 f.Kr.), útferðina úr Egyptalandi og hertökuna av Kána (1200 f.Kr.) hava sostatt ekki yvirlivað sum skrivaðar frásagnir, men tær hava – eins og feroysku sagnirnar og kvæðini – ferðast gjøgnum öldirnar sum munnlig siðvenja, áðrenn tær á fyrsta sinni vóru festar á blað.¹⁴ Eftir øllum at døma eru tekstirnar niðurskrivaðir so seint sum í 700-talinum f.Kr. og teir tekstir, sum eru varðveittir í Bíbliuni eru enntá fleiri øldir yngri. Tað er sostatt sannlíkt, at innihaldið í munnligu siðvenjuni er broytt og tillagað gjøgnum öldirnar, men tað ber av góðum grundum ikki til at samanbera tekstir frá 500-talinum f.Kr. við munnligar siðvenjur, sum stava frá 2100-talinum f.Kr. Granskarar hava hinvegin samanborið ta elstu skrivligu útgávuna av mesopotamisku Gilgamesh søguni (sum hevur givið íblástur til bíbilsku søguna um syndaflóðina)¹⁵ frá 2100 f.Kr. við eina babyloniska útgávu av søguni, sum stavar frá 600-talinum f.Kr. Niðurstøðan er, at: „*Nógvar broytingar eru íkomnar gjøgnum öldirnar, men kortini er tann grundleggjandi søgan í yrkingini varðveitt*“.¹⁶ Hendan samanberingin er annars ikki til fyrimunar fyri Bíbliuna, tá havt verður í huga, at Gilgamesh søgan hevur yvirlivað sum tekstur og avrit av tekstum líka síðan 2100 f.Kr., meðan tær elstu bíbilsku sögurnar hava yvirlivað gjøgnum öldirnar sum munnlig siðvenja, har mest sannlíkt enn fleiri broytingar eru íkomnar gjøgnum öldirnar. Hartil kemur, at eingin heldur, at søgan um m.a. syndaflóðina í Gilgamesh søguni hevur nakað serligt við søguliga veruleikan at gera, men tað eru hinvegin nógv kristin sum halda, at bíbilska søgan um Nóa og syndaflóðina, sum er komin inn í Gamla Testamenti úr Gilgamesh yrkingini, er søguliga eftirfarandi. Søgan um Nóa og syndaflóðina er neyvan annað enn ein gomul søgn, sum hevur fingið íblástur úr eini elligamlari mesopotamskari mytu – sum helst er íkomin orsakað av mesopotamskum royndum av, at Evfrat og Tigris javnan fóru um áarbakkarnar.

Tað er breið semja millum bíbliugranskarar um, at bíbilsku tekstirnar í Gamla Testamenti, soleiðis sum teir stórt sæð eru varðveittir í hebraíska Bíbliuni, stava frá öldunum eftir útlegdina í 586 f.Kr.,¹⁷ men tey elstu varðveittu handritini (t.e. avskriftir) av hesum tekstum eru uppafur yngri og stava frá umleið 200

f.Kr. Söguliga innihaldið í tekstunum, sum í ávísum færum vísir til hendingar 1400 ár frammanundan fyrstu niðurskrivingina, eigur tí at vera lisið við stórum fyrivarni. Í ávísum færum kann hugsast, at søguliga innihaldið er ávirkað av politiskari mytologi, sum skuldi tæna serligum áhugamálum hjá eini nógv seinni tíð. Tað er t.d. greitt, at 5. Mósebók er vorðin til í eini tíð, tá tað átrúnaðarliga og politiskt hevur havt stóran týdning at leggja dent á, at Jahve skuldi tilbiðjast á einum ávísum stað – í templinum í Jerusalem, sum var høvuðsstaður Juda – nakað, sum hinar mósubøkurnar ikki leggja dent á. Breið semja er millum granskarar um, at tær elstu søgurnar í Gamla Testamenti helst eru tillagaðar, ritstjórnaðar og niðurskrivaðar á fyrsta sinni so seint sum í 8. ella 7. øld f.Kr., tá Josia kongur, sum ráddi fyri borgum í Juda, fór undir at nýskipa jødadómin við templinum í Jerusalem sum miðdepli. Politiska og átrúnaðarliga endamálið við arbeiðinum var at savna allar ísraelar undir eini trúgv, einum templi og einum kongi. Tað kann hugsast, at hendan dagsskráin hevur ávirkað trúvirðið í bíbilsku tekstunum skeiva vegin.

Hava bíbliugranskarar rætt í, at heilagu tekstir jøðanna, so-leiðis sum vit stórt sæð kenna teir, eru skaptir av politiskum og átrúnaðarligum grundum í tíðarskeiðinum frá 7. øld f.Kr. til miðskeiðis í 2. øld f.Kr., tá tilfarið í tí yngstu bókinu í Gamla Testamenti, Dánielsbók, varð ritstjórnað og niðurskrivað, so er tað rættiliga ivasamt, um til ber at hava álit á øllum tí, sum teir siga frá um Ábraham, Móses, Jósva, Dávid og Salomon – t.e. persónar, sum skuldu havt livað millum 1400 og 400 ár frammanundan ritstjórnanini og niðurskrivingini av tekstunum.

Tað er eisini júst tað, tann nýggjasta fornfrøðiliga granskingin, sum granskarar við fróðskaparsetrið í Tel Aviv hava staðið fyri, bendir á. Heimskendi ísraelski fornfrøði-professarin Israel Finkelstein, sum í 2005 fekk Dan David heiðurslønina uppá 1 millión dollara fyri sína slóðbrótandi gransking, heldur uppá, at grundleggjandi ósamsvar er millum tann veruleika, sum fornfrøðingar seinastu árinu hava grivið upp úr jørðini, og ta søgu, sum bíbilsku tekstirnir øldir aftan á hendingarnar siga frá um Ábraham, Móses, Jósva, Dávid og Salomon. Tann avgerandi spurningurin er, um tað er fornfrøðin ella Bíblían, sum hevur ein trupulleika.

Israel Finkelstein ivast ikki: Bíblían hevur stórar trupulleikar við søguliga trúvirðinum.

Patriarkalskar anakronismur

Tann fyrsta bíbilska søgan, sum fall fyrri fornfrøðiligum rannsóknum, var søgan um patriarkarnar í 1. Mósebók. Fornfrøðin hevur beinleiðis staðfest, at hendan søgan, sum sambært upplýsingum í 1. Kongabók 6:1 og 2. Mósebók 12:40 skal tíðarfestast til endan av 3. ártúsund f.Kr.,¹⁸ er full av anakronismum, t.e. tilsipingum til viðurskifti, sum stava frá eini nógv seinni tíð – tilsipingar, sum beinleiðis prógva, nær tilfarið í 1. Mósebók varð ritsjórnað og niðurskrivað. Tað er nú ikki so lægið, um søgan er niðurskrivað 1400 ár seinni – í 7. øld.

T.d. finnast tað í søguni um patriarkarnar hópin av tilsipingum til kamelar, sum verða nýttir sum flutningsdjór. Sambært Finkelstein og Silberman og fleiri øðrum granskarum vóru kamelar ikki tamdir fyrr enn móti endanum av 2. ártúsund f.Kr., t.e. umleið 1000 ár eftir patriarkarnar, og tað var ikki fyrr enn nakað væl eftir ár 1000 f.Kr., at tað gjørdist vanligt at nýta teir sum flutningsdjór í Miðeystri.¹⁹ Bibliu trúgvir granskarar hava roynt at vart søguliga trúvirðið í Bíbliuni við at halda uppá, at upprunaliga hevur verið talan um ásnar, sum seinni tíðir hava skift út við kamelar.²⁰ Hóast tað ikki er semja millum granskarar um, at kamelar vóru tamdir so seint sum í 2. ártúsund f.Kr.,²¹ so er tað avdúkandi, at í søguni um Jósef nevnrir 1. Mósebók kamelafylgi við „roykilsí, kryddurtir og myrru“ (37:25), sum fornfrøðin og assyriskar keldur hava staðfest vóru týðandi handilsvørur á gevandi arabiskum handilsleiðum í assyriskari tíð, t.e. í 8. og 7. øld f.Kr. Hetta eru greiðar ábendingar um, at søguliga trúvirðið í teimum elstu tekstunum í Gamla Testamenti kann vera rættiliga ivasamt.

Aðrar upplýsingar í 1. Mósebók eru beinleiðis prógvaðar at vera anakronismur, m.a. upplýsingar um, at patriarkurin Ísak í Kána hevði samband við filista kong (26:1). Í fyrra lagi hava fornfrøðiligar rannsóknir og egyptiskar keldur beinleiðis prógvað, at filistarnir, eitt flóttafólk úr eystara parti av

Miðjarðarhavsøkinum, ekki búsettust í Kána fyrr enn einferð eftir 1200 f.Kr., t.e. 900 ár eftir at Ísak skuldi havt hitt filistakongin, og í seinna lagi vísir 1. Mósebók her og í hœpi við Ábraham (20:1) til filistabýin Gerar sunnarlaga í Kána, sum fornfrøðiligar rannsóknir hava staðfest ikki kom fyrri seg fyrr enn seint í 8. öld f.Kr.²² Fornfrøðiligar rannsóknir hava staðfest tað sama um aðrar býir, sum 1. Mósebók nevnr í søguni um patriarkarnar, t.d. Shechem, Beersheba og Hebron.²³ Í hesum býum búðu eingi fólk í 21. öld f.Kr., tá patriarkarnir sambært 1. Kongabók 6:1 og 2. Mósebók 12:40 ferðaðust í økinum, men seint í 8. öld. f.Kr., tá 1. Mósebók sambært tekstgranskarum varð skrivað, vóru onkrir av teimum, t.d. Gerar, vorðnir stórir og væl vardir assyriskir býir. Tað sama er stórt sæð galdandi við arameiskum fólkabólkum, sum hava ein týðandi leiklut í søguni um patriarkarnar (1. Mós. 24:10; 25:20; 28:1ff; 31:18). Aramear stava upprunaliga frá nomadiskum fólkabólkum, sum hildu til í syrisku-arabisku oyðimørkini og um 1300 f.Kr. komu til tað fruktagóða økið framvið Evfrat árbakkanum, Norðursýria og økið í ein landnyrðing úr Genesaretvatninum – t.e. nakað áðrenn filistarnir komu til Kána, men umleið 800 ár eftir, at patriarkarnar sambært Bíbliuni fóru úr økinum við Evfrat á veg vestureftir móti Kána.²⁴ Í fornum tekstum í Miðeystri verða aramear ikki nevndir sum ein serstakur etniskur bólkur fyrr enn um 1100 f.Kr.²⁵ Hetta samsvarar illa við upplýsingar í 1. Mósebók um, at patriarkarnir, sum búðu í Kána í góð 200 ár eftir at Ábraham um 2100 f.Kr. fór vestureftir úr Ur í Kaldæa móti Kána, høvdu rættiliga tætt samband við aramear. Tað sæst eisini av, at tann arameiska tjóðin Edóm, sum kemur fyrri í bíbilsku søguni um kappingina millum patriarkin Jákup (sum skuldi grunda tjóðina Ísrael) og bróðurin Esav (sum skuldi grunda tjóðina Edóm) (1. Mósebók 25:23,30), var ikki til sum politisk eind fyrr enn fleiri øldir seinni. Assyriskar keldur hava saman við fornfrøðiligum rannsóknum avdúkað fyrri granskarum, at eingir veruligir kongar og einki ríki var í Edóm fyrr enn seint í 8. öld f.Kr.²⁶ Ísraelska bróðurtjóðin Edóm var v.ø.o. ikki til í 21. öld f.Kr., tá patriarkarnir sambært Bíbliuni ferðaðust í økinum, men í 7. öld f.Kr. var Edóm eitt sjálvstøðugt arameiskt ríki, sum kappaðist við grannan Ísrael (Judea).

Hetta eru upplýsingar, sum í fyrri lagi prógva, at hald er í tekstkritisku niðurstøðunum hjá bíbliugranskarunum um, at

m.a. 1. Mósebók, á leið soleiðis sum vit kenna hana í dag, ikki er niðurskrivað fyrr enn einuferð í 8. ella helst í 7. öld f.Kr. Í seinna lagi eru hetta upplýsingar, sum prógva, at innihaldið í tekstunum er ávirkað av tí tíð, sum høvundarnir hava livað í. Spurningurin er bara, hvussu grundleggjandi hendan ávirkanin hevur verið. Bíbliutrúgvir granskarar hava verið noyddir at góðtaka hesar fornfrøðiligu sannroyndir, men onkrir av teimum hava hildið uppá, at talan er um týðningarleysar anakronismur, sum høvundarnir av 1. Mósebók í 7. öld f.Kr. skrivaðu inn í eina í høvuðsheitum sanna søgu um patriarkarnar, sum gekk fyri seg seinast í 3. ártúsund f.Kr. Her skal sjálvandi havast í huga, at søgurnar ikki eru varðveittar sum skrivaðir tekstir síðan 2100 f.Kr., men tær eru varðveittar munnliga gjøgnum øldirnar – í øllum førum til umleið 900 f.Kr.²⁷ Tað hevur verið roynt at flyta patriarkarnar longur upp gjøgnum øldirnar, men hetta hevur einans loyst nakrar av trupulleikunum, samstundis sum aðrir eru komnir undan kavi – m.a. við tíðarfestingunum í Bíbliuni.²⁸ Granskarir, sum eru eitt sindur meira atfinningarsamir móttvegis trúvirði Bíbliunnar, hava hinvegin víst á, at tað júst eru søguligar tilsipingar til bústaðir, staðarnøvn, býir, fólkabólkar, kamelar, handilsleiðir og vørur, sum skilja innihaldið í 1. Mósebók frá sagnatilfari, sum lítið søguligt virði hevur. Stórt sæð alt tilfar í 1. Mósebók, sum kann staðfestast at hava søguligt virði, stavar frá 8. og 7. öld f.Kr. Restin er sambært Finkelstein og Silberman sagnatilfar av ymiskum slag. Upplýsingarnar eru hartil aloftast einans at finna í Bíbliuni fleiri øldir seinni.

Eftir stendur, at nógv bendir á, at hald er ikki í søguni um Ábraham og patriarkarnar, soleiðis sum hon er fortald í Bíbliuni. Hóast áhaldandi royndir hjá bíbliutrúgvum fornfrøðingum at finna søgulig prógv fyri, at ein flóttafólkastreymur, sum fór úr Mesopotamia og vestureftir móti Kána, liggur aftanfyri bíbilsku søguna um Ábraham og patriarkarnar, so hevur fornfrøðin sambært Israel Finkelstein og Neil Asher Silberman: „*fullkomiliga móttprógvað uppáhaldið um, at ein bráðlig, stór fólkaflyting varð hend um tað mundið*“.²⁹ Sambært Niels Peter Lemche, sum er professari við fróðskaparsetrið í Keypmannahavn og telist millum fremstu serfrøðingur í Gamla Testamenti og fornu søgu Ísraels, eru at kalla allir granskarar samdir við Finkelstein og Silberman: „*Við undantaki av nøkrum fáum konservativum rithøvundum er tað eingin seriosur gamlamenteiligur granskari, sum longur heldur*

patriarktíðina vera eitt söguligt tíðarskeið”.³⁰ Heilt eftirfarandi sögulegir upplýsingar liggja eftir öllum at dæma ekki í bíbilsku söguni um patriarkarnar, men hævundarnir, sum skrivaðu seint í 8. ella helst í 7. öld f.Kr. hava óivað grundað tekstirnar á munnliga siðvenju og sagnatilfar av ymiskum slagi, sum var kent í samtíð teirra.³¹

Spurningurinn er bara, hvussu álítandi hetta tilfarið var.

Útferð uttan spor

Í Mósebókunum verður sagt frá, at ísraelsfólk, sum hövdu búð í Útlegd í Egyptalandi í 430 ár, flýddu eftir at egyptar hövdu gjørt tey til trælir. Hendan heimskenda bíbilska søgan inniheldur eisini sagnatílfar, sum neyvnan hevur nakað við søguliga veruleikan at gera. T.d. verður sagt frá, at Jahve lat 10 plágur raka Egyptaland, sum skuldu noyða Farao til at góðtaka, at ísraelsfólk kundu fara úr landinum. Tað eydnaðist Jahve við hesum at noyða Farao til at góðtaka útferðina, men tá Farao angraði og sendi egyptiska herin eftir teimum flýggjandi ísraelunum, gav Jahve Móses megi til at skilja Sevhavið – Reyða Havið – í tvey, soleiðis at ísraelsfólk sluppu yvirum turrsköddir eftir botninum, meðan Farao og teir eltandi egyptarnir druknaðu. Flest allir granskarar eru samdir um, at hesar undurfullu hendingarnar einki hava við søgu at gera, men spurningurin er, um søgan um sjálva ta ísraelsku útferðina úr Egyptalandi, soleiðis sum hon er søgd frá í Bíbliuni, yvirhøvir samsvarar við søguliga veruleikan. Sambært Finkelstein og Silberman sáar fornfrøðin stóran iva um bíbilsku søguna.

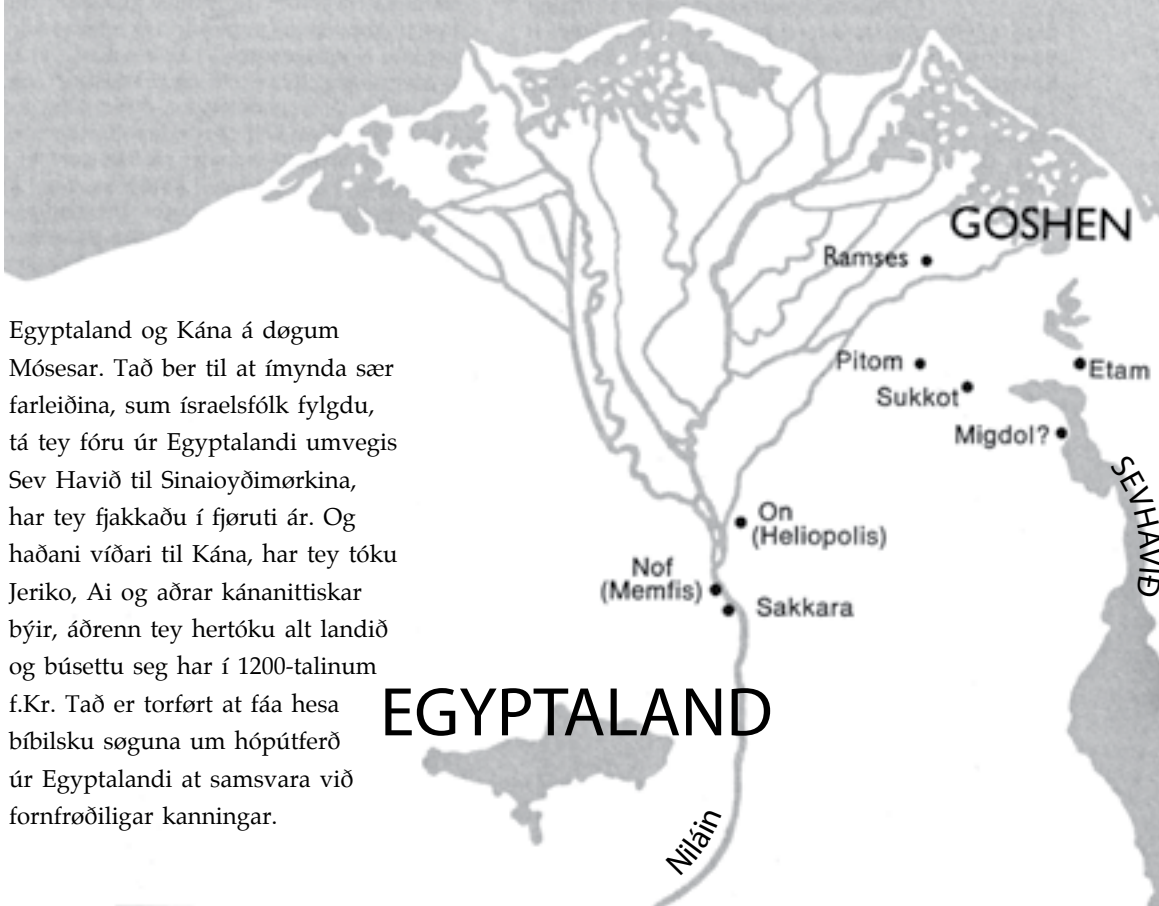
Tann fyrsti trupulleikin kemur longu við tíðarfestingini. 1. Kongabók 6:1 upplýsir, at ísraelar fóru úr Egyptalandi 480 ár áðrenn Salomon um 960 f.Kr. fór undir at reisa tað fyrsta templið í Jerusalem, t.e. í 15. öld f.Kr. (um 1440 f.Kr.),³² men m.a. fornfrøðiligar rannsóknir av broytingum í búsetingarmynstrinum í Kána hava havt við sær, at nærur allir granskarar í dag tíðarfesta útferðina úr Egyptalandi til seint í 13. öld f.Kr. Hetta samsvarar eisini við søguligan upplýsing í 2. Mósebók 1:11, sum setir útferðina í samband við, at egyptar nýttu ísraelskar trælir til at byggja býin Ramses (Pi-Ramesses, t.e. Húsið hjá Ramses).³³ Tann fyrsti Farao, sum er nevndur Ramses, kom nevniliga til valdið í Egyptalandi í 1320 f.Kr., t.e. umleið 120 ár eftir tíðarfestingina í 1.Kongabók 6:1. Av størri týðningi er,

at upplýsingarnar í 2. Mósebók 1:11 um Ramses, sum beinleiðis stríða ímóti tíðarfestingini í 1. Kongabók 6:1., samsvara við egyptiskar keldur, sum staðfesta, at Ramses II, Faraó egypta frá 1279-1213 f.Kr., læt Ramses bý byggja og at semittar eftir øllum at døma tóku lut í arbeiðinum.³⁴ Upplýsingarnar í 2. Mósebók 1:11 staðfesta sostatt saman við egyptiskum keldum, at tann bíbilska útferðin úr Egyptalandi helst hendi miðskeiðis í 1200-talinum f.Kr. Hetta verður styðjað av, at Ísrael verður ikki nevnt í nøkrum keldum sum ein (fjakkandi) bólkur inni í Kána fyrr enn í 1207 f.Kr. Í dag eru tað sambært viðurkenda fornfrøðinginum W. G. Dever (sum langt frá altíð er samdur við Finkelstein) einans nakrir fáir bíbilskir „*fundamentalistar*“, sum tíðarfesta ísraelsku útferðina úr Egyptalandi til 15. øld f.Kr., meðan nærum allir serfrøðingar á økinum eru samdir um, at er søgan í 2. Mósebók um ta stóru ísraelsku útferðina úr Egyptalandi søgulig, so skal hon tíðarfestast til miðskeiðis í 13. øld f.Kr.³⁵

Spurningurin er, um tann stóra „bíbilska útferðin“ undir leiðslu av Móses er søgulig.

Sambært 2. Mósebók (12:37) fóru umleið 600.000 ísraelsmenn, umframt kvinnur og børn, t.e. møguliga meira enn 3 millión ísraelar, úr Egyptalandi. Nakað seinni settu ísraelar sambært 4. Mósebók (1:45-47) í verk eina fólkateljing í Sinaioyðimørkini (undir Sinaifjalli), sum fevndi um allar vaksnar menn yvir 20 ár uttan Levittarnar (t.e. prestaættina). Í samsvar við 2. Mósebók 12:37 var úrslitið av fólkateljingini, at 603.550 vaksnar menn, t.e. tilsaman umleið 3 milliónir ísraelar, børn, kvinnur og menn, fjakkaðu í oyðimørkini. Trupulleikin er, at hetta risastóra tal er nærum líka stórt ella kanska størri enn samlaða fólkatalið í Egyptalandi í 13. øld f.Kr.³⁶ Trupulleikarnir verða ikki minni av, at tann risastóra fjøldin av ísraelum, sum skuldi havt búð í Egyptalandi í 430 ár undan útferðini, og fjakkaði í Sinaioyðimørkini í 40 ár eftir útferðina, ikki er nevnd í nakrari aðrari keldu enn Bíbliuni.³⁷ Hóast týðiligar ábendingar eru bæði í egyptiskum samtíðarkeldum og fornfrøðiligum rannsóknum um, at nógv minni fjakkandi semitiskir (kánanittiskir) fólkabólkar (t.d. Hyksos ættarbólkurin, sum stjórnaði Egyptalandi í 17. og 16. øld f.Kr.) gjøgnum øldirnar hava hildið til í Egyptalandi, har lívskorini vóru lagaligari og støðugari enn í Kána, so finst tað í rúgvismiklum egyptiskum keldum frá seint í bronsuøldini (1550-

MIÐJARÐARHAVIÐ (TAÐ STÓRA HAVIÐ)

Egyptaland og Kána á dögum Mósesar. Tað ber til at ímynda sær farleiðina, sum ísraelsfólk fylgdu, tá tey fóru úr Egyptalandi umvegis Sev Havið til Sinaioyðimørkina, har tey fjakkaðu í fjøruti ár. Og haðani víðari til Kána, har tey tóku Jeriko, Ai og aðrar káanattiskar býir, áðrenn tey hertóku alt landið og búsettu seg har í 1200-talinum f.Kr. Tað er torført at fáa hesa bíbilsku søguna um hópúttferð úr Egyptalandi at samsvara við fornfrøðiligar kanningar.

Egyptaland og tað
sunnara Palestina
um 1000 f. kr.

1200 f.Kr.) ekki ein einasta tilsíping til tað stóra talið av ísraelum, sum skuldu havt búð í Egyptalandi í 430 ár fyri síðan bráðliga at flýggja úr landinum í 13. öld f.Kr.³⁸ Í Sinaioyðimørkini, har tann stóra fjøldin av ísraelum skuldi havt hildið til og fjakkað í 40 ár, hava fornfrøðingar til fánýtis roynt at finna okkurt, sum kundi bent á, at søguligur veruleiki liggur aftanfyri tað, sum Bíblian sigur frá.³⁹ Í Kadesh á Sinai, har ísraelar sambært Bíbliuni hildu til í 38 av 40 árum í oyðimørkini, hava fornfrøðiligar rannsóknir ikki avdúkað nakað. Hóast áhaldandi royndir er ikki eitt einasta tekin funnið, sum kundi givið minstu ábendingina um, at nakað er í bíbilsku søguni um, at meira enn 3 milliónir ísraelar fóru úr Egyptalandi í 13. öld f.Kr. Heldur ikki navnið Ísrael, sum fornfrøðin hevur staðfest var heitið á einum fólkabólki í Kána – ikki í Egyptalandi – í 13. öld f.Kr, er nevnt í nøkrum kendum egyptiskum keldum. Ísraelska útferðin úr Egyptalandi er ikki nevnd nakra aðrastaðni enn í bíbilskum tekstum, sum eru endaliga niðurskrivaðir í minsta lagi 600 ár eftir, at hendingarnar skuldu havt gingið fyri seg, og fornfrøðiliga hevur hon sambært Finkelstein og Silberman ikki sett eitt einasta spor eftir seg. Tann í 2. Mósebók varðveitta søgan um útferðina úr Egyptalandi hevur eftir øllum at døma ein trupulleika.

Her hjálpir ikki – sum bíbliutrúgvir granskarar hava gjørt – at peika á, at egyptar ikki reypaðu av sínum ósigrum, men at teir í almennum áskriftum kundu finna upp á at siga frá teimum sum stórir sigrar. Niels Peter Lemche, professari við fróðskaparsetrið í Keypmannahavn og ein av fremstu serfrøðingum í fornu søgu Ísraels, sum stórt sæð er samdur við Finkelstein og Silberman, skrivar t.d. soleiðis hesum viðvíkjandi: *„Her hevur tað áhuga, um ein ísraelsk útferð úr Egyptalandi av týðningi er nevnd í egyptiskum keldum. Í Gamla Testamenti verður útferðin lýst sum ein stórir sigur fyri Ísrael og ein risastórir ósigur fyri Farao, sum druknar í Sevhavinum við øllum sínum heri. Man skuldi tí nokk ikki rokna við at finna serliga nógv egyptiskar frásagnir um hendingina. Tær flestu almennu egyptisku áskriftirnar eru lofprísingar av øllum sigrunum hjá Farao. Man samlaði ikki uppá ósigrar og tapti man á vígvøllinum, broyttust teir í frásagnunum til stórir sigrar. Tann avgerandi grundgevingin ímóti, at ein ísraelsk útferð hendi, er tí ikki vantandi umtala í almennum egyptiskum skjølum. Tað avgerandi er, at tað ikki eru aðrar óalmennar keldur frá Egyptalandi, sum siga frá hesum, hevði útferðin bara verið í nánd av tí stødd, sum Gamla Testamenti heldur*

uppá, so hevði hon havt týðiligar avleiðingar fyri alt tátíðar egyptiska samfelagið. ... Tann avgerandi grundgevingin er, at søgan um útferðina í veruleikanum ikki hóskar til nakran søguligan samanhang, sum letur seg stilla upp fyri tíðarskeiðið, har útferðin verður søgd at hava gingið fyri seg. ... Niðurstøðan má vera, at exodushendingin eftir øllum at døma er ein myta, sum er skapt av frásøgufólkunum aftanfyri Gamla Testamenti".⁴⁰ Egyptar tagdu v.ø.o. ikki sínar fáu ósigrar burtur, men teir ráðandi kundu í almennum áskriftum finna upp á at broyta teir til stórar egyptiskar sigrar.⁴¹ Trupulleikin við bíbilsku søguni um eina risastóra ísraelska útferð úr Egyptalandi í 13. øld f.Kr., sum er varðveitt í frásøgn í 2. Mósebók frá 7. øld f.Kr., er og verður sostatt tann sami – hon er ikki nevnd í nøkrum egyptiskum keldum yvirhøvur.

Trupulleikarnir við søguliga trúvirðinum í Bíbliuni verða ikki minni av, at fornfrøðiligar rannsóknir hava avdúkað, at í egyptiska stórveldatíðisrættið frá 16. til 12. øld f.Kr. hevði Egyptaland rættliga neyvt eftirlit við markinum til Kána. Fram við eystara munnanum av Nilánni, t.e. júst har, sum ísraelsfólk sambært Bíbliuni skuldu verið farin úr Egyptalandi, bygdu egyptar eina tætta og vælmannaða skipan av skansum, sum skuldi verja egyptiska markið og hava eftirlit við káranittisku fólkaþólkum hinumegin. Egyptaland hevði helst ongantíð verið so sterkt, sum undir Ramses II í 13. øld f.Kr.⁴² Stórveldið (heimsveldið) í 13. øld f.Kr., Egyptaland, hevði sostatt júst um tað mundið, tá ísraelsfólk sambært 2. Mósebók 1:11 fóru úr Egyptalandi, strangt vaktarhald á sínum marknaliðum, og eftirlitið við grannafólkunum fyri eystan var rættliga neyvt. Hetta ger tað í sjálvum sær rættliga ósannlíkt, at so stór fjøld av fólki, sum Bíblían sigur frá, kann vera farin úr Egyptalandi til Kána í 13. øld f.Kr., uttan at hava sett eitt einasta spor eftir sær í egyptiskum keldum (ella yvirhøvur í øðrum keldum enn Bíbliuni, sum er endaliga niðurskrivað øldir seinni) frá tíðarskeiðinum.⁴³ Ramses II – tann mætasti egyptiski Faraó nakrantíð – kann heldur ikki vera tann, sum sambært 2. Mósebók 14:28 og Sálma 136:15 druknaði í Reyða Havinum saman við heri sínum.⁴⁴ Ramses II var egyptiskur Faraó til hann í 1213 f.Kr. doyði av elli meira enn 90 ára gamal og hann varð jarðaður í Konganna dali millum aðrar egyptiskar Faraóar. Leivdirnar av mumiu hansara kunnu í dag síggjast á fornminnissavninum í Kairo.⁴⁵

Niðurstøðan hjá fornfrøðini er sambært Finkelstein og Silberman, at tað er ógvuliga torført at halda uppá, at søguligur veruleiki liggur aftanfyri bíbilsku søguna um ísraelsku útferðina úr Egyptalandi. Í øllum førum er tað stórt sæð útilokað, at hon kann hava gingið fyri seg á tann hátt og í so stórum tali, sum Bíblían sigur frá. Fornfrøðin hevur væl at merkja staðfest, at støð, sum Bíblían nevnr í samanhangi við útferðina eru søgulig, men eins og við søguni um patriarkarnar vóru nøkur av teimum als ikki búsett í 13. øld f.Kr., tá útferðin sambært upplýsingum í 2. Mósebók (1:11) skuldi havt gingið fyri seg. Tað vóru tey hinvegin í 8. og 7. øld f.Kr., tá heilagu skriftir jødanna eftir øllum at døma vóru niðurskrivaðar.⁴⁶

Søgan um Móses og undurfullu gerðir hansara lata seg eins og søgurnar um patriarkarnar samanbera við sagnatilfar av ymiskum slag og av ymiskari dygd, sum einaferð í 8. ella helst í 7. øld f.Kr. er ritstjórnað, tilgagað og niðurskrivað til tað, sum vit kenna í dag. Íblásturin til bíbilsku søgurnar um Ábraham og teir fjakkandi patriarkarnar, ísraelsku útlegdina í Egyptalandi og útferðina undir leiðslu av Móses kann vera komin úr eldri egyptiskum og semittiskum frásagnum um fjakkandi káranittiskar bólkar í Miðeystri (t.d. Hyksos í 17. og 16. øld f.Kr.). Ítøkiligu upplýsingarnar um Ábraham og Móses kunnu eftir øllum at døma samanberast við upplýsingar um Agamemnon, Priamos o.a. í Iliaduni og Odysseini, sum 500 ár eftir hendingarnar vóru spunnar rundan um søguliga bardagan um Troia í 12. øld f.Kr. Í føroyskari søgu hava vit líknandi dømi. Jakup Jakobsen hevur t.d. víst á, at søgnin um *Bardagan í Mannafellsdali*, sum V. U. Hammershaimb savnaði á eini ferð í Føroyum miðskeiðis í 19. øld e.Kr., hevur eina søguliga kjarnu. Sögnin, sum snýr seg um ein føroyskan uppreistur í 13. øld e.Kr. móti Erlindi bispi og byggingini av katólsku kirkjuni í Kirkjubø (Múrinum) er ógvuliga nógv broytt gjøgnum øldirnar. Longu í 15. øld e.Kr., t.e. 200 ár seinni, eru hendingarnar so nógv broyttar í varðveittum skjølunum hjá viðhaldsfólkunum hjá Erlindi í Noregi, at tað skal stórt snildi til, fyri at finna aftur til søguliga veruleikan. Tá sögnin varð fest á blað av Hammershaimb seint í 19. øld, t.e. 600 ár seinni, varð eisini danskt sagnatilfar, sum einki hevur við Føroyar at gera, vavt uppí sögnina.⁴⁷ Søgan um syndaflóðina í Gilgameshsøguni er prógv um, at tað sama er hent við søgunum í Gamla Testamenti.

Ein sögulig kjarna av onkrum slag finst óivað eisini aftanfyri bíbilsku frásagnirnar, men nógv bendir á, at talan hvørki er um eina álítandi söguliga frásøgn ella beinleiðis skaldskap. Heldur er talan um kraftamiklar søgur um døpur sögulig minni og trúgv á eina vónríka framtíð hjá einum sterkum og frælsum Ísrael, sum vóru endaliga settar saman undir døprum politiskum umstøðum í Juda í 8. og 7. øld f.Kr. Tað er neyvan nakar seriøsgranskari, sum heldur, at átrúnaðarligir tekstir eru söguliga álítandi í øllum lutum. Tann sum lesur Gamla Testamenti sum eina álítandi sögubók, hann hevur helst misskilt bæði tekstin og boðskapin.

Hetta skulu vit venda aftur til í komandi kapitlunum, har hugt verður eftir tí, sum fornfrøðin hevur at siga um ísraelsku hertøkuna av Kánanslandi og tað mikla kongaríkið hjá Dávid og Salomon, soleiðis, sum hesar hendingar verða sagdar frá í Bibliuni. Niðurstøðurnar hjá fornfrøðini eru sambært Finkelstein og Silberman eisini greiðar her. Tí fer at verða hugt eftir grundunum til, at bíbilsku søgurnar hjá jødunum yvirhøvur vóru skaptar og niðurskrivaðar.

Hertøka í tóman heim

Í Jósuvabók, sum helst er endaliga niðurskrivað í babylonisku Lútlegdini hjá ísraelum (586 – 539 f.Kr.),⁴⁸ verður sagt frá, at ísraelsfólk við hermegi og hjálp frá Jahve 600 ár (ella meir) frammanundan tóku Kána, eftir at tey høvdu fjakkað í Sinaioyðimørkini í 40 ár. Sambært Jósuvabók hevur hetta eftir øllum at døma gingið fyri seg yvir eitt rættiliga stutt tíðarbil. Høvundurin sigur, at: „*Soleiðis legði Jósua alt landið undir seg samsvarandi øllum tí, sum Harrin hevði talað við Móses; og Jósua gav Ísrael tað í arv, hvørji ættini sín lut. Síðan varð friður í landinum*“ (11:23).⁴⁹ Sambært 2. Mósebók 1:11, sum setir útferðina í samband við stjórnartíðina hjá Ramses II (1279-1213 f.Kr.) og teimum 40 árunum, sum ísraelar eftir útferðina hildu til í Sinai oyðimørkini, hevur hertøkan undir leiðslu av Jósua gingið fyri seg seinast í 13. øld f.Kr.

Trupulleikar eru við søguliga trúvirðinum í hesi søguni, sum grundar seg á eina risastóra útferð úr Egyptalandi, sum eftir øllum at døma hevur lítið við søguliga veruleikan at gera. Tað er heldur ikki serliga sannlíkt, – um sæð verður burtur frá hjálpini frá Jahve – at ein bólkur av monnum, kvinnum og børnum, sum undir ógvuliga fátæksligum korum hevði fjakkað í oyðimørkini í 40 ár, kundu hertaka ríkar og væl vardar býir í Kána. Jeriko, sum sambært Bíbliuni var ein máttmikil býur, varður av høgum múrum, átti t.d. at verið torførur at tikið hjá einum niðurundirkomnum fólki, sum júst varð komið av 40 ára oyðimarkagongd í Sinai. Kortini veit Jósuvabók at siga frá, at múrarnir kring Jeriko fullu, og býurin var, sum tann fyrsti í Kána, tikin av ísraelum, eftir at Jahve hevði latið sítt fólk ganga runt um býin við lúðrablástri í 7 dagar (Jósua 6). Í samsvar við ásetingar í 5. Mósebók 20 og við góðkenning frá Jahve týndu ísraelar alt lív í Jeriko – uttan eina skøkjufamilju, sum hevði svikið býin og hýst ísraelskum njósnarum.⁵⁰ Síðan fóru ísraelar

Í 20. öld hava fleiri fornfrøðiligar kanningar verið við Jeriko og aðrar býir í Kána. Tað hevur ikki eydnast at finna prógv fyri, at búsetingar vóru í øllum teimum býum, sum Ísraelar skuldu havt tikið í 1200-talinum f.Kr. Tað løgnasta er, at býirnir í Kána ongar múrar høvdu seint í bronsuøldini (1550-1200 f.Kr.). Tað er sostatt rættiliga ivasamt, um hald er í bíbilsku søguni um m.a. lúðrablásarar við Jeriko, sum finga múrarnar at fella.

undir leiðslu av Jósva sigrandi gjögnum alt Kána. Teir týndu alt lív, brendu býir í grund og búsettu seg í landinum.

Fornfrøðiligar rannsóknir benda á, at hendan óhugnaliga søgan um ísraelsku hertøkuna av Jeriko og øðrum býum í Kána ikki altíð kann fáast at samsvara við veruleikan, sum fjalir seg undir jørðini. Fornfrøðingar hava sum nevnt avdúkað stórar egyptiskar skansaskipanir fram við markinum til Kána, men her er tað av størri týðningi, at tað eisini er staðfest, at egyptar so seint sum í 12. øld f.Kr. høvdu stórar skansaskipanir og herdeildir inni í sjálvum Kána. Heilt norðuri við Beth-shean sunnanfyri Genesaretvatnið hava fornfrøðingar funnið stórar egyptiskar skansaskipanir við standmyndum og hieroglyffáskriftum frá stjórnartíðini hjá egyptisku Faraounum Seti I (1294-1279 f.Kr.), Ramses II (1279-1213 f.Kr.) og Ramses III (1184-1153 f.Kr.).⁵¹ Egyptaland hevði helst ongantíð staðið so sterkt í Kána, sum undir Ramses II í 13. øld f.Kr.,⁵² men hóast stórtíðin var farin at halla í 12. øld f.Kr., so høvdu egyptar framvegis skansar og herdeildir langt inni í Kána. Saman við rúgvismiklum egyptiskum skjalatilfari frá 16. til 12. øld f.Kr. staðfestir hetta, at egyptar bæði hernaðarlaga og politiskt høvdu ræði á Kána langt inn í 12. øld f.Kr. Egyptiska skjalatilfarið, m.a. rúgvismikið samskipti millum lokalar høvdingar í Kána og egyptiska yvirvaldið, tey sonevndu *Amarna brøvini* frá 14. øld f.Kr., prógvar, at býirnir í Kána rindaðu skatt til egyptiska yvirvaldið og fornfrøðiliga er tað staðfest, at Kána var undir egyptiskum valdi langt inn í 12. øld f.Kr.⁵³ Hetta eru sannroyndir, sum elva til trupulleikar við bíbilsku søguni um hertøkuna av Kána.

Í fyrsta lagi er tað undranarvert, at Bíblían ikki við einum orði nevnir, at egyptar vóru til staðar í Kána í 13. øld f.Kr. Í øðrum lagi ber illa til at ímynda sær, at egyptiska heimsveldið einans hugdi at, meðan ísraelsk flóttafólk úr oyðimørkini hertóku Kána, ein landslut, sum beinleiðis var undir egyptiskum ræði. Í triðja lagi er tað óskiljandi, at ísraelska hertøkan av Kána ikki er nevnd við einum orði í egyptiskum keldum. Í fjórða lagi er tað fornfrøðiliga staðfest, at egyptar politiskt og hernaðarlaga høvdu ræði á Kána langt inn í 12. øld f.Kr. Tað seinasta útihýsir stórt sæð søguni um hertøkuna, soleiðis sum hon er fortald í Bíbliuni.

Men hetta er langt frá alt. Á einum egyptiskum minnissteini frá 1207 f.Kr., t.e. frá stutt eftir, at ísraelar sambært 2. Mósebók 14 og Sálma 136 skuldu havt lokkað Ramses II og egyptiska

herin í deyðan í Reyða Havinum og nærum samstundis sum Ísraelar sambært Jósvabók 11 fóru sigrandi gjögnum alt Kána, finst fyrsta kenda ábendingin um, at ein bólkur, sum nevndist Ísraelar, helt til í Kána. Steinurin var funnin í 1896 av enska fornfrøðinginum Flinders Petrie við Minnis templið hjá Merneptah, sum var Faraó í Egyptalandi frá 1213-1203 f.Kr., í Theben. Tann poetiska áskriftin er høgð inn í steinin til minnis um ein týðandi hernaðarligan sigur hjá Merneptah yvir Libya og sjófólkunum úr eystara parti av Miðjarðarhavinum, men hon endar við stutt at umrøða eina minni týðandi herferð hjá Merneptah í Kána. Tað seinasta og minni týðandi ørindið á steininum ljóðar soleiðis: „Kána er rænt, Ashkelon er burtur og Gezer er hertikið. Yenoam er ikki til; Ísrael er lagt oyði, tess sáð er ikki; og Hurru er vorðin einkja orsakað av Egyptalandi. Øll londini sameind í friði. Tey, sum gjørdur uppreistur, eru kúgað av konginum av Ovara og Niðara Egyptalandi ... Merneptah”.⁵⁴ Hóast áskriftin týðiliga er breggjandi (talan er um ein egyptiskan sigurstein og Ísrael var t.d. ikki bókstavliga lagt í oyði), so er steinurin fyrsta kenda prógv við um, at ein fólkabólkur, sum nevndist Ísrael helt til ella fjakkaði runt (møguliga sum nomadar) inni í Kána og – ikki minni áhugavert – at egyptiskar herdeildir hjá Merneptah høvdu ræði á Kána seinast í 13. øld f.Kr.⁵⁵ Merneptah, sonur Ramses II, kann sostatt heldur ikki hava verið tann Faraó, sum druknaði í Reyða Havinum 40 ár áðrenn Ísraelar sambært Bíbliuni komu til Kána úr Egyptalandi. Av størri týðningi er, at áskriftin á Merneptahsteininum (onkuntíð ógvuliga misvísandi nevndur ‘Ísraels Steinurin’), ein egyptisk samtíðarkelda, sum m.a. snýr seg um eina røð av egyptiskum sigrum á fólkabólkum í Kána, og Jósvabók 11, sum 500 ár seinni,uttan at nevna egyptiska luttøku í nøkrum bardögum ella egyptiska hjáveru yvirhøvu í Kána, sigur frá, at Ísraelar vunnu ein hernaðarligan sigur fyri og annan eftir á káranittum, als ikki samsvara. Áskriftin á Merneptahsteininum prógvar í samsvar við Jósvabók, at ein bólkur, sum nevndist Ísraelar, helt til í Kána í 1207, men hon er hinvegin beinleiðis í stríð við Jósvabók, tá hon upplýsir, at egyptiskar herdeildir høvdu ræði á Kána í 1207 f.Kr.; t.e. nakað eftir at Jósva sambært 2. Mósebók 1:11 og Jósvabók 11:23 í trimum skjótum herferðum: „legði ... alt landið undir seg ... og ... gav Ísrael tað í arv”.⁵⁶ Jósvabók samsvarar ikki við fornfrøðiligu heimildirnar.

Bíbliutrúgvir hövundar hava roynt at verja Bíbliuna móti hesum óhepna ósamsvarinum við áskriftina á Merneptahsteininum við m.a. at halda uppá, at hon ikki prógvar, at egyptar hövdu ræði á Kána um 1200 f.Kr. Áskriftin skal sambært hesum hövundum skiljast sum ein staðfesting av tí stórpólitisku støðu, sum egyptar *ynsktu* framhaldandi skuldu vera galdandi í økinum. T.d. skrivar bretski fornfrøðingurin David M. Rohl, at: „*Tað seinasta ørindið á Ísrael Steininum*´ er ikki eitt yvirlit yvir persónliga hernaðarlíga virksemd hjá Merneptah, men tað er heldur eitt útsýni yvir altjóða pallin, soleiðis sum hann kom til sjóndar í hansara stjórn Tann gamli Merneptah, sum ikki var mentur at gera nógv annað enn at verja Egyptaland móti álopum frá libyskum ættarbólum og møguliga taka sær av at berjast niður ein uppreistur undir leiðslu av býnum Gezer (tí eru navningar hansara skornir út omanyvur teir hjá Ramses II á Gezer yvirlitinum), sólaði sær í spegilsmyndini av heiðrinum hjá sínum meira valdsmiklu undangongumnum“.⁵⁷ Tá egyptisku samtíðarkeldurnar ikki samsvara við Bíbliuna, sum er niðurskrivað fleiri øldir seinni, so eru tað v.ø.o. samtíðarkeldurnar og ikki Bíblían, sum fara skeivar, breggja sær og leggja nakað afturat hendingunum. Tað, sum egyptar í samtíðini hava høgt inn í minnisteinar er sambært David M. Rohl í veruleikanum einki annað enn ynskidreyamar hjá einum veikum Farao, meðan tað, sum Bíblían fleiri øldir seinni sigur frá, er álitandi søguligur veruleiki.

Hetta minnir mest av øllum um undanførslur, serstakliga tá hugsað verður um tær breggjandi og ósannlíku søgurnar í Bíbliuni um m.a. Móses, sum kleiv Reyða Havið í tvey fyrri teimum flýggjandi ísraelunum og søguna um Jósva, sum við lúðrablástri fekk bronsualdarmúrarnar kring Jeriko at fella til jarðar. Tað er torført at taka tilíkar undanførslur í álvara, og tær hava heldur ikki fingið undirtøku millum granskarar.⁵⁸ Hóast áskriftin á sigursteininum hjá Merneptah er breggjandi, m.a. tá tað verður upplýst, at „*Ísrael er lagt oyði*“, so ber ikki til at síggja burtur frá øllum, sum hon upplýsir, við at vísa til møguligt egyptiskt reyp á almennum áskriftum. Merneptahsteinurin, sum varð reistur av egyptum, er í sjálvum sær eitt týðandi samtíðar skjalprógv um, at egyptiskar herdeildir hövdu ræði á Kána í 1207 f.Kr. Hartil kemur, at steinurin er ein leivd frá samtíðini, sum er reistur til minnis um ein veruligan egyptiskan sigur á nógv mætari fíggindum enn nøkrum smáum fólkabólum í Kána, og

Merneptahsteinurinn varð funnin av bretska fornfrøðinginum Flinders Petrie í Egyptalandi í 1896. Áskriftin á egyptiska minnissteininum, sum stavar frá 1207 f.Kr., nevnið fyrstu og einastu ferð Ísrael í fornum egyptiskum keldum – ikki sum ein bólk í Egyptalandi, men sum ein bólk í Kána. Ísraelar hildu sostatt til í Kána í 1207 f.Kr., men fornfrøðiligar kanningar benda á, at egyptar høvdu ræði á Kána í tíðarskeiðinum – ikki ísraelar, sum Jósvabók vil vera við.

ikki ein afturlítandi frágreiðing frá seinni ættarliðum av Ísraelum. Áskriftin á Merneptahsteininum samsvarar harumframt við fornfrøðiligar rannsóknir, sum hava staðfest, at egyptar so seint sum miðskeiðis í 12. øld f.Kr. høvdu skansar og herdeildir langt inni í Kána. Fornfrøðingar hava eisini funnið hópinn av leivdum eftir egyptiskum valdi í Kána frá seint í 12. øld f.Kr. M.a. er ein partur av eini standmynd við navninum á Ramses VI, egyptiskur Faraó frá 1143 til 1136 f.Kr. (t.e. 60 ár eftir deyða Merneptah), funnin í toftunum av Megiddo rættiliga norðarlaga í Kána.⁵⁹ Tað ber ikki til at fáa søguna í Jósvabók um Ísraelsku hertøkuna av Kána, sum er fest á blaði 500 ár seinni, at samsvara við fornfrøðina og egyptiskar samtíðarkeldur – m.a. Merneptahsteinin frá 1207 f.Kr. – uttan so, at sæð verður burtur frá stórt sæð øllum tí,

sum hesar keldur kunnu upplýsa um politisku og hernaðarligu viðurskiptini í Kána og Miðeystri seint í 13. og í 12. öld f.Kr.

Trupulleikarnir verða ekki minni av, at sambært Finkelstein og Silberman halda fornfrøðingar seg hava staðfest, at Jeriko, eins og flest allir býir í Kána seint í bronsuöld (1550 til 1200 f.Kr.), ongar múrar hevði.⁶⁰ Finski presturin Eero Junkkaala, sum í 2006 vardi eina rættiliga bíbliutrúgva doktoraritgerð um Jósabók og hertøkuna av Kána, skrivar samsvarandi hesum soleiðis um fornfrøðiligar kanningar av býum í Kána frá seint í bronsuöld: *“Tað var eitt lægið fyrbrigdi, at næstan allir býirnir í Kána vóru óvardir í tíðarskeiðinum og tað hevur verið sæð sum eitt tekin um tann egyptiska politikkin. Tað kundi gera valdið hjá teimum hálv-sjálvstøðugu bý-rikjunum veikari og fyribyrgeja uppreistrum. ... Trupulleikin var, at tað vóru eingir múrar at seta í samband við portrið. (við Megiddo) Í veruleikanum varð einki prógv funnið um múrar seint í bronsuöldini. Satt at siga vóru meginparturin av bý-unum í Kána seint í bronsuöldini óvardir ...”*⁶¹ Meðan býirnir í Kána miðskeiðis í bronsuöldini (2300-1550 f.Kr.) vóru sterkir og væl vardir, so vóru teir seint í bronsuöldini (1550-1200 f.Kr.) einans kámir skuggar av teimum sterku og væl vardu býunum miðskeiðis í bronsuöldini, sum rindaðu skatt til egyptiska yvirvaldið. Eftir øllum at døma var ein av grundunum til teir vantandi múrarnar kring býirnar í Kána seint í bronsuöldini, at tað var alt ov kostnaðarmikið hjá teimum veiku býunum at gera verjumúrar. Men størri týdning hevur tað, at í veruleikanum var óneyðugt við múrum, av tí at egyptar høvdu ræði á og vardu Kána móti fíggindum í tíðarskeiðinum og eisini ynsktu at forða fyri, at býirnir høvdu móguleika fyri at seta seg upp ímóti egyptiska yvirvaldinum.⁶² Tekin um oyðileggingar eru heldur ikki funnin í Jeriko og fleiri øðrum kánanittiskum býum, sum ísraelar skuldu havt lagt í oyði seinast í 13. öld f.Kr.⁶³

Fornfrøðingar hava heldur ikki funnið nøkur sannførandi tekin um búseting í fleiri av teimum sambært Jósabók „hertiknu“ býunum í Kána, m.a. í tí annars aldagamla Jeriko, sum stavar frá 13. öld f.Kr. – í summum førum eru eingi spor funnin yvirhøvdur. Junkkaala skrivar soleiðis um fornfrøðiligu granskingarúrslitini við Jeriko: *„Søgan um hertøkuna av Jeriko er eisini kend orsakað av mótsøgnunum, sum eru millum bíbilsku søguna og fornfrøðiligar útgrevstrar. Tað er alment góðtikið, at orsakað av fráveru av eini búseting seint í bronsuöldini ella í minsta lagi ein vardan bý við Jeriko,*

noyðist tann bíbilska sögan at verða tulkað sum ein átrúnaðarliga grundað frásögn uttan nakran söguligan ella faktuellan stuðul”.⁶⁴ Finkelstein og Silberman skriva samsvarandi hesum soleiðis um útgrevstrarar við Jeriko. „Í ... Jeriko var einki spor av nøkrum slag eftir eini búseting frá 13. öld f.Kr. og tann fyrra búsetingin frá seint í bronsuöldini, tíðarfest til 14. öld f.Kr., var lítil og fátøk, nærum týðningarleys og óvard”.⁶⁵ Bíbliutrúgvir granskarar hava roynt at verja Bíbliuna við at halda uppá, at alt tað fornfrøðiliga lagið við búsetingum, múrum o.ø. í Jeriko, sum stavar frá 13. öld f.Kr., er fullkomiliga máað burtur gjøgnum øldirnar.⁶⁶ Hetta líkist mest av øllum eini „bíbilskt” grundaðari undanfærslu, serstakliga tá havt verður í huga, at bæði eldri og yngri fornfrøðilig lög eru funnin í Jeriko, einum av heimsins elstu býum. Sambært Jósabók vóru kongarnir í Kána seint í bronsuöldini frælsir og máttmiklir fíggjindar hjá Ísraelum, sum ráddu fyri borgum í sterkum og væl vardum káanittiskum býum, men sambært fornfrøðiligum kanningum vóru kongarnir í Kána seint í bronsuöldini veikir egyptiskir tegnar, og býirnir vóru ikki veruligir býir. Teir vóru í høvuðsheitum óvardar umsitingarligar eindir hjá lokala úrvalslíðinum, ofta einans einum veikum kongi, familju hansara og embætisfólkum.⁶⁷ Hetta seinasta kann vera frágreiðingin um, at lítið fornfrøðiligt er funnið í káanittisku býunum frá 13. öld f.Kr., men tað forkláar ikki bíbilsku søguna um stóru hertøkuna av nøkrum sterkum og væl vardum býum í Kána.

Trupulleikarnir kunnu heldur ikki loysast við at vísa til, at tíðarfestingarnar kunnu vera nakað ivasamar. Teir seinastu múrarnir kring Jeriko undan „bíbilsku hertøkuni” hjá Jósva í 13. öld f.Kr. vóru upprunaliga tíðarfestir til 15. öld f.Kr. ella nakað eldri, men nýggjari kanningar staðfestu, at múrarnir helst vóru eldri – í ávísum førum eru fornfrøðingar komnir eftir, at múrarnir eru nógv eldri og stava frá tíðliga í bronsuöldini (3300-2300 f.Kr.).⁶⁸ Stava teir seinastu bronsuöldarmúrarnir kring Jeriko frá 16. öld f.Kr., sum tær flestu fornfrøðiligu kanningarnar benda á, so vóru teir helst oyðilagdir av Hyksos ættarbólkinum, sum sambært egyptiskum samtíðarkeldum fór herjandi gjøgnum Kána, eftir at hann varð ríkin úr Egyptalandi. Hartil kemur, at Jósabók 7 og 8 í smálutum greiðir frá Ísraelsku hertøkuni og oyðileggingini av tí næsta stóra býnum í Kána, Ai, sum skuldi havt verið ein væl vardur skansi við høgum múrum og 12000 íbúgvum. Trupulleikin er bara tann, at allar fornfrøðiligar kanningar hava

staðfest, at Ai (sum merkir toft) um hetta mundið (í 13. öld f.Kr.) hevði verið fólkatómur í samfull 1200 ár. Junkkaala tekur soleiðis samanum teir nógvu fornfrøðiligu útgrevstrarnar við Ai: „*Tað tykist greitt, at tað var ein stórir býur við Ai tíðliga í bronsuældini, frá 3200 – 2400 f.Kr. Tann næsta búsetingin á heygnum var ein jarnaldarbýur í umleið 1200 f.Kr. Millum 2400 og 1200 f.Kr. var býurin fólkatómur. ... Tað vanligasta sjónarmiðið er, at tann bíbilska søgan einans kann skiljast sum ein átrúnaðarlíga grundað frásøgn. Fólkið, sum búsetti seg í eini toft og gav henni navnið Toftin. ... Fyri at siga tað stutt, so er tað greitt, at Ai ikki var búsettur seint í bronsuældini*“.⁶⁹ Tann bíbliutrúgvir Richard Hess, professari við Denver Seminary, sum noyðist at viðurkenna, at við „*Jeriko og Ai eru serstakir trupulleikar*“, hevur saman við øðrum bíbliutrúgvum granskarum peika á tann móguleikan, at múrar frá 2400 f.Kr. vóru fyribils endurnýttir við Ai 1200 ár seinni.⁷⁰ Hetta er ein rættiliga ósannlík frágreiðing um teir vantandi múrarnar kring Ai miðskeiðis og seint í bronsuældini og hon broytir heldur einki upp á ta sannroynd, at eingin búseting yvirhøvur er funnin í býnum, sum stavar frá tíðarskeiðinum millum 2400 og 1200 f.Kr. Trupulleikarnir við Ai eru í veruleikanum so stórir, at bíbliutrúgvir granskarar enntá hava róð fram undir, at Jósvabók upprunaliga hevur sipað til grannabýin Bethel. Hetta tykist eisini vera ein „bíbilskt“ grundað undanfærsla heldur enn ein vísindalig frágreiðing,⁷¹ serstakliga tá hugsað verður um, at Jósvabók 7 og 8 í smálutum greiðir frá hertøkuni av Ai. Bethel verður í tí sambandi nevndur í fleiri umførum.

Somu trupulleikar eru við m.a. Árad og Makkeda, sum Jósva hertók sambært Jósvabók 12:14 og 10:28. Her hava fornfrøðingar ikki funnið nøkur tekin um búseting fyrr enn øldir eftir, at ísraelar komu til Kána í 13. öld f.Kr. Junkkaala staðfestir, at: „*Tað eru eingi tekin um búseting í Tel Árad frá seint í bronsuældini*“ (t.e. frá 1550-1200 f.Kr.) „*ella frá jarn öldini*“ (t.e. frá 1200-1000 f.Kr.)“. Í Makkeda er heldur einki fornfrøðiligt funnið frá nevndu tíðarskeiðum.⁷²

Trupulleikarnir kunnu móguliga loysast við at halda uppá, at „bíbilska hertøkan“ av Kána „í veruleikanum“ var ein stórt sæð friðarlig ísraelsk búseting í avoyddum káanittiskum býum, sum fevndi yvir eitt rættiliga drúgt søguligt tíðarskeið. Fornfrøðiligar rannsóknir hava í veruleikanum staðfest, at oyðileggingar og broytingar í búsetingarmynstrinum í Kána, sum

kunnu staðfestast at verða farnar fram seint í bronsuöldinni og í jarnöldinni, fevna um eini 200 ár.⁷³ Tað sama halda granskarar, at skrivligar egyptiskar heimildir frá 14. öld f.Kr., sum nevna nøkur avmarkað álop á býir í Kána frá einum fólki við navninum *Hapiru* (navnið er helst í ætt við orðið „hebraiskt“), kunnu leggja upp til.⁷⁴ Trupulleikin er, at ein stórt sæð friðarlig ísraelsk búseting í Kána, sum hevur fevnt um fleiri øldir, ikki samsvarar við søguna í Jósvabók um eina ógvusliga ísraelska hertøku av Kána, og tað stríðir beinleiðis ímóti upplýsingum í 2. Mósebók 1:11 og Jósvabók 11:23, sum staðfesta, at ísraelar tóku alt landið eftir nøkrum fáum árum seint í 13. öld f.Kr. undir leiðslu av einum herleiðara – Jósva. Nakað annað er, at fornfrøðingar ikki hava funnið tekin um fremmanda innrás á hálendinum í Kána, sum seinni skuldi gerast ísraelskt kjarnuøki, og tað hevur heldur ikki eydnast at seta oyðileggingar av øðrum býum í Kána í samband við ísraelar.⁷⁵ Hartil kemur, at sambært m.a. Finkelstein og Silberman kunnu oyðileggingar og broytingar í búsetingarmynstrinum í Kána seint í bronsuöldinni eisini ella kanska betur skiljast í samanhangi við tað sonevnda sjófólkið úr eystara parti av Miðalhavinum, sum sambært egyptiskum og ugaritiskum samtíðarkeldum herjaði í øllum økinum í 12. öld f.Kr.⁷⁶ Mogens Trolle Larsen, sum er serfrøðingur í assýriskari søgu, lýsir hesar hendingarnar soleiðis: *„Um ár 1200 f.o.t. bóлтаði ein flóðalda av „barbarum“ yvir Miðeystur úr ymsum ættum, og í vestri hevði hetta við sær eitt fullkomið samanbrot fyri meginpartin av teimum eksisterandi politisku og mentanarligu skipanunum. Hittittararíkið í Líttlaasia og Norðursýria varð javnað við jørðina av teimum inntreingjandi „Sjófólkunum“, sum hildu á gjøgnum Sýria og Palestina fyri at enda at verða steðgað í einum stórum bardaga á markinum til Egyptaland. Teir gomlu býirnir í øllum hesum økinum vóru at kalla mannleysir, borgirnar vórðu rændar og latnar eftir sum rúkandi toftir, og tey siðbundnu mentanarligu og sosialu mynstrini vóru oyðiløgd“.*⁷⁷ Tað er um hendan bardagan hjá egyptum móti sjófólkunum, sum áskriftin á Mermeptahsteininum er høgd inn í steinin til minnis um (ikki til minnis um smáar sigrar á m.a. ísraelum í Kána), men ísraelska hertøkan av Kána er hinvegin ikki nevnd nakra aðra staðni enn í Bíbliuni, sum er niðurskrivað fleiri øldir seinni, og søgan fæst illa at samsvara við fornfrøðiligar rannsóknir.

Niðurstøðan hjá Finkelstein og Silbermann er tann sama sum við patriarkunum og útferðini úr Egyptalandi. Bíbilska søgan

um ísraelsku hertökuna av Kána kann illa hava gingið fyri seg á tann hátt, sum sagt er frá í Bíbliuni. Talan er eftir øllum at døma um eina gamla søgu, sum er tillagað og fest á blað á fyrsta sinni seint í 8. ella 7. øld f.Kr. Teksturin, sum vit kenna í dag, stavar tó frá útlegdini. Í besta føri er søgan nógv broytt gjøgnum øldirnar. Spurningurin er, hvussu álítandi munnliga siðvenjan er, sum teksturin byggir á.

Kongar uttan kongaríki

Hóast allir granskarar ikki taka undir við niðurstøðunum hjá Finkelstein og Silberman, so eru stórt sæð allir viðurkendir granskarar samdir við teimum í, at nógv mytologi finst í bíbilsku søgunum um patriarkarnar, útferðina úr Egyptalandi og hertøkuna av Kána. Harafturímóti halda meira bíbliutrúgvir granskarar uppá, at meðan søgan um patriarkarnir og eldri tilfar í Bíbliuni inniheldur nógv sagnatílfar, sum ikki er heilt eftirfarandi, so er søgan um Dávid og Salomon, soleiðis sum hon er fortald í Bíbliuni, søguliga eftirfarandi. Kritiskir granskarar, sum ikki halda nógv um søguliga trúvirði bíbliunnar, hava hinvegin leingi hildið uppá, at eisini søgan um Dávidsríkið er søgn og at Dávid og Salomon eru sagnpersónar, sum ongantíð hava verið til – at bæði tekstirnir og innihaldið í teimum stavar frá eini seinni tíð.

Tað, sum Bíblían sigur frá hesum viðvíkjandi er, at um 1025 f.Kr. samlaðust Ísrael fyri norðan og Juda fyri sunnan í eitt stórt og máttmikið ísraelskt kongaríki. Tann fyrsti ísraelski kongurinn var Saul, men stórtíðin byrjaði ikki fyrr enn við Dávid úr Betlehem í Juda, sum um 1005 f.Kr. tók valdið í kongaríkinum og gjørdi judeiska býin Jerusalem til høvuðsstað eftir at hann hevði hertikið býin. Sonur Dávid, Salomon, sum var Ísraels kongur frá umleið 970 til 931 f.Kr., tá ríkið fór í tvey, setti stórt byggivirksemi í gongd ymsastaðni í ríkinum; hann bygdi t.d. eitt glæsiligt tempul, miklar borgargarðar og eina vakra kongshöll í Jerusalem, sum gjørdist ein stórbærur høvuðsstaður í tí mikla kongaríkinum. Ísraelski valdismiðdepilin var sostatt í Juda, men eisini aðrastaðni í mikla veldi sínum, t.d. í Megiddo, Hazor og Gezer, sum lógu í tí upprunaliga Ísrael, (t.e. seinni norðurríkið), bygdi Salomon miklar borgir fyri at verja tað stóra ríkið (1.Kong. 9:15). Dávid og Salomon hertóku sambært Bíbliuni so stór øki, at Ísrael gjørdist eitt veruligt stórveldi, sum rakk frá Eufratánni

til land filistranna og heilt at egyptiska markinum (1.Kong. 4:24). Spurningurinn er, hvat fornfrøðin sigur til hesa søguna.

At nakað er um bíbilsku søguna um Dávid og Salomon verður styðjað av, at í 1993 varð ein minnissteinur frá umleið 835 f.Kr. funnin í Kána við eini áskrift, har víst verður til kong av Dávids Húsi. Hóast steinurinn er reistur eina góða øld eftir Dávid, sum doyði í 970 f.Kr., so bendir nógv á, at Dávid er ein søguligur kongur hjá Ísraelum, sum hevur verið mintur 135 ár seinni. Spurningurinn, sum søgufrøðingar og fornfrøðingar seta sær, er sostatt ikki longur, um Dávid og Salomon eru søguligir persónar, men, um tann lýsing av Dávid og Salomon, sum verður givin í Bíbliuni, er eftirfarandi. Sambært Finkelstein og Silberman – aðrir granskarar eru samdir – finst einki prógv frá samtíðini hjá Dávidi og Salomon (1005-931 f.Kr.), sum bendir á, at hald er í tí stórbæru lýsingini í Bíbliuni av hesum ísraelsku kongunum. Sámuelbøkurnar, Kongabøkurnar og Krýnikubøkurnar, sum siga frá søgunum um Dávid og Salomon, vóru endaliga niðurskrivaðar nakað eftir babylonisku útlegdina (586-539 f.Kr.).

Bíbilsku søgurnar um stóru hertøkur Salomons, mikið vald og stórt ríkidømi, m.a. 700 konur, eitt harem við 300 hjákonum og stallar við 40.000 pørum av hestum og stórt byggivirksemi eru í sjálvum sær helst ov avgjerdar til at vera sannar. Finkelstein og Silberman staðfesta, at: *„hóast alt vald og ríkidømi, sum upplýst verður, at teir høvdu, so eru hvørki Dávid ella Salomon nevndir í nøkrum egyptiskum ella mesopotamiskum teksti. Og fornfrøðiligu prógvini í Jerusalem fyri tí kenda byggivirkseminum hjá Salomon eru ikki til.*⁷⁸ Bíbliutrúgvir granskarar hava roynt at verja bíbilsku søguna við at peika á, at tað kanska ikki er so lægið, at kongaríkið hjá Dávid ikki er nevnt í egyptiskum keldum, tí um hetta mundið ráddi Egyptaland, sum var við at missa stórveldisstøðuna í økinum, ikki longur yvir Kána. Hesar grundgevingarnar eru sambært Finkelstein og Silberman ikki heilt sannførandi. Sambært Bíbliuni var Dávidsríkið so mikið stórbært, at tað átti at havt sett týðulig spor eftir sær í grannalondunum eins og minni týðandi bíbilskir kongar í Ísrael seinni hava gjørt. Bíbliutrúgvir granskarar hava eisini peikað á, at byggivirksemið hjá Heródes tí Stóra á tempulplássinum í Jerusalem í tíðini stutt fyri Kristi føðing, kann hava oyðilagt tað, sum kundi verið at sæð til glæsiligu bygningarnar hjá Dávid og Salomon. Sambært Finkelstein og Silberman er hetta

Nakrir granskarar hava ivast í, um teir sambært Bíbliuni stóru kongarnir Dávid og Salomon eru søguligir persónar. Teir eru t.d. ikki nevndir í nøkrum egyptiskum ella mesopotamiskum keldum. Í 1993 var ein steinur við eini áskrift frá 835 f.Kr. funnin, Tel Dan Steinurin, sum nevnr ein kong av Dávids Húsi. Spurningurin er sostatt ikki, um Dávid og Salomon eru søguligir persónar, men, um teir vóru so stórir kongar, sum Bíblían vil vera við.

Ikki nøkur sannførandi grundgeving, tí heldur ikki aðrastaðni í Jerusalem eru leivdir funnar av byggivirksemi av týdningi frá 11., 10. ella 9. øld f.Kr. Hartil kemur, at meðan einki er at síggja til stóra byggivirksemið hjá Salomon í Jerusalem, hvørki templið, kongsslottið ella borgargarðarnir, so er nógv at finna frá byggivirksemi í Jerusalem frá eldri tíð. Leivdir frá byggivirksemi í Jerusalem, sum minnir um tað, Salomon sambært bíbilsku søgunum skuldi havt staðið fyri, finnast ikki fyrr enn 200 ár seinni. Frá Dávids og Salomons tíð er einki stórbært at finna. Finkelstein og Silberman staðfesta við støði í fornfrøðini, at Jerusalem líka til endan av 8. øld f.Kr., t.e. eisini tá Dávid og Salomon ráddu fyri borgum, var ein lítil óvard bygd á hálendinum við Gihon við ongum verjumúrum, sum hevði nakrar hundrað íbúgvar – á døgum Salomons: „ongantíð meir enn ein lítil, lutfalsliga fátækur, óvardur býur á hálendinum, ikki størri í ummálið enn tríggjar ella fjóra akrar“.⁷⁹ Aðrir bíbliugranskarar og rithøvundar eru samdir við Finkelstein og Silberman í hesi niðurstøðuni. Niels Peter Lemche, professari í Gamla Testamenti við fróðskaparsetrið í Keypmannahavn, upplýsir, at tvey sjónarmið eru viðvíkjandi búsetingum í Jerusalem á døgum Salomons. Sambært øðrum sjónarmiðinum búðu millum 250 og 350 menn í Jerusalem á døgum Salomons, meðan tað sambært hinum eingin búseting yvirhøvur var í Jerusalem á døgum Salomons.⁸⁰ Sambært Karen Armstrong kunnu tað ikki hava búð nógv meira enn 2000 fólk í Jerusalem á Dávids døgum.⁸¹

Tað er í hesum sambandi rættiliga áhugavert at spyrja, hvar Salomon man hava fingið sínar 700 konur og 300 hjákonur frá, og hvat hann skuldi nýta 40.000 pør av hestum til.

Heldur ikki aðrastaðni í bíbilska kongaríkinum er nakað at finna, sum kann geva ábendingar um, at hald er í søguni um, at Dávid og Salomon hertóku, bygdu og vardu so stór øki, og at teir ráddi yvir einum miklum ísraelskum stórveldi, sum rakk frá Eufratánni til land filistranna og heilt at egyptiska markinum. Tvørturímóti bendir fornfrøðin sambært Finkelstein og Silberman á, at kánanitisk mentan óávirkað helt fram at vera til í dølunum norðanfyrri, og á hálendinum helt eldri kánanittisk búseting fram óbroytt. Fornfrøðiligar rannsóknir hava sambært Finkelstein og Silberman avdúkað, at fólkatalið í Juda var ógvuliga lítið í 10. øld f.Kr., minni enn 5.000 fólk – í norðurríkinum búðu hinvegin fleiri enn 40.000 fólk – og tað var verandi óbroytt í øldir eftir Dávid og Salomon.⁸² Eingi tekin eru um broytingar í 11. 10. ella 9. øld f.Kr. Hóast áhaldandi royndir, hevur tað sambært Finkelstein og Silberman heldur ikki eydnast at finna leivdir frá byggivirkseminum hjá Salomon í norðara partinum av í tí mikla bíbilska ríkinum, t.d. í Megiddo, Hazor og Gezer. Bygningar, sum eldri fornfrøði við bíbilskum grundgevingum (í veruleikanum er tað einans nevnt í einum ørindi í Bíbliuni, at Salomon lat byggja borgir í Megiddo, Hazor og Gezer – 1. Kong. 9:15) gekk út frá stavaðu frá døgum Salomons, stava sambært nýggjum tíðarfestingum hjá Finkelstein frá kongum, sum ráddu fyrri borgum í Samaria og norðurríkinum 100 ár seinni. Sambært Finkelstein og Silberman var tað ikki fyrr enn í 9. øld f.Kr. í norðurríkinum, – ikki í Juda – at tað fyrsta veruliga ísraelska kongaríkið vaks fram. Høvuðsstaðurin í hesum ríkinum var sambært Finkelstein og Silberman Samaria í Norðurríkinum – ikki Jerusalem í Juda.

Í tíðarskeiðinum frá umleið 1025 til 930 f.Kr. var Ísrael sambært Bíbliuni samlað í eitt stórt ríkið, sum rakk frá Eufratánni til land Filistranna og at egyptiska markinum. Sambært Finkelstein og Silberman bendir einki í fornfrøðiligum kanningum á, at kongar Ísraels í hesum tíðarskeiðinum hava verið so máttmiklir, sum Bíblían vil vera við. Dávid kann sambært Finkelstein og Silberman ikki hava verið annað enn ein lokalur høvdingur á hálendinum í Kána við Jerusalem, sum var ein lítil bygd við nøkrum hundrað íbúgvum.

Dávid og Salomon voru sambært hesum kongaruttan høvuðsstað ella kongaríki.

Hetta eru í øllum førum fornfrøðiligar niðurstøður, sum tað er trupult at fáa at samsvara við tað mikla ísraelska kongaríkið hjá Dávid, sum sagt verður frá í Bíbliuni. Finkelstein og Silberman koma við støði í tulkningum av fornfrøðiligum sannroyndum til ta niðurstøðu, at tað eftir øllum at døma ongantíð hefur verið nakað samlað og máttmikið ísraelskt kongaríki í 11. og 10. øld f.Kr., og at tað, sum Bíbliuni sigur frá um lív og virki Salomons í 10. øld f.Kr.: „*hefur einki søguligt virði yvirhøvdur*“.⁸³ Sambært Finkelstein og Silberman kunnu Dávid og Salomon – í stríð við upplýsingar í bíbilsku søgunum – ikki hava verið annað enn lokalir høvdingar í einum fátækum høvdingadømi í Juda, sum var undir stórari ávirkan av einum nógv sterkari ísraelskum ríki fyri norðan. Fólkatálið í Juda var sambært Finkelstein og Silberman so lítið á døgum Salomons, at tað hvørki kann hava verið miðdepilin í einum samlaðum ísraelskum kongaríki ella kann hava borið eitt ríkisvald, sum skuldi til fyri at fígga marglæti og hernaðarliga og byggifrøðiliga virksemd hjá Dávid og Salomon, sum sagt verður frá í Bíbliuni. Fornfrøðiligar rannsóknir vísa, at tað var ikki fyrr enn móti endanum av 8. ella í 7. øld f.Kr., t.e. eftir at norðurríkið var fallið, at fólkatálið í Juda og ríkisfyrisitingin í Jerusalem kom upp á eitt støði, sum kundi bera stórt byggivirksemi og eina bókliga mentan, sum var á so høgum stigi, at Bíblían kundi skrivast. Tað er eisini tað, sum granskarar halda.

Spurningurin er, hvussu hesar fornfrøðiligu niðurstøðurnar hjá Finkelstein og Silberman um Dávid og Salomon, sum langt frá allir fornfrøðingar eru samdir við teimum í, hanga saman við ta sannroynd, at bíbilsku søgurnar um m.a. Ábraham, Móses, Jósva og Dávid yvirhøvdur voru tillagaðar og niðurskrivaðar í 7. øld f.Kr. Um so er, at álítandi søguligur veruleiki ikki liggur aftanfyrri bíbilsku søgurnar, við hvørjum endamálið voru tær so skaptar og niðurskrivaðar? Og varð eingin risastór ísraelsk útferð úr Egyptalandi, sum m.a. Finkelstein og Silberman halda uppá, so er neyðugt at spyrja, hvar ísraelar hava sín uppruna. Tað er tann stóri spurningurin, sum Finkelstein og Silberman mugu greiða okkum frá.

Uppruni Ísraela og heilagu tekstir jødanna

Hava Finkelstein og Silberman rætt í, at stórir partar av tí, sum bíbilsku søgurnar siga frá um Ábraham og patriarkarnar, Móses og útferðina úr Egyptalandi, Jósva og hertøkuna av Kána og kongaríkið hjá Dávid og Salomon, hevur lítið við søguliga veruleikan at gera, so er neyðugt at spyrja og fáa svar uppá, hvar Ísraelar, sum áskriftin á Merneptahsteininum staðfestir hildu til í Kána longu í 13. øld f.Kr., yvirhøvur komu frá. Og hvørjar vóru grundirnar til, at bíbilsku søgurnar hjá jøðunum yvirhøvur vóru skaptar í tíðarskeiðinum frá 8. øld f.Kr., sum m.a. landafrøðin og búsetingarmynstrið í teimum eru týðiligar ábendingar um. Hesir spurningarnir eru serstakliga avgerandi, um fornfrøðingar hava rætt í, at eingin stór útferð var úr Egyptalandi. Svárið hjá fornfrøðingunum er, at Ísraelar upprunaliga vóru kánanittar, og bíbilsku søgurnar vóru sambært Finkelstein og Silberman skaptar í Juda í 8. og 7. øld f.Kr. av hugsjónarligum grundum, sum ikki altíð høvdu nógv við søgu Ísraela at gera.

Finkelstein og Silberman halda uppá, at fornfrøðiligar kanningar benda á, at Ísraelsfólk bæði etniskt, nationalt og sosialt spretti burtur úr niðurgongdini hjá kánanittiskum fólkaólkkum gjøgnum eina reina sosio-búskaparliga gongd. Fornfrøðingar hava útgrivið fleiri enn 100 búsetingar á hálendinum í Kána frá 1200 f.Kr., men sambært Finkelstein og Silberman stava tær ikki frá fremmandum fólki, sum kom til Kána uttanífrá. Tann avgerandi spurningurin er, hví hesar broytingar hendu í búsetingarmynstrinum í Kána um 1200 f.Kr.

Tað er sum nevnt væl skjalprógvað í samtíðarkeldunum, at sjófólk úr vestara parti av Miðjarðarhavsøkinum seint í 1200-talinum f.Kr. floymdu inn yvir alt tað egyptiska valdsøkið í Miðeystri. Tað hevði við sær stórar materiellar oyðileggingar,

politiska skipanin í økinum syndraðist, og búskapurin helt uppat við at virka. Egyptaland misti stórveldastøðuna í økinum og eisini býirnir og bygdin í Kána, sum bæði politiskt og búskaparliga vóru partur av skipanini, komu í stórar trupulleikar. Meginparturin av teimum vóru avoyddir.⁸⁴ Hetta hevði við sær, at nomadarnir á hálandinum í Kána, sum høvdu keypt sítt korn frá bygdunum, noyddust at framleiða sítt korn sjálvi. Tað kundu teir einans gera við at seta seg niður í bygdin. Soleiðis byrjaðu sambært Finkelstein og Silberman nýggj bygdasamfeløg at vaksa burtur úr nomadunum á hálandinum í Kána – ísraelsk bygdasamfeløg. Ísraelar vóru sostatt ikki – soleiðis sum Bíblían sigur frá – *grundin* til afturgongdina hjá káananittiska mentanini, men ísraelska mentanin var ein *avleiðing* av, at káananittiska mentanin av øðrum grundum kom út fyri eini afturgongd. Hóast káananittisku (semittisku) fólkabólkarnir á hálandinum javnan høvdu samband við láglendið móti egyptiska markinum, so var grundarlagið undir hesi gongd stórt sæð tað fólk, sum búði í økinum, ikki fólk, sum sambært Bíbliuni flutti til økið og kom í stríð við tað fastbúgvandi fólkíð í økinum – káananittarnar.

Niðurstøðan hjá Finkelstein og Silberman er, at: „*Meginparturin av ísraelunum komu ikki til Kána uttanífrá – teir vuku fram inni í landinum*“.⁸⁵ Sambært m.a. Karen Armstrong eru flest allir fornfrøðingar samdir við teimum. Við ávísing til hópinn av serfrøðingum – men ikki til Finkelstein – skrivur hon: „*Fornfrøðingarnir hava útgrivið leivdirnar av umleið 100 óvardum nýggjum bygdum á fjallalandinum norðan fyri Jerusalem, sum man hevur tíðarfest til umleið 1200 f.o.t. ... Fornfrøðingarnir eru ... komnir til ta niðurstøðu, at niðursetufólkini næstan heilt víst vóru innføddir káananittar*“⁸⁶ – t.e. ikki ein fremmandur fólkabólkur, sum kom úr Egyptalandi.

Hetta ástøðið, at ísraelar hava sín uppruna millum nomadar á hálandinum í Kána í 13. øld f.Kr., sum sostatt hevur fingið breiða undirtøku millum granskarar, verður ikki afturvíst av bíbliutrúgvum granskarum, sum t.d. Richard S. Hess, professara við Denver Seminary. Í ummæli sínum av *The Bible Unearthed* staðfestir hann einans (í veruleikanum í samsvar við ella í øllum førum ikki í stríð við tað, sum Finkelstein og Silberman halda uppá), at: „*... tað eru ov nógv fólk umboðað í bygdabúsetingunum, til at tey øll kunnu hava uppruna sum nomadar á hálandinum*“.⁸⁷ Sambært Finkelstein og Silberman hava fjakkandi fólkabólkar í

Kána javnan havt samband við Egyptaland, men tað var eingin risastór ísraelsk útferð úr Egyptalandi og eingin ógvuslig ísraelsk hertøka av Kána. Ísraelar, sum fyri fyrstu og einastu ferð eru nevndir í fornum egyptiskum keldum á Merneptahsteininum frá 1207 f.Kr., ikki sum ein fólkabólkur í Egyptalandi, men sum ein fólkabólkur í Kána, vóru sostatt sjálvir káananittar (sí viðmerking 55). Í hesum sambandi er tað áhugavert, at tær fyrstu ísraelsku bygdirnar, sum sambært Bíbliuni javnan lógu í bardaga við káananittisku grannarnar, vóru óvardar. Vápn, sum vóru vanlig á láglandinum, t.d. svørð og langspjót, eru heldur ikki funnin á hálendinum,⁸⁸ Helst hevur lívið í bygdunum á hálendinum í Kána verið friðarligari enn Bíblían vil vera við.

Tað er torført at peika á, hvussu ísraelsku bygdirnar átrún- aðarliga og mentanarliga skiltu seg frá teimum upprunaligu káananittunum, men tað er fornfrøðiliga staðfest, at um 1200 f.Kr., umleið 500 ár áðrenn bíbilsku tekstirnir vóru festir á blað í 700 ella 600-talinum f.Kr., skiltu teir seg frá øðrum káananittiskum fólkabólkum á hálendinum á tann hátt, at teir ikki ótu svínakjöt.⁸⁹ Etniskt, átrúnadørliga og sosialt var tó í langa tíð stórir munur á ísraelsku fólkabólkunum, sum búðu norðanfyri, í Ísrael, og teimum, sum búðu fyri sunnan, í Juda.

Fornfrøðiligar rannsóknir benda sum nevnt á, at fólkatalið í langa tíð hevur verið nógv størri í norðara partinum, í Ísrael, har umleið 40.000 fólk búðu í 900-talinum f.Kr. meðan tað ikki hevur verið størri enn 5000 í Juda um somu tíð. Sambært Finkelstein og Silberman er tað sostatt ósannlíkt, at allir ísraelar vóru sameindir í einum kongaríki undir leiðslu av Jerusalem í Juda í 1000-talinum f.Kr., sum Bíblían sigur frá. Tankin um at savna allar ísraelar undir leiðslu av Juda føddist eftir øllum at døma ikki fyrr enn 300 ár seinni í einum Juda, sum politiskt, búskaparliga og hugsjónarliga styrktist av, at assýrar í tíðarskeiðinum frá 744 til 720 f.Kr. gjørdu av við Ísrael (norðurríkið), og fluttu stóran part av fólkinum burtur. Undir leiðslu av tí politiskt klóka Akaz (734-727 f.Kr) hóraði Juda undan sum assyriskt lensríki og styrktist enntá búskaparliga av samstarvinum við assýrar. Ísraelsk flóttafólk í hópatali komu norðanífrá til Juda, sum seinni styrktist enn meira av, at Assyriska ríkið um miðjuna av 600-talinum f.Kr. byrjaði at missa valdið yvir Kána. Jerusalem vaks frá at vera ein bygd við umleið 1000 íbúgvum til at vera ein stórbærur og væl vardur stjórnarbýur við 15.000 íbúgvum.⁹⁰

Undir hesum stórpólitisku fyrirtreytum byrjaði dreymurin um at savna allar ísraelar í eitt ríki at mennast í Juda. Í 7. öld f.Kr., meðan Josia (639-610 f.Kr.) kongur ráddi fyrri borgum í Juda, skuldi lógbókin, sum granskarar halda vera 5. Mósebók, verða funnin í Jerusalem. Nógv bendir á, at 5. Mósebók varð skrivað í Juda um hetta mundið, við tí fyrri eyga at rættvísgera eitt sterkt Juda, sum eisini fevndi um tað falna Ísrael. 5. Mósebók leggur t.d. dent á, at Jahve einans skuldi tilbiðjast í templinum í Jerusalem – nakað, sum ikki hevði verið avgerandi í öldunum frammanundan, tá m.a. Ísrael, tað sterkara av teimum báðum ísraelsku ríkjunum, hevði latið Jahve og aðrar guddómar við tilbiðja í m.a. templinum í Samaria.⁹¹ Jødiska hugsjónin um ein kong, eitt fólk, ein Jahve og eitt tempul, t.e. tann stranga jødiska monoteisman, byrjaði sostatt ikki veruliga at spíra fyrr enn í 7. öld f.Kr. í einum styrktum Juda (sum frá nú av verður nevnt Judea), sum hevði móguleika fyrri at savna allar ísraelar í eitt ríki – ikki í 11. öld f.Kr. Sambært Finkelstein og Silberman var tað við hesi pólitisku hugsjónini hjá Josia kongi, at lunnarnir vóru lagdir undir tað, sum seinni mentist til jødadómin, men lagnan hjá Judea í öldunum aftan á var avgerandi fyrri, hvussu hann mentist.

Tann pólitiska-átrúnaðarlíga hugsjónin hjá Josia kongi um eitt sterkt Ísrael undir leiðslu av Juda gjørdist ikki veruleiki. Hugsjónin fekk eitt skot fyrri bógvín í 610 f.Kr. tá Josia kongur varð dripin av egyptiska konginum Necho í Megiddo, men tað, sum fekk avgerandi týðning fyrri menningina av jødadóminum var, at Judea og ísraelar í 586 f.Kr. komu út fyrri eini veruligari vanlukku. Babylonar, sum í 609 f.Kr. høvdu knúst Assyriska ríkið, gjørdi hetta árið av við Judea. Sambært Bíbliuni oyðuløgdu teir templið, sum Salomon skuldi havt latið byggja í Jerusalem og stórir partur av fólkinum varð fluttur burtur í útlegd í Babylon. Nakað lættari gjørdist lagnan hjá ísraelum aftan á 539 f.Kr., tá persarar kongur Kyros, sum í 549 f.Kr. hevði gjørt av við tær seinastu leivdirnar av babyloniska ríkinum, loyvdi teimum útlagnu ísraelunum at flyta heimaftur til Judea, har teir m.a. kundu vera við til at endurreisa templið hjá Salomon í Jerusalem, men ísraelsfólk noyddust frá nú av at laga seg til tann veruleika, at aðrir ráddu fyrri borgum í Kána. Tað gjørdist avgerandi fyrri menningina av jødadóminum og heilagu skriftum jøðanna, sum vóru til í tíðini eftir babylonisku útlegdina.

Sambært Finkelstein og Silberman var tað undir hesum trøngu tíðum hjá ísraelsfólki í öldunum aftan á babylonisku útleigdina, at jødadómurin og søgurnar í jødisku Bíbliuni vórðu til og mentust til átrúnaðarligar tekstir. Tankin hjá Josia kongi um eitt sjálvstøðugt ríki fyri allar ísraelar mentist og fekk átrúnaðarligt innihald. Í bíbilsku søgunum, sum fingi sín endaliga form í Juda í hesum tíðarbílinum, royna høvundarnir at geva vanlagnuni hjá ísraelum meining og innihald. Bíbilsku søgurnar, sum siga frá lyftunum hjá Jahve til Ábraham, Móses og Jósva, vóru skaptar fyri at geva útlagnum og trælkaðum ísraelum vón og trúgv á framtíðina.⁹² Sambært Finkelstein og Silberman var tað her, at søgan um Dávid, ein lokalan høvding, sum um 1000 f.Kr. ráddi fyri borgum í Jerusalem, eini fjarskotnari og óvardari bygd á hálendinum í Juda, varð broytt til eina søgu um ein máttmiklan kong, sum ráddi fyri borgum í einum ísraelskum stórveldi, sum skuldi standa í allar ævir. Bíbilsku søgurnar skuldu minna ísraelsfólk á, at grundin til vanlagnu teirra, t.e. grundin til, at Jahve ikki hevði hildið sítt lyfti til Ábraham, Móses og Dávid, var, at ísraelsfólk og kongar tess (serstakliga kongarnir í Ísrael, norðurríkinum, sum *allir* verða sagdir at hava verið ólýðnir móti Jahve, meðan kongar av Juda, m.a. Asa, Jehoshaphat, Jesoash, Amaziah, Azariah, Jotham, Hezekiah og Josia verða mettir at hava verið *góðir*) høvdu verið ólýðin móti Jahve. Undir hesum døpru fortreytum í Juda var jødadómurin skaptur, t.e. tær framúrskarandi søgurnar um patriarkarnar, útleigdina, útferðina, hertøkuna av Kána, Dávidsríkið og eisini vónin um ein stóran kong av Dávids ætt, sum skuldi fullføra lyftini frá Jahve og bjarga jøðunum úr trældómi og endurreisa stórtíð Ísraels. Jødiska Bíblían snýr seg helst líka nóg um framtíð og vón, sum hon snýr seg um fortíð og søguligan veruleika.

Tað hevur avgerandi týðning fyri, hvussu jødiska Bíblían skal lesast.

Trupulleikin hjá teimum, sum halda, at bíbilski teksturin skal skiljast bókstavliga, er, at um so er, at fornfrøðin hevur staðfest, at søguliga finnast anakronismur, brek og stórir feilir í teimum annars einastandandi bíbilsku søgunum í Gamla Testamenti, so ber illa til at halda uppá, at tað ikki eisini skuldi gjørt seg galdandi við siðfrøðiliga og gudfrøðiliga innihaldinum. Hóast tann yvirskipaði boðskapurin í søgunum er einastandandi, so slepst ikki undan, at søgurnar í ávísam førum eru treytaðar av

vitan, siðalæru og átrúnaðarligum sjónarmiðum hjá teimum, sum fyri 2700 árum síðan tillagaðu, ritstjórnaðu og skrivaðu tær. Hvussu skulu vit annars skilja siðalæruna í Jósabók 6, har Jahve letur ísraelar týna alt lív í Jeriko eftir „hertøkuna“ av býnum? Ella 3. Mósebók 20:13, sum ásetur deyðarevsing til menn, sum liggja hjá manni eins og ligið verður hjá kvinnu? Ella 2. Mósebók 31:15, sum ásetur deyðarevsing til tann, sum vinnur verk á sjeýnda degi? O.s.fr. Avbjóðingin, sum tann kritiska bíbliugranskingin og fornfrøðiligar kanningar leggur á upplýst trúgvandi er, at bíbilsku søgurnar noyðast at vera lisnar og tulkaðar í søguligum og mytologiskum høpi og ikki sum um, at hvørt orð er dottið oman av himli. Tað skylda vit teimum, sum fyri nógvum øldum síðan skaptu tær framúrskarandi jødisku søgurnar – og ikki minst okkum sjálvum. Heimsbókmentir yvirliva tí, at tær altíð kunnu og altíð verða tulkaðar av nýggjum. Harvið verða tær eisini viðkomandi hjá nýggjum ættarliðum. Soleiðis er eisini við Bíbliuni.

Bíbilsku søgurnar yvirlivdu tí, at tær undir truplum umstøðum góvu útlagnum og kúgaðum ísraelum vón og trúgv uppá eina betri framtíð, men tær hava ikki altíð so nógv við fornu søguna hjá ísraelum at gera. Norðurríkið, sum var nógv tað sterkara ísraelska ríkið, sambært Finkelstein og Silberman tað *fyrsta* veruliga ísraelska kongaríkið, er t.d. týðiliga undirmett av bíbilsku høvundunum, sum vóru úr Juda. Hóast allir fornfrøðingar ikki eru samdir við Finkelstein og Silberman, so er tað ein sannroynd, at Hebraiska Bíblían ikki sigur nágreiniliga frá søguni hjá ísraelum *undan* útlegdini. Avgerandi týðningur hennara liggur í hinvegin í, at hon gjørdist ein samansjóðaður partur av søguni hjá ísraelsfólki í Judea í øldunum *aftan á* útlegdina. Søguligu upplýsingarnar í bíbilsku frásagnunum eru neyvan altíð heilt eftirfarandi, men tann einastandandi boðskapurin í søgunum, sum vendir sær til kúgað og útstoytt, hevur gjøgnum øldirnar givið meining og vón til lívið hjá milliόνum av jøðum.

Dávids Hús hvarv úr politisku søgu Juda við babylonisku útlegdini í 6. øld f.Kr.,⁹³ men dreymurin um ein stóran kong av Dávids ætt, sum skuldi „endurreisa Ísrael“, mentist undir hesum truplu tíðum millum útlagnar og kúgaðar ísraelar, og seinni gav hann íblástur til kristindómin. Men meðan lyftini frá Jahve til ísraelsfólk (Ábraham, Móses og Dávid) vóru mett at vera guddómlig, so bendir lítið í tí monoteistiska jødadóminum

á, at boðberin, tann komandi kongurin, tann salvaði, Messias, skuldi vera Guds inkarnatión, ein guddómlig vera, sum skuldi føðast av moyggj og líða og doyggja fyri syndirnar hjá fólki sínum – heiminum.

Hesin seinni íkomni kristni tankin var fremmandur fyri jødiskan hugsanarhátt.⁹⁴

**NÝGGJA TESTAMENTI
– MILLUM KIRKJUNNAR KRISTUS
OG SØGUNNAR JESUS**

Palestina og jødadómurinn

á Jesu dögum

Í árunum frá 334-331 f.Kr. tóku makadonar undir leiðslu av Alexandur tí Stóra Persararíkið og harvið eisini Palestina. Hetta hevði við sær, at grikskir hugsanarhættir, sum vóru meira universellir, heimspekiligir og abstraktir enn upprunaligir jødiskir hugsanarhættir, og grikskt mál breiddist um alt Miðeystur. Hellinistisk ávirkan helt fram, tá rómverjar í 63 f.Kr. lögdu tær seinastu leivdirnar av ríkinum hjá Alexandur tí Stóra, Seleukidiska ríkið, í oyði, og tóku ræði á Palestina. Rómverjar umskipaðu Palestina til eitt *ethnarki* undur leiðslu av jødiska høvuðsprestinum Hyrkanos II. Í árunum frá 43-37 f.Kr. var uppreistur og borgarakríggj í jødiska ethnarkinum, men rómverjar bardu uppreisturin niður og settu Heródes tann Stóra til valdið í Jerusalem við heitinum „kongur jødanna“. Heródes tann Stóri, ein dugnaligur og harðrendur kongur, sum m.a. avrættaði tríggar av sínum egnu synum og konuna fyri at hava roynt at tikið valdið í ríkinum, var alla sína tíð trúgvur móti rómverjum.⁹⁵ Heródes, sum sjálvur var jødi, visti, at hann av politiskum grundum ikki skuldi seta seg upp ímóti jødisku leiðarunum. Hann setti stórt byggivirksemi í gongd í Jerusalem til frama fyri jødarnar, m.a. bygdi hann í veruleikanum eitt nýtt tempul í Jerusalem, og hann setti stórt byggivirksemi í gongd á økinum rundan um. Hóast Heródes var jødi, so visti hann, at sum rómverskt stuðlaður kongur var hann ikki væl lýddur millum allar jødarnar. Tað var helst grundin til, at hann ongantíð setti fótin inn í Templið, sum hann hevði latið byggja.⁹⁶ Templið var so heilagt fyri jødarnar, at eingin heidningur kundi seta fótin inn í tað uttan at missa lívið.⁹⁷ Tann politiskt dugnaligi Heródes, sum sostatt megnaði at vera trúgvur móti rómverjum, samstundis sum hann ikki setti seg upp ímóti jødunum, varð

sitandi við valdið í jødiska kongaríkinum til hann doyði í 4. f.Kr. Á gamalsaldrinum meгнаði hann tó ekki altíð at varðveita javnvágina millum uttan- og innanríkispolitikkinn. Heródes hevði stutt fyri deyða sín sett eina gylta ørn omanfyri inngongdina til Templið, sum ímyndaði rómverska gudin Jupiter.⁹⁸ Hetta hildu nógvir jødar vera eina vanhalgan av templinum, og ófriður lá í luftini.

Tá Heródes doyði í 4 f.Kr. byrjaði ein jødiskur uppreistur, sum endaði við, at rómverjar – eftir at teir høvdu niðurbart uppreisturin – býttu kongaríkið hjá Heródes millum synir hansara. Heródes Antipas fekk Galilea og Heródes Arkelaos fekk Judea, sum eisini fevndi um Samaria og Idumea, men báðir høvdu ikki góða politiska handalagið hjá pápanum.⁹⁹ Hetta hevði við sær, at longu í 6 e.Kr. vóru nýggir uppreistrar í jødiska ethnarkinum hjá Heródes Arkelaos. Hesin uppreisturin varð eisini niðurbardur av rómverjum, men hesaferð gjørdist avleiðingin, at rómverjar umskipaðu Judea, Samaria og Idumea til ein keisarligan rómverskan landslut, Judea, sum var beinleiðis undir rómverskari umsiting og stýri, og í 44 e.Kr. – eftir at Palestina aftur hevði verið á markinum til uppreistur móti rómverjum – kom alt Palestina undir somu skipan.¹⁰⁰ Við hesum politisku broytingunum vóru lunnarnir lagdir undir eina vaksandi jødiska misnøgd við rómverskt vald í økinum, sum í 66 e.Kr. hevði við sær, at tann fyrsti stóri jødiski uppreisturin móti rómverskum valdi sum so í økinum byrjaði. Uppreisturin gjørdist ein sonn vanlukka fyri jødadómin. Rómverjar sendu stórar herdeildir til Palestina, Jerusalem varð kringsettur, og í 70 e.Kr. lögdu teir bókstavliga Jerusalem í oyði, oyðuløgdu Templið, upploystu *synedrið*, t.e. hægsta ráð jødanna, og tígjutúsindavís av jøðum vóru dripnir ella seldir sum trælir. Templið, sum hevði verið treytaleysi miðdepilin í jødadóminum, har einans jødar kundu fara inn, var ikki til longur. Jahve hevði svikið jøðarnar og vegurin var opin fyri at finna nýggjar leiðir til Gud. Tað vóru kortini longu á Heródesar døgum jødar, sum hildu, at Templið í Jerusalem hevði ein ov avmarkandi leiklut á jødadómin, og teir royndu tí at leita eftir øðrum leiðum til Gud enn gjøgnum Templið.¹⁰¹

Tað var í hesum tíðarskeiðinum, meðan jødadómurinn var undir stórarí ávirkan frá hellinistiskum hugsanarhættum og við vaksandi rómverskum valdi í Palestina, at vónirnar um ein

kong av Dávids ætt, ein politiskan Messias, sum skuldi koma at endurreisa Ísrael, komu í hæddina. Ein av teimum mongu profetunum, sum viðhaldsfólkini hildu vera Messias, var Jesus úr Nazaret í Galilea. Jesus var føddur um 4 f.Kr., stutt áðrenn Heródes tann Stóri doyði, men hann byrjaði ikki sítt virki sum jødiskur profetur í Galilea fyrr enn um 30 e.Kr. Fyri áhoyrarum sínum segði hann m.a., at himmiríkið, t.e. endurreisn Ísraels, var í nánd, og hann hevði eftir øllum at døma ikki so góð viðurskifti við Templið í Jerusalem. Tá hann eitt ella tvey ár seinni saman við lærusveinum fór til Jerusalem í Judea, varð hann dæmdur til deyða og krossfestur av rómverjum. Soleiðis kundi tann søgan verið endað eins og nógvar líknandi.

Nakað seinni byrjaði graml at hoyrast um, at onkur skuldi havt sæð Jesus aftur á lívi. Rørslan rundan um tann upprisna Jesus vaks so líðandi, men at byrja við mettu viðhaldsfólk Jesusar seg sum jødar. Tey komu regluliga í Templið, og tey vóru eins og Jesus trúgv móti Móselógini. Hesi fyrstu kristnu vóru jødar, sum trúðu, at Jesus var Messias. Um 36 e.Kr. sær tað kortini út til, at stríð hevur verið millum teir siðbundnu jøðarnar, judearnar, og teir grikskttosandi jøðarnar um leiklutin hjá templinum.¹⁰² Ósemjan endaði við, at teir hellinistisku jøðarnir, sum vildu hava, at Jesus og trúgvinn á uppreisnina, ikki Templið, skuldi vera tað týðningarmesta, fóru í útlegd í m.a. Antiokia, har teir settu á stovn nýggjar samkomur millum heidningar og á fyrsta sinni vóru kallaði kristnir,¹⁰³ meðan lærusveinar Jesusar, Pætur, Jóhannes og Jákup, teir sonevndu „stólparnir“ (Gal. 2:9), sum frá byrjan leiddu samkomuna í Jerusalem, vórðu verandi í Jerusalem. Ein av teimum hellinistisku jøðunum, sum um 35-40 e.Kr. legðist afturat kristnu samkomuni í Antiokia var Paulus, upprunaliga ein iðin mótstøðumaður hjá teimum fyrstu jøðakristnu, sum segði seg hava møtt Jesusi á veg til Damaskus. Paulus, sum var rómverskur ríkisborgari og ávirkaður av universellum og metafysiskum hellinistiskum hugsanarhátti, hevði eina heilt aðra fatan av kristindóminum enn „stólparnir“ í samkomuni í Jerusalem. Paulus helt, at tað var Jesus, – ikki Móselógin – sum var tað týðningarmesta í Guds opinbering til menniskjað, og at eisini heidningar gjøgnum dópin og trúna á Jesus skuldu hava móguleika fyri at fáa atgongd til Gud. Hann setti á stovn fleiri samkomur ymsastaðni í Rómverjaríkinum, og kristindómurin vaks millum heidningarnar, men hann vann ikki frama millum

Jerusalem og tempulplássið. Í 6 e.Kr. tóku rómverjar ræði á Galilea, og í 44. e.Kr. fekk Judea somu lagnu. Hetta skapti misnøgd millum jødarnar, sum í 66 e.Kr. gjørdtu uppreistur. Í 70 e.Kr. lögdu rómverjar Jerusalem í oyði, og jødadómurin gjørdist sum frá leið forboðin. Stríðsspurningarnir millum jødar og rómverjar høvdu við sær, at kristnir høvundar, sum fyri ein stóran part skrivaðu aftan á 70 e.Kr., vendu sær ímóti jødunum og royndu at tekkjast rómversku valdsharrunum. Hetta hevur sett týðilig spor eftir sær í Nýggja Testamenti.

jødarnar. Paulus gjørdist sostatt tann gudfrøðingurin, sum fekk størstu ávirkan á menningina og útbreiðsluna av kristindóminum, men tað hendi ikki uttan beiskar ósemjur við „stólpurnar“ í Jerusalem.

Meðan Jesus og lærusveinar hansara sostatt vóru jødar, so vóru tey kristnu upprunaliga heidningar, sum tóku við kristnari trúgv í m.a. samkomunum hjá Paulusi. Tey jødakristnu fóru eftir øllum at døma ikki úr Jerusalem fyrr enn í 60-unum e.Kr., tá ósemjurnar millum Templið og kristnu samkomuna vóru vorðnar ovurstórar. Jákup, ein av „stólpunum“ varð avrættaður longu í 44 e.Kr., og í 62 e.Kr. varð Jákup Tzaddik, bróður Jesus, deyðadømdur av høvuðsprestinum fyri at hava brotið lógina.¹⁰⁴ Paulus, sum veruliga kom í stríð við jødarnar, tá hann skuldi havt ógildað Móselógina, varð samstundis fongslaður av rómverjum, sum fluttu hann til Róm, har hann varð avrættaður – helst í 64 e.Kr. Tað veruliga brotið millum jødar og kristin, sum kom

at seta spor eftir sær í keldunum og fekk avgerandi ávirkan á menningina av kristindómin, kom aftan á 70 e.Kr., tá rómverjar lögdu Jerusalem og Templið í oyði. Jahve hevði at síggja til svikið jødarnar, og rómverskt vald var ein veruleiki, sum øll noyddust at laga seg eftir. Hetta skundaði undir skilnaðin millum jødadómin og kristindómin. Brøvini hjá Paulusi til samkomurnar eru skrivaði í 50-60 e.Kr., tá ósemjurnar millum jødar og kristin av álvara vóru byrjaðar at taka seg upp, men ævisøgurnar um Jesus, evangeliini, eru allar skrivaðar seinni og undir ávirkan av tí vanlukku, sum jødarnir komu út fyri í 70 e.Kr.

Nýggja Testamenti – keldurnar til lív og virki Jesusar

Nýggja Testamenti snýr seg, alt sum tað er, um ein persón, Jesus, sum sigur seg vera eitt við Gud. Her kunnu vit lesa søguna um tann lovaða Messias, sum var føddur av Mariu moy; søguna um føding Jesusar í Betlehem, staðið har tann jødiski Messias, ein stórir kongur av Dávids ætt, sambært profetorðum í Gamla Testamenti skuldi koma frá; søguna um Messias, sum hevði til uppgávu at frelsa heimin; søguna um ein krossfestan Messias, sum í samsvar við profetorð í Gamla Testamenti skuldi líða og doyggja fyri heimsins syndir; søguna um menniskjusonin, sum í øllum sínum veldi skuldi koma á himmalsins skýggjum; og søguna um tann upprisna Messias, sum skjótt skuldi koma aftur at døma livandi og deyð. Tað er hesa søguna um Jesus, frelsara heimsins, sum vit lesa um í Nýggja Testamenti. Í undanfarna kapitli hava vit stutt verið inni á menningini av kristindóminum. Spurningurin, sum vit nú skulu hyggja nærri at, er, um søguligur veruleiki liggur aftanfyrir alt tað, sum Nýggja Testamenti sigur frá um Jesus. Tann spurningin hava søgufrøðingar stríðst við tey seinastu 300 árinum – t.e. líka síðan tann kritiska søguvísindin byrjaði at taka seg upp í 1700-talinum.¹⁰⁵

Fyri at fáa svar upp á hendan spurningin er neyðugt at fara aftur í Gamla Testamenti og samanbera tað, sum har stendur um Messias, við tað, sum stendur í Nýggja Testamenti. Trupulleikin er, at meðan Gamla Testamenti er skrivað á hebraiskum av trúgvandi jødum, so er Nýggja Testamenti skrivað av grikskum høvundum, sum vóru kristnir. Griksku høvundarnir av Nýggja Testamenti høvdu tann vana at siga frá lívi og deyða Jesusar við støði í profetorðum í Gamla Testamenti, men trupulleikin er, at hebraiskur og grikskur hugsanarháttur er rættuliga

ymiskur. Tann fyrri metodiski spurningurinn snýr seg sostatt um samanhugin millum Gamla Testamenti og Nýggja Testamenti. Her eru vit í sjálvum tí bíbilska teksthøpinum. Her hava granskarar innan ymisk fakøki lagt merki til, at teir grikskt-skrivandi kristnu høvundarnir av Nýggja Testamenti ofta hava lisið nakað gudfrøðiligt burtur úr Gamla Testamenti, sum var fremmant fyri tann upprunaliga hebraiska jødadómin, og at tað sostatt ikki altíð er samhangur millum Gamla og Nýggja Testamenti.

Tann seinni metodiski spurningurinn snýr seg um lutfallið millum søguliga veruleikan og tær varðveittu keldurnar. Jesus var eftir øllum at døma ein fjakkandi jødiskur lærumeistari, sum undirvísti munnliga á arameiskum máli, men sjálvur hevur hann einki skrivað, sum kundi verið varðveitt fyri eftirtíðina. Jesus var ein trúgvandi jødi, sum tosaði og lærði á arameiskum, men tann metodiski trupulleikin er, at alt tað, sum vit vita um lív og læru Jesusar, er skrivað nakað væl eftir deyða hansara av kristnum høvundum í einum hellenistiskum umhvørvi og á einum grikskum máli, sum hevði verið fremmant fyri tann arameiska jødan Jesus.¹⁰⁶ Meginparturin – fyri ikki at siga allir – tekstirnir í Nýggja Testamenti eru skrivaðir av einum seinni ættarliði av lærusveinum hjá Jesusi, sum ongantíð hittu hann.¹⁰⁷ Tann einasti høvundin í Nýggja Testamenti, sum vit kenna ella vita nakað um, Paulus, hitti ongantíð sjálvur Jesus,¹⁰⁸ men hann hevði seinni samband við onkrar av lærusveinum hansara (Gal. 2:9). Brøvini hjá Paulusi, sum eru teir elstu tekstirnir í Nýggja Testamenti, eru skrivað á grikskum máli í tíðarskeiðinum frá 50 til 60 e.Kr. T.e. at teir elstu tekstirnir í Nýggja Testamenti eru skrivaðir 20 til 30 ár eftir krossfestingina av einum grikskum høvundi, sum ongantíð hitti tann arameiska jødan Jesus. Hartil kemur, at tann fyrsti kristni gudfrøðingurinn, Paulus, sum – eftir at hann hevði jagstrað kristin – tók við kristnari trúgv onkustaðni í tíðarskeiðinum millum 35-40 e.Kr.,¹⁰⁹ stórt sæð einki hevur skrivað um tann søguliga Jesus, sum varð føddur, livdi og doyði á jørðini. Tað er kanska heldur ikki so lægið, tá hugsað verður um, at hann ongantíð hitti Jesus, og ikki tók við kristnari trúgv fyrr enn nøkur ár eftir krossfestingina. Paulus skrivar í øllum førum nærum einans um gudfrøði. Hann tulkar og greinar gudfrøðiliga týðningin av trúnni á tann upprisna Kristus, men hann hevur nærum onga vitan um ella áhuga fyri

tí söguliga Jesusi, sum ferðaðist runt í Galilea í árunum undan krossfestingini í Jerusalem um 30 e.Kr.¹¹⁰ Gudfrøðiliga eru brøv Paulusar rættiliga áhugaverd, men har er ikki nógv at koma eftir hjá søgufrøðingum, sum hava áhuga fyri jarðiska lívi og virki Jesusar í Galilea og Judea.

Teir elstu og stórt sæð einastu tekstirnir í Nýggja Testamenti, sum kunnu siga okkum nakað um tann søguliga Jesus, sum varð føddur, livdi og doyði í Palestina, eru tey fyra evangeliini: Markusevangelið, sum helst varð skrivað í Róm um 70 e.Kr., Matteusevangelið, sum helst varð skrivað í Damaskus um 85 e.Kr., Lukasevangelið, sum helst varð skrivað í Antiokia um 90 e.Kr. og Jóhannesevangelið, sum helst varð skrivað í Efesos um 100 e.Kr. V.ø.o. eru teir tekstir í Nýggja Testamenti, sum kunnu siga okkum nakað ítøkiligt um tann søguliga Jesus, skrivaðir á grikskum 40 til 70 ár eftir krossfestingina – í einum hellenistiskum umhvørvi, sum hevði verið fremmant fyri jødan Jesus og arameisku lærusveinar hansara.

Tey fyrstu trý evangeliini, Markus, Matteus og Lukas, sum týðiliga byggja á eina felags keldu, verða vanligi nevnd tey *synoptisku* evangeliini. Jóhannesevangelið er hinvegin nakað heilt fyri seg, tað er skrivað seint og gudfrøðiliga er tað nógv meira viðgjørt enn hini trý. Tað elsta og søguliga sæð mest eftirfarandi evangelið, Markusevangelið, var skrivað á grikskum umleið 40 ár eftir krossfestingina – helst í Róm. T.e. rættiliga langt frá tí arameiska umhvørvinum hjá Jesusi í Galilea. Hartil kemur, at upprunaliga vóru øll evangeliini skrivað av ónevndum høvundum. Tað var ikki fyrr enn í 185 e.Kr., at tað var staðfest av Irenæus, sum var biskupur í Lyon, at høvundarnir vóru Markus, Matteus, Lukas og Jóhannes.¹¹¹ Teir av høvundunum, Matteus og Jóhannes (tollarin og fiskimaðurin, sum lögdu alt frá sær fyri at fylgja Jesusi), skuldu sambært Irenæus havt verið millum teir 12 lærusveinarnar hjá Jesusi, t.e. eygnavitni til lív og deyða hansara, meðan Markus skuldi havt verið lærusveinur hjá Pæteri og Lukas ein lækni, sum ferðaðist saman við Paulusi (Kol. 4:14, 2. Tim. 4:11 og Fil. 24).

Hetta eru upplýsingar, sum flest allir høvundar í dag seta stór spurnartekin við.¹¹² Richard Tarnas, sum er professari í heimspeki við *California Institute of Integral Studies* í San Francisco, skrivur t.d. soleiðis í bók um vesturlendskan hugsanarhátt gjøgnum søguna, sum eisini umrøður kristindómin: „*Tey elstu kristnu*

skjölini sum finnast eru brøvini hjá Paulus, sum ongantíð møtti Jesus. Sostatt er tann Jesus, sum søgan kom at kenna, tann Jesus, sum varð lýstur – endurmintur, endurskaptur, tulkaður, prýddur, livandi ímyndaður – í Nýggja Testamenti av høvundum, sum livdu eitt ella tvey ættarlið eftir tíðarskeiðið fevnt av teirra frásøgum, hvørs høvundar teir søgdu vera upprunaligu lærusveinar Jesusar”¹¹³. Nógv halda tað helst vera løgið og gerast rættiliga ovfarin av, at Richard Tarnasuttan nakra viðmerking yvirhøvur heldur uppá, at evangelisku høvundarnir ikki vóru lærusveinar Jesusar, eygnavitnini Matteus og Jóhannes. Tað er kortini einki løgið í uppáhaldinum hjá Tarnas, sum er væl grundað í granskingini.

Tað var heilt vanligt í seinjødiskari og fornkristnari tíð at geva einum teksti stórri tyngd, enn hann í veruleikanum hevði, við at geva hann út *anonymt*, t.e.uttan ávísing til nakran høvund, ella *pseudoanonymt*, t.e. við ávísing til skeivan høvund.¹¹⁴ Tað seinna er, sum vit hava sæð, galdandi fyri stórt sæð allar tekstir í Gamla Testamenti, og tað fyrra var upprunaliga galdandi fyri øll evangeliini og aðrar tekstir við í Nýggja Testamenti. Tað stuðlar í sjálvum sær uppáhaldinum hjá Tarnas um, at høvundarnir, sum Irenæus umleið 100 ár seinni setti í samband við evangeliini, ikki endiliga eru teir røttu – t.e., at tey helst eru pseudoanonym.

Høvundurin av Lukasevangeliinum frá 90 e.Kr. – sum eisini hevur skrivað Ápostlasøguna – byrjar sítt evangelium við at siga, at hann ikki sjálvur telist millum eygnavitnini til lív og gerðir Jesusar, so hann kann fyri so vítt gott hava verið ein hjálpari hjá Paulusi, sum kirkjufedrarnir 100 ár seinni vildu vera við: „Av teirri grund, at mangir hava tikið sær fyri at seta saman eina frásøgn um tær hendingar, sum hava tilborist hjá okkum, soleiðis sum teir, sum í fyrstuni vóru eygnavitni og síðan gjørdust tænarar orðsins, hava sagt fyri okkum, so havi eg eisini sett mær fyri, eftir at eg havi rannsað alt gjølla frá upphavi, at skriva um tað, hvørt aftan á annað, til tín, hávirði Teofilus” (Luk. 1:1-3). Tað er heilt týðiligt, at eygnavitnini eru farin/ tátíð, tá høvundurin skrivaði hetta. Nógv bendir kortini á, at høvundurin av Lukasevangeliinum og Ápostlasøguni ikki kann hava verið so tætt knýttur at Paulusi, sum læknin Lukas eftir øllum at døma var. Tað hevur m.a. verið peikað á, at tað eru so nógvir óneyvleikar, feilir og vantandi vitan í lýsingini av virkseminum hjá Paulusi í Lukasevangeliinum og Ápostlasøguni, at tað sær út til at útihýsa móguleikanum fyri, at høvundurin kann hava verið samtíðarmaður og hjálpari hjá Paulus.¹¹⁵ Tað er

tí mögulegt, at Lukas pseudoanonymt er settur í samband við Lukasevangelið og Ápostlasöguna 100 ár seinni fyri á tann hátt at knýta tekstirnar, sum sambært hövundanum ikki eru skrivaðir av einum eygnavitni, at einum ápostli, Paulus, og harvið geva teimum ápostólskan myndugleika. Tað er heilt greitt, at vit ikki hava við eitt eygnavitni ella ein ápostul hjá Jesusi at gera, men eftir øllum at døma er talan um ein yngri grikskan hövund, sum skrivaði í Antiokia 60 ár eftir krossfestingina. Onkrir granskarar halda enntá, at Lukasevangelið er skrivað so seint sum um 120-130 e.Kr.¹¹⁶

Hövundurin av Markusevangeliinum frá 70 e.Kr. upplýsir hinvegin einki um seg sjálfan, – tað er fullkomiliga anonymt – men Irenæus setti meira enn 100 ár seinni evangelið í samband við ein Jóhannes Markus, sum er nevndur í Ápostlasøguni (12:12). Sambært kirkjusøguni hjá Eusebiumi (270-340) frá 320 e.Kr., hevur biskupurin Papias, sum um 140 e.Kr. nakað ógreitt setti Jóhannes Markus í samband við evangelið, upplýst, at hann: „*hvørki hevði hoyrt Harran ella fylgt honum, men seinni ... hevur hann fylgt Pæturi*“.¹¹⁷ Tað eru grundir til at halda, at Jóhannes Markus, sum sambært kirkjuligu siðvenjuni var lærusveinur hjá Pæturi, kann hava skrivað evangelið, sum í dag ber hansara navn. Tað hevur m.a. verið peikað á, at tað er ósannlíkt, at kirkjufedrarnir seinni funnu ein ókendan pseudoanonyman hövund til tað anonyma Markusevangelið, sum heldur ikki var eygnavitni til lív Jesusar.¹¹⁸ Tað hevur í øllum førum ikki styrkt um myndugleikan hjá tí elsta evangeliinum, at tað ikki kundi førast aftur til eitt kent eygnavitni. Granskarar eru kortini ikki á einum máli um, at Jóhannes Markus hevur skrivað tað elsta evangelið, men full semja hevur altíð verið um, at tað ikki er skrivað av einum eygnavitni.¹¹⁹

Her er tað rættliga áhugavert, at Markusevangelið at kalla alt sum tað er er arbeitt so mikið neyvt inn í tað hálvaaðru ferð so langa og gudfrøðiliga nógv meira ávirkaða Matteusevangelið frá 85 e.Kr., sum sambært kirkjuligu siðvenjuni stavar frá einum eygnavitni til lív og virki Jesusar, ápostlinum Matteus, at granskarar hava hildið tað verið sannlíkt, at hövundurin av Matteusevangeliinum hevur viljað sett sítt evangelium í staðin fyri tað hjá Markusi.¹²⁰ Í øllum førum er tað illa hugsandi, at eitt eygnavitni til lív og deyða Jesusar skuldi havt verið so bundið at einum teksti hjá einum hövundi, sum ikki var

eygnavitni til lív og deyða Jesusar, sum Matteusevangeliíð er at Markusevangeliinum.¹²¹ Ameríkanski professarin Bruce M. Metzger, sum er rættiliga bíbliutrúgvur,¹²² noyðist t.d. at viðganga, at: „Hóast tað Fyrsta Evangeliíð sambært síðvenjuni verður tilskrivað Matteusi, einum av teimum tólv ápostlunum, so hava nýmótans granskarar torført við at sameina ein ápostólskan rithøvund við tann veruleika, at bókin týðiliga er treytað av Markusevangeliinum, sum var skrivað av einum, sum ikki sjálvur var eygnavitni til boðan og gerðir Krists“.¹²³ M.a. hendan sannroyndin hevur havt við sær, at stórt sæð allir nýmótans granskarar eru á einum máli um, at ápostulin Matteus, lærusveinur Jesusar, ikki kann hava skrivað evangeliíð, sum í dag ber hansara navn.¹²⁴ Kendi enski kirkjusøgufrøðingurin Owen Chadwick, fyrrverandi professari í søgu við fróðskaparsetrið í Cambridge, er avgjördur, tá hann skrivur: „ ... hvør tað so enn var, sum skrivaði

Tann elsti varðveitti parturin av Nýggja Testamenti er hetta pettið av Jóhannesevangeliinum, sum varð funnið í 1920 og stavar frá 135 e.Kr. Tað finnst annars eingi upprunahandrit til nakrar tekstir í Nýggja Testamenti. Í flestu førum eru tey handritini, sum eru varðveitt avrit av avritum, sum eru gjørd fleiri øldir seinni. T.d. stava tey elstu toluliga heilu handritini av Galatarabrevinum og Markusevangeliinum frá 3. øld e.Kr. Hartil kemur, at tekstirnir í Nýggja Testamenti, eins og Septuaginta, eru varðveittir í einum ótali av ymiskum variantum.

Matteusevangeliíð, so var tað ikki ein tollari (t.e. Matteus), sum fór frá sínum skrivaraborði fyri at gerast ápostul".¹²⁵ Matteus er sambært flest øllum bíbliugranskarum ein pseudoanonymur høvundur, sum kristin seinni hava sett í samband við Matteusevangeliíð frá umleið 85 e.Kr.

Jóhannesevangeliíð er hinvegin nakað heilt fyri seg, og víkir grundleggjandi frá teimum trimum sonevndu *synoptisku* evangeliunum.¹²⁶ Tað kundi bent á ein heilt serstakan høvund. Teir flestu granskararnir eru kortini á einum máli um, at ápostulin Jóhannes, lærusveinur Jesusar, ikki kann hava skrivað evangeliíð, sum 80 ár seinni varð knýtt at honum. Tað hevur m.a. verið peikað á, at tað er ógvuliga torført at ímynda sær, at ein arameiskt tosandi og ólærdur fiskimaður, Jóhannes, kann hava skrivað ein tekst á so høgum gudfrøðiligum støði og á einum so einastandandi góðum grikskum máli, sum Jóhannesevangeliíð.¹²⁷ Bent Noack, professari í gudfrøði við fróðskaparsetrið í Keypmannahavn, nevnr eisini, at: „*evangeliíð er ikki eitt palestinskt rit; tað avdúkar størri kunnleika til orientalskan og grikskan hugsanarhátt, enn tað ber til at ganga út frá hjá einum av ápostlum Jesusar úr Galilea; hjá teimum hevði man eisini kunnað roknað við størri áhuga fyri søguligum og persónligum smálutum, enn Jóhannesevangeliíð avdúkar. ... Endiliga er tað eisini vert at leggja merki til, at evangeliíð ongastaðni nevnr høvundan við navni*".¹²⁸ Tað er ikki full semja um, at evangeliíð ikki er eitt palestinskt rit,¹²⁹ men viðvíkjandi hesum seinasta er tað ógvuliga áhugavert, at Jóhannesar Opinbering, sum ápostulin Jóhannes sambært kirkjufedrunum eisini skuldi havt skrivað, skilir seg frá øllum evangeliunum og øðrum tekstum á tann hátt, at høvundurin beinleiðis gevur seg til kennar við navni – Jóhannes (1:1, 1:4, 1:9 og 22:8). Opinberingin er sostatt skrivað av einum Jóhannes, møguliga av ápostlinum Jóhannes, sum kirkjuliga siðvenjan longu tíðliga í tíðini setti í samband við tekstin. Trupulleikin er bara tann, at meðan Jóhannesevangeliíð telist millum teir vakrastu og best skrivaðu griksku tekstirnar í Nýggja Testamenti, so er Jóhannesar Opinbering skrivað á tí vánaligasta grikska í øllum Nýggja Testamenti yvirhøvur.¹³⁰ Hartil kemur, at gudfrøðin í tekstunum er rættiliga ymisk.¹³¹ Ápostulin Jóhannes kann illa hava skrivað báðar tekstirnar, men hevur hann skrivað annan, so er tað eftir øllum at døma Opinberingina. Sambært flest øllum granskarum er Jóhannesevangeliíð eisini skrivað so mikið seint, um 100 e.Kr., at tað

er ósannlíkt, at ápostulin Jóhannes kann hava verið á lívi tá, soleiðis sum forn kirkjulich siðvenja vil vera við, og tað samsvarar heldur ikki við m.a. Matteusevangelið (20:22-23), sum um 85 e.Kr. leggur upp til, at Jóhannes doyði á sama hátt sum Jesus – helst nakað undan 70 e.Kr.¹³² Bent Noack professari skrivar soleiðis um Jóhannesevangelið: „nú um dagarnar er ein ógvuliga stórir partur av granskarunum sannførdur um, at evangelið ikki kann vera skrivað av Jóhannes Zebedæussyni ... teir flestu meta tað vera rættiliga ósannlíkt, at Jóhannes kann hava skrivað evangelið ... Men sjálvt um Jóhannesevangelið ikki gevur seg út fyri at vera skrivað av júst Jóhannes, so verður tað kortini týðiliga í kapittul 21:20-24 hildið uppá, at tað er skrivað av einum eygnavitni, sum var við, tá Jesus eftir uppreisnina opinberaði seg fyri teimum ellivu við Tiberiavatnið. Allur kapittul 21 sær tó út til at vera eitt ískoyti (aftan á ein vanligan enda á evangeliinum í kapittul 20:30-31), og tað er eingin ivi um, at tað er tað. Spurningurin er bara, um ískoytið er skrivað av høvundinum sjálvum ella av einum øðrum; næstan øll meina, at tað seinna er veruleikin, og at meiningin við kapittul 21 er at siga, at teir frammanfyristandandi 20 kapitlarnir stava frá einum eygnavitni, men er útgivið av hansara lærlingum av nýggjum. Um tað er rætt, so kann tað hugsast, at eitt upprunaligt evangelium er vordið ógvusliga ritstjórnað, áðrenn tað fekk tað skap, sum vit kenna”.¹³³ Per Bilde professari skrivar samsvarandi hesum, at: „Tann týðningarmesta grundgevingin ímóti siðbundnu identifikatiónum av rithøvundanum er kortini at finna í Joh 19:35 og 21:24-25, ... sum benda á, at endaritstjórin av evangeliinum m.a. byggir á ein anonyman lærusvein, nevniliga „tann lærusveinin, sum Jesus elskaði” – hvør hann so enn er.¹³⁴ V.ø.o. eru í øllum førum partar av kapittul 19 og allur kapittul 21, sum umrøða eitt eygnavitni, sett inn í evangelið seinni fyri at geva teimum undanfarnu 20 kapitlunum apostólskan myndugleika.¹³⁵ Granskarar hava eisini peikað á onnur dømi í tekstinum, sum eru seinni ískoyti til evangelið. Søgán um kvinnuna, sum varð tikin í hordómi (Jóhs. 7:53-8:11), sum grundleggjandi víkir frá restini av evangeliinum bæði við-víkjandi orðavali og stíli, hoyrir í øllum førum ikki heima í tí upprunaliga tekstinum.¹³⁶ Søgán finst heldur ikki í fleiri av teimum bestu og elstu handritunum. Í seinni handritum er hon onkuntíð sett inn í evangelið á einum øðrum stað, t.d. aftan á Jóhannes 21:25 og í onkrum handritum er hon enntá sett inn í Lukasevangelið – aftan á 21:38.¹³⁷ Niðurstøðan er ikki

til at koma uttanum: Sögan um kvinnuna, sum varð tikin í hordómi, hoyrir ikki við til Bíbliuna, hon er sett inn í tekstin seinni. Tílk ivasom viðurskifti hava havt við sær, at enntá rættiliga bíbliutrúgvir granskarar, sum t.d. Bruce M. Metzger, noyðast at viðganga, at eingin av evangelistunum sambært nýmótans granskarum var eygnavitni til lív og virki Jesusar.¹³⁸ Um Jóhannesevangelið skrivur Bruce M. Metzger soleiðis: „*Av ymiskum grundum ... trúgva meginparturin av nýmótans granskarum ikki, at ápostulin Jóhannes beinleiðis varð høvundur til evangelið, men at hansara vitnisburður kortini liggur til grund fyri arbeiðinum hjá evangelistinum, sum kann hava verið ein av lærusveinunum hjá Jóhannes*“.¹³⁹ Danski gudfrøðiprofessorin Mogens Müller skrivur í samsvar við omanfyrinevndu viðurskifti í Jóhannesevangeliinum, at: „*Niðurstøðan er, at innihaldið peikar á, at vit ikki standa yvirfyri einum eygnavitni, og at tað ikki er grundarlag fyri nakrari identifikatióin av einum rithøvunda*“.¹⁴⁰ Hendan sannroyndin, saman við seinni tillagingum og ískoytum, hevur við sær, at søguliga kelduvirðið í evangeliinum kann hugsast at vera rættiliga ivasamt. Harafturat kemur, at tann gudfrøðiliga „*prýðingin*“ av Jesusi er nógv størst hjá Jóhannes, meðan hon er komin minst áleiðis hjá Markusi. Hetta merkir v.ø.o., at tann søguliga sæð mest eftirfarandi keldan til jarðiska lív og virki Jesusar í Galilea, Markusevangelið, er skrivað í Róm 40 ár eftir krossfestingina, av einum ókendum grikskum høvundi, sum hvørki kendi ella nakrantíð hitti tann søguliga jødan Jesus.

Tað sigur ikki so lítið, men metodisku trupulleikarnir eru í veruleikanum størri enn so.

Tað er ikki einans tann upprunaligi teksturin til Jóhannesevangelið frá 100 e.Kr., sum seinni er vorðin ritstjórnaður, tillagaður, broyttur og skoyttur uppí. Tað er semja millum granskarar um, at tey seinastu ørindini í Markusevangeliinum (16:9-20), sum snúgva seg um mætið millum tann upprisna Kristus og lærusveinarnar, eru lögð afturat seinni.¹⁴¹ Ørindini finnast ikki í teimum báðum elstu og bestu handritunum av Markusevangeliinum frá 3. øld e.Kr., sum enda við tí tómu grøvini, og soleiðis siga eisini fornir kirkjufedrar, t.d. Hieronymus og Eusebius, sum livdu í 4. øld e.Kr., at Markusevangelið eigur at enda. Ískoytið til Markusevangelið (16:9-20), sum helst stavar frá 2. øld e.Kr., – tað finst í veruleikanum eisini í eini styttri útgávu uppá einans eitt vers í handritum frá 4. øld e.Kr. – samsvarar

heldur ekki í stíli við restina av evangeliinum. Viðvíkjandi stíli og innihaldi minnir ískoytið so mikið nógv um endan á Lukas- og Jóhannesevangeliinum, at granskarar eru sannførdir um, at tann seinni íkomni endin á Markusevangeliinum stavar frá hesum nakað seinni skrivaðu evangeliinum.¹⁴² Tað sama er eftir øllum at døma galdandi við barndómssøgunum hjá Matteusi (85 e.Kr.) og Lukasi (90 e.Kr.), sum ikki eru at finna hjá Markusi (70 e.Kr.) og ongan leiklut hava seinni í evangeliinum – heldur ikki har tær áttu at havt ein leiklut.¹⁴³ Tað er t.d. eitt sindur lægið, at húsfólkini hjá Jesusi, Maria og Jósef, sum í barndómssøgunum hjá Matteus og Lukas fáa at vita frá einglinum Gabriel, at Maria var gitin av heilagum anda og skuldi føða ein son: „*kallaður sonur hins hægsta, og Guð Harrin skal geva honum háseti Dávids*“ (Luk. 1:32), seinni hjá Markus – t.d. tá Jesus kjósar sær lærusveinar og byrjar sítt arbeiði sum jødiskur grøðari og lærumeistari – halda hann hava: „*mist vitið*“ (Mark. 3:21). Hetta hongur ikki rættiliga saman. Tað er eisini semja um, at Paulus ikki hevur skrivað øll brøvini í Nýggja Testamenti, sum bera hansara navn og at fleiri av teimum sostatt eru pseudoanonym.¹⁴⁴ Nøkur vers og orð í Lukasevangeliinum (m.a. 1:28, 9:54-55, 17:36, 22:43-44 og 24:12;51) og í ektaðum brøvum hjá Paulus (m.a. Róm. 16:24 og 1. Kor. 14:33-34) eru eftir øllum at døma heldur ikki upprunalig. Tað eru eisini prógv fyri, at katólska kirkjan í miðöldini í ávísnum førum hevur broytt og tillagað tekstir og ørindi í Bíbliuni til seinni íkomnar gudfrøðiligar lærusetningar.¹⁴⁵ Tað er í veruleikanum ein sannroynd, at allir tekstirnir í Nýggja Testamenti upprunaliga eru skrivaðir og avritaðir í ljósinum av trúnni á uppreisnina. Hetta er metodiskt sæð bæði ein styrki og ein veikleiki – tá tað snýr seg um móguleikan fyri at nýta tekstirnar sum keldur til tann søguliga Jesus. Tað er ein styrki, tí tað prógvar, at trúgvin á uppreisnina og (serstakliga hjá Paulusi) guddómleika Jesusar er rættiliga gomul (eldri enn brøvini hjá Paulusi, sum stava frá tíðarskeiðinum 50-60 e.Kr.), men tað er ein veikleiki, tí tað merkir, at allir tekstirnir í Nýggja Testamenti upprunaliga eru skrivaðir og seinni avskrivaðir og tillagaðir av gudfrøðiligum grundum – t.e. at evangelistarnir ikki skrivaðu av *søguligum* áhuga, men fyri at boða kristnu trúnni á uppreisnina. Tað er staðfest, at gudfrøðin hevur ávirkað innihaldið í tekstunum eftir at søgurnar um Jesus vóru niðurskrivaðar; tað sæst av omanfyrenevndu broytingum, tillagingum og ískoytum til tekstirnar, og tað sæst

við at samanbera gudfrøðina í tí elsta evangeliinum, Markus (70 e.Kr.) við gudfrøðina í tí yngsta evangeliinum, Jóhannes (100 e.Kr.). Og tað eru ikki so fáar tillagingar, broytingar og ískoyti, sum bíbliugranskarar hava lagt merki til eru framdar í handritunum. Amerikanski gudfrøðiprofessorin Bart D. Ehrman lýsir hetta rættiliga rámandi við hesum orðum: „Eitt er at halda uppá, at upprunahandritini eru íblást, men veruleikin er, at vit ikki hava upprunahandritini, so at siga, at tey eru íblást hjálpir ikki so nógv, uttan so, at upprunahandritini kunnu endurskapast. Hartil kemur, at tann stóri meirilutin av kristnum hava gjøgnum alla søguna hjá kirkjuni ikki havt atgongd til upprunahandritini, so tað við íblástrinum kann spurnartekin setast við. Tað er ikki bara tað, at vit mangla upprunahandritini. Vit hava heldur ikki tey fyrstu avritini av upprunahandritunum. Vit hava enntá ikki avrit av avritum av upprunahandritum, ella avrit av avritum av avritum av upprunahandritunum. Tað, sum vit hava, eru avrit, sum eru gjørd seinni – nógv seinni. Í flestu førum eru avritini gjørd nógvur øldir seinni. Og hesi avritini víkja øll frá hvørjum øðrum á so nógvum støðum, at vit enntá ikki vita, hvussu nógvir munir eru. Møguliga kann hetta best sigast við hesi samanberingini: Tað eru fleiri munir millum handritini enn tað eru orð í Nýggja Testamenti”.¹⁴⁶ Her kunnu granskarar tó fáa góða hjálp av, at tey flestu frávikin millum handritini hava lítið uppá seg og at eitt rættiliga stórt tal av handritum er varðveitt frá 3. øld e.Kr. og til prentlistina í 15. øld e.Kr. Trupulleikarnir eru hinvegin, at tey elstu handritini ikki eru til og at teir flestu feilirnir eru íkomnir undan 3. øld e.Kr., tá handritini vóru avritað av leikfólki, harav summi ikki dugdu at lesa.¹⁴⁷ Tað ber einans til at gita, hvussu nógv søgurnar um Jesus eru broyttar tey 40 til 70 árin, sum gingu frá krossfestingini um 30 e.Kr. og til tær á fyrsta sinni vóru niðurskrivaðar í tíðarskeiðinum frá 70 til 100 e.Kr. Hesar stóru metodisku trupulleikarnar, sum bíbliugranskarar og søguførðingar hava stríðst við tey seinastu 300 árin, skulu vit koma ítökiliga inn á seinni.

Trupulleikarnir, sum søgugranskarar standa yvirfyri, eru (um sæð verður burtur frá, at teir eingi upprunahandrit hava), at tekstirnir í Nýggja Testamenti, sum kunnu siga nakað um tann søguliga Jesus, eru upprunaliga skrivaðir 40 til 70 ár eftir krossfestingina av nøkrum høvundum, sum – uttan at teir nakrantíð persónliga kendu ella hittu Jesus – trúðu uppá uppreisnina. Tað hevði sostatt langt frá loyst allar trupulleikar, um granskarar

Codex Vaticanus, frá 4. öld e.Kr. Kristnir avritarar broyttu ofta bíbilsku tekstirnar. Her hefur ein viðmerkjari skrivað eina ávaring til ein undangongumann, sum hevði broytt tekstin: *“Byttlingur og bandittur! Lat tann gamla tekstin vera í frið. Broyt hann ikki”*, stendur millum teig eitt og tvey. Hendan heilt vanligja siðvenjan hjá kristnum avritarum er grundin til, at høvundurin av Opinberingini (22:18-19) endar sín tekst við eini óhugnaligari ávaring til komandi avritarar, sum hava hug til at taka nakað frá ella leggja nakað afturat tekstinum.

vistu, at teir høvdu upprunahandritini. Tann heimskendi E. P. Sanders, sum var professari við Duke University í USA til 2005, skrivaði í 1993 í eini av teimum bestu og mest virdu bókunum um tann søguliga Jesus, *The Historical Figure of Jesus*, soleiðis um metodisku trupulleikarnar, sum søgufrødingar fáa at dragast við, tá upplýsingar um tann søguliga Jesus skulu fáast burtur úr Nýggja Testamenti: *„Høvudseldurnar til okkara vitan um Jesus sjálvan, evangeliini í Nýggja Testamenti, eru, úr sjónarhorninum hjá søgufrødinginum, litað av tí veruleika, at tey vóru skrivaði av fólki, sum ætlaðu at hálova sína hetju ... Evangeliini siga frá tí, sum Jesus lærði og gjørdi á einum máli, sum ikki var hansara eigna (hann undirvísti á arameiskum, evangeliini eru á grikskum) og*

tey seta hvørja einastu upplýsing inn í ein samanhang eftir vegleiðing frá hansara lærusveinum, vanliga av lærusveinum, sum ikki kendu hann persónliga. Sjálvt um vit vistu, at vit hava hansara egnu orð, so kundu vit framvegis borið ótta fyri, at hann var endurgivinuttanfyri samanhang".¹⁴⁸ Trupulleikin verður ikki minni av, at verður tað, sum evangeliini siga frá um tað 30 ára langa lívið hjá Jesusi, lagt saman, so fevnir tað ikki yvir meira enn 3 vikur – um sæð verður burtur frá teimum 40 døgnum í oyðimørkini.¹⁴⁹ Tað er v.ø.o. einki skrivað um meginpartin av lívinum hjá Jesusi. Tað kann samanberast við, at onkur, sum í dag trúði uppá John F. Kennedy, skuldi skriva eina bók um hann við støði í teimum 13 døgnum, sum Kubakreppan vardi, grundað á munnliga varðveittar upplýsingar um hendingina frá hansara fjepparum og stórt sæðuttan óheftar ella skrivligar heimildir at styðja seg at.¹⁵⁰ Og at granskarar einaferð í framtíðini fara at leita eftir tí søguliga Kennedy við støði í einum ótali av ymiskum avritum av hesi bókini um nakrar dagar (lat okkum fyri samanberingina siga 3 vikur) í lívinum hjá John F. Kennedy. Tað er rundan um søguligar persónar, sum vit lítið og einki vita um, at mytur kunnu verða skaptar. Jesus er eitt skúladømi um ein tílíkan persón. Tað sigur nakað um teir metodisku trupulleikar bíbliugranskarar, sum hava sett sær fyri at leita eftir tí søguliga jøðanum Jesusi, sum fjalir seg aftanfyri gudfrøðina í teimum kristnu evangeliunum, standa yvirfyri. Tann spurningin, sum er ógvuliga torført at finna nakað svar uppá, skulu vit nú koma nærri inn á.

Fyrst skulu vit kortini hyggja eftir samanhinginum millum Gamla og Nýggja Testamenti. Tí eitt er, at tekstirnir í Gamla Testamenti, – sum kristnu høvundarnir av Nýggja Testamenti ofta vístu til í tekstum sínum í samband við føðing, lív og virki Jesusar – og Nýggja Testamenti í fleiri førum eru tillagaðir, broyttir og skoyttir uppí upp gjøgnum søguna, nakað annað er, at tað eisini funnust fleiri ymiskar útgávur av heilagu skriftum jøðanna í seinjødiskari og fornkristnari tíð. Tað skapti drúgt gudfrøðiligt stríð millum jøðar og kristin um tann rætta tekstin, sum skuldi koma at halda á heilt til 20. öld e.Kr.

Millum Gamla og Nýggja Testamenti

Søgurnar í jødisku Bíbliuni vóru eftir øllum at døma skaptar og niðurskrivaðar av hugsjónaðarligum grundum í tíðini frá seinast í 8. øld f.Kr. til miðskeiðis í 2. øld f.Kr. Hesar bíbilsku søgurnar, sum sambært fornfrøðiligum sannroyndum eru truplar í øllum lutum at fáa at samsvara við fornu søgu jødanna, vóru skrivaðar og ritstjórnaðar á hebraiskum av jødiskum høvundum úr Jerusalem í Judea í tíðini undan og eftir útleigdina í 586 f.Kr. Samstundis sum teir seinastu jødisku tekstirnir vóru skrivaðir og ritstjórnaðir fóru tvær broytingar fram í økinum, sum fingur stóran týðning fyri samanhingin millum jødadómin og kristindómin. Í fyrra lagi vann grikskt mál stóra útbreiðslu í Miðeystri við hertøkunum hjá Alexanduri tí Stóra í 334-331 f.Kr., og í seinna lagi breiddist jødadómurinn til hesi griksku økini, sum mentanarliga og átrúnaðarliga skiltu seg grundleggjandi frá upprunaligum jødiskum hugsunarhátti. T.d. vóru hellinistiskir hugsanarhættir grundleggjandi universellar og metafysiskar, t.d. vóru stórir kongar sum m.a. Alexandur tann Stóri og rómverskir keisarar, m.a. Augustus, mettir at vera „*guddómlig menniskju*“, meðan tann hebraiski jødadómurinn legði størri áherðslu á tað serstaka jødiska og vónina um ein stóran kong av Dávids ætt, Messias, sum við Guds vilja og hjálp skuldi endurstovna Dávidsríkið – eitt Guds ríki fyri allar jødar á jørð, sum skuldi standa í allar ævir.¹⁵¹ Tær stóru jødisku hetjurnar, m.a. Ábraham, Móses, Jósva ella Dávid vóru harumframt ikki settar at vera guddómligar, men tær vóru – eins og tann komandi Messias – Guds amboð á jørð. Hellinistiskir hugsanarhættir, sum vóru universellir og metafysiskir, komu við tíðini at ávirka og broyta tann hebraiska jødadómin, og seinni kom hellinisman eisini avgerandi at ávirka

tann nýggja griksk-rómverska heimsátrúnaðin, kristindómin, sum vaks seg sterkan inni í Rómverjaríkinum.¹⁵²

Hetta hevði við sær, at samstundis sum tær upprunaligu bíbilsku søgurnar hjá teimum hebraisku jøðunum vóru skaptar, niðurskrivaðar, ritstjórnaðar og avskrivaðar, gjørdist tað neyðugt at tulka tann hebraiska jødadómin og serstakliga tær heilagu søgurnar hjá jøðunum inn í aðrar mentanir. T.d. fóru teir griksku jøðarnir á Alexandria leiðini í 200-talinum f.Kr. undir at útvega eina grikska týðing av heilagu skriftum jøðanna, sum týðuliga var lagað til tann meira metafysiska og universella hugsanarháttin hjá grikkum.¹⁵³ Hendan grikska útgávan av heilagu skriftum jøðanna, Septuaginta (varðveitt í handriti frá 4. öld e.Kr.), víkir bæði viðvíkjandi heimspekiligum hugsanarhátti, tekstaúrvali og tekstaútgávum frá teimum elstu varðveittu hebraisku handritunum av Gamla Testamenti, sum stava frá 1000 e.Kr.¹⁵⁴ Tað hevur av røttum verið sæð sum eitt tekin um, at grikska týðingin av hebraisku skriftunum hevur verið meira tulkandi og skapandi enn málfrøðiliga nágreinilig, men deyðahavsrullurnar, sum eru frá tíðarskeiðinum frá umleið 200 f.Kr. til 70 e.Kr. og m.a. fevna um nærum allar tekstir í jødisku Bíbliuni á hebraiska upprunamálinum, hava hinvegin prógvað, at ymiskar útgávur av teimum heilagu tekstunum hjá jøðunum vóru í umfari.¹⁵⁵ Tað hevur v.ø.o. ikki verið heilt óvanligt í øldunum f.Kr., at ymiskar útgávur av tekstunum hava verið nýttar av ymiskum jøðiskum trúarbólkkum runt um í Miðeystri. Tað er sostatt eisini møguligt, at onkur av „brekunum“ í Septuaginta kunnu vera íkomín av, at teksturin er týddur úr einum øðrum hebraiskum grundteksti, enn honum, sum er varðveittur. Tað er lítið at ivast í, at tað ikki einans fanst ein góðkend útgáva av heilagu skriftum jøðanna í øldunum undan føðing Jesusar – tað funnst í veruleikanum ymiskar útgávur av heilagu tekstunum.¹⁵⁶

Hetta broyttist við tí vanlagnu, sum jøðarnir komu út fyri aftan á jødiska uppreisturin í 70 e.Kr., tá rómverjar lögdu Jerusalem og Heródesar tempul í oyði. Fyri at bjarga jødadóminum frá at doyggja út undir hesum truplu umstøðum, mettu leiðandi jøðar, at tað var neyðugt at gera ein hebraiskan kanon yvir tær heilagu skriftirnar. Um 90 e.Kr. hittust teir skriftlærdu jøðarnir í palestinska havnabýnum Jamnia, har teir fóru undir at gera ein jødiskan kanon, sum m.a. skuldi skilja teir upprunaligu hebraisku tekstirnar frá m.a. yngri og minni góðum

avskriftum ella týðingum.¹⁵⁷ T.d. varð staðfest, at Septuaginta var ein óneyv griksk týðing av teimum heilagu skriftunum, sum ikki hevði kanoniskan myndugleika.¹⁵⁸ Strangar reglur vóru eisini ásettar fyri, hvussu teir heilagu tekstirnir skuldu avskrivast, týðast og tulkast. Hetta arbeiðið varð gjørt við so stórum neyvleika og myndugleika, at tann hebraiski teksturin síðan er sendur gjøgnum øldirnar í hebraiskum avskriftum, sum stórt sæð eru samlíkar við tann upprunaliga og viðurkenda hebraiska tekstin frá 90 e.Kr. Hóast nógv kristin síðan 1947 (tá deyðahavsruullurnar vóru funnar) hava borið ótta fyri, at gransking av deyðahavsruullunum fór at avdúka, at stór frávik, broytingar og ískoyti gjøgnum øldirnar høvdu sett síni spor á tey elstu varðveittu hebraisku handritini av Gamla Testamenti, sum stava frá 1000 e.Kr. (eins og granskarar í ríkiligt mát høvdu

Tað elsta handritið av jødisku Bíbliuni stavar frá eini grikskari týðing frá 200-talinum f.Kr. Hendan týðingin, Septuaginta, sum er varðveitt í handriti frá 4. øld e.Kr., gjørdist Gamla Testamenti hjá teimum fyrstu kristnu. Tað gjørdist ein trupulleiki hjá teimum kristnu, at teksturin er ógvuliga misjavnt týddur og at hann finst í fleiri ymiskum útgávum, sum hava rættiliga ymiska dygd. Hebraiski teksturin, sum er nógv betri varðveittur, gjørdist tí Gamla Testamenti hjá teimum kristnu, tá Hieronymus um 400 e.Kr týddi hebraiska tekstin til latín.

avdúkað við teimum nógv yngri tekstunum í Nýggja Testamenti), so er semja millum nýmótans granskarar um, at tað ikki er nakar avgerandi munur millum hesi miðaldarhandritini og ta hebraisku útgávuna av jødisku Bíbliuni, sum varð vald út av jøðunum í Jamnia í 90 e.Kr. og send gjøgnum øldirnar.¹⁵⁹ Mogens Müller, professari við fróðskaparsetrið í Keypmannahavn, staðfestir, at: „sjálvt um tey elstu hebraisku handritini av øllum Gamla Testamenti eru lutfalsliga sein, nevniliga frá umleið 1000 e.Kr., so hava m.a. ... deyðahaovsrullurnar víst, at teksturin er undranarvert álítandi varðveittur, soleiðis at hann at kalla er einsljóðandi við tann, sum varð nýttur á døgum Jesusar“.¹⁶⁰ Tað, sum jøðarnir gjørdi í Jamnia í 90 e.Kr. bjargaði sostatt jødadóminum og teimum hebraisku skriftunum á upprunamálinum undan vánaligum avskriftum (soleiðis sum tað í veruleikanum hendi við tekstunum í Nýggja Testamenti) ella beinleiðis oyðing, men tað, at tekstirnir frammanundan funnust í ymiskum útgávum og týðingum, sum vóru rættiliga ymiskar í dygd, t.d. Septuaginta í fleiri misjøvnum útgávum,¹⁶¹ hevði við sær, at kristindómurin við sínum Nýggja Testamenti fekk trupulleikar við tí jødiska grundarlagnum.

Í seinnu helvt av 1. øld e.Kr., tá jødadómurin eisini kom út fyri eini veruligari vanlukku, byrjaði kristindómurin at spretta úr jødadóminum millum teir griksktmæltu jøðarnar í Miðeystri. Tann nýggi átrúnaðurin, sum eftir øllum at døma var ávirkaður av universellum og metafysiskum hellinistiskum hugsanarhátti, fekk ógvuliga avmarkaða ávirkan á tann siðbundna jødadómin, men hann breiddi seg millum teir griksktmæltu heidningarnar í økinum. Hetta skapti við tíðini ósemjur millum jøðarnar og tey fyrstu kristnu. Tann fyrsti stríðsspurningunum var um leiklutin hjá Templinum, men ein annar og seinni stríðsspurningur komst av, at kristnir høvundar, sum á grikskum grundarlagi tulkaði jødisku skriftirnar inn í ein fyrri jøðarnar og heilagu tekstir teirra ókendan kristnan samanhag, skrivaðu áðrenn ella óheft av teimum reglum, sum jøðarnir ásettu í 90 e.Kr. Tey fyrstu kristnu nýttu griksku týðingina av heilagu skriftum jøðanna, Septuaginta, sum grundstøði undir arbeiðinum við at skriva Nýggja Testamenti – ikki tann upprunaliga hebraiska tekstin, sum rímiligt nokk gjørdist grundarlagið undir hebraisku Bíbliuni hjá jøðunum. Paulus, sum eins og aðrir kristnir høvundar skrivaði á grikskum í árunum millum 50 og 60 e.Kr., kendi t.d. onga aðra útgávu av heilagu skriftum jøðanna enn Septuaginta,

Tey elstu hebraisku handritini av Gamla Testamenti stava frá 1000 e.Kr., men í 1947 vóru deyðahavsrollurnar funnar, sum innihalda nærum allar tekstir í Gamla Testamenti á hebraiskum. Rullurnar stava frá tíðarskeiðinum frá 200 f.Kr. til 70 e.Kr. Gransking av rullunum hefur víst, at hebraiski teksturin er undranarvert álitandi varðveittur líka síðan 1. öld e.Kr. Her sæst tann ógvuliga væl varðveitta Jesajarullan frá umleið 100 f.Kr.

og teir fyra grikskt hugsandi evangelistarnir, sum skrivaðu í tíðarskeiðinum frá 70 til 100 e.Kr. vístu eisini til Septuaginta, tá teir skrivaðu evangeliini á grikskum máli. Enski søgufrøðingurin Christopher De Hamel, sum hefur stóra virðing fyri Bíbliuni, skrivar í bókini *The Book. A History of The Bible* frá 2001, at: „*Tey fyrstu kristnu kendu og nýttu Septuaginta á grikskum. Hon var tann einasta kenda útgáva av skriftunum hjá Paulusi ... Hansara áhoyrarar tosaðu grikskt. Tá Paulus ákallaði Bíbliuna, gjørdi hann tað við at vísa til Septuaginta. Brøvini til hebrearararnar vóru uttan íva skrivað á grikskum, ikki á hebraiskum. Evangelisku høvundarnir nýttu hana eisini*“.¹⁶² Hetta skapti ikki stórvegis trupulleikar, so leingi sum heilagu skriftir jødanna høvdu serstöðu millum jødar og kristin, men tá eitt úrval av tekstum (t.e. teir, sum seinni gjørdist til Nýggja Testamenti) í 2. og 3. öld e.Kr., byrjaðu at fáa somu serstöðu millum tey kristnu, sum heilagu skriftir jødanna (frá 3. öld e.Kr. nevndar Gamla Testamenti av kristnum) høvdu millum jødar og kristin, byrjaði eitt drúgt og rímligvís beiskt stríð at taka seg upp millum jødar og kristin um tann rætta tekstin og rættin yvirhøvur til heilagu skriftir jødanna.

Hóast tað kann hugsast, at Septuaginta teksturin er týddur til grikskt við støði í einum øðrum hebraiskum grundteksti enn honum, sum er varðveittur, so eru granskarar í dag samdir við jødunum í, at Septuaginta, grikska týðingin av skriftum jødanna,

sum fyrir lá fullfíggað um 130 f.Kr. og seinni gjörðist Gamla Testamenti hjá teimum fyrstu kristnu, langt frá er lýtaleyss. T.d. skrifvar Mogens Müller professari, at: „*Umsetingin í Septuaginta er ógvuliga ymislig í góðsku bæði við atlitu at endurgevingini av tí hebraiska upprunahandritinum og við atlitu at tí grikska*“.¹⁶³ Septuaginta, sum finst í fleiri ymiskum útgávum, er eisini týðiliga tillagað til universellar grikskar hugsanarhættir og hon samsvarar langt frá altíð við tey elstu varðveittu hebraisku handritini av Gamla Testamenti frá 1000 e.Kr., handrit, sum við deyðahavsrollunum eru samanborin við bíbilskar tekstir á hebraiska upprunamálinum frá 200-talinum f.Kr.¹⁶⁴ Jeremia teksturin í Septuaginta er t.d. ein sættapart styttri enn Jeremia teksturin í hebraisku Bíbliuni, og týðingin víkir ofta frá hebraiska upprunatekstinum.¹⁶⁵ Her eru granskarar sostatt samdir um, at tann grikska Septuaginta týðingin, sum finst í einum ótali av ymiskum variantum, noyðist at víkja fyri tí varðveitta hebraiska grundtekstinum.

Fleiri fyri kristindómin minni týðandi óneyvar týðingar og misskiljingar av hebraiskum orðingum í Gamla Testamenti eru í Septuaginta. Úr rúgvuni kann nevast, at hebraiska orðið *cholayenu*, *okkara sjúkdómar*, í Jesaja 53:4 er týtt til *okkara syndir* í Septuaginta,¹⁶⁶ men størri og varandi trupulleikar skapti tað fyri kristindómin, at Matteus (1:23) um 85 e.Kr. helt uppá, at Jesaja 7:14, sum í Septuaginta er týtt til, „*Sí, moyggin verður við barn og føðir ein son, og hon gevur honum navnið Immanuel*“ (Gud við okkum), skuldi skiljast sum ein profeti um Jesu føðing. Í jødiskum høpi skal Jesaja sjálvandi tulkast óheft av Nýggja Testamenti og í søguligum høpi er tað eisini greitt, at skriftstaðið einans snýr seg um, at profeturin í 734 f.Kr. lovaði tí í Syrisk-efraimitiska krígnum hart kroysta konginum av Juda, Akaz, eitt tekin frá Gudi um, at fólkíð í Juda ikki fór at vera svikið¹⁶⁷ (Akaz bjargaði sum fyrr nevnt Juda frá lagnuni hjá norðurríkinum við at gera tað til ein assyriskan lensstat). Í sínum upprunaliga samanhangi hevur Jesaja 7:14 sostatt einki við føðingina av einum komandi Messias at gera.¹⁶⁸ Tann hebraiski Jesaja teksturin, sum í fleiri førum er ritstjórnaður og broyttur í øldunum aftan á Jesaja, sipar eftir øllum at døma til ungu drotningina hjá Akazi, sum skuldi føða honum ein son.¹⁶⁹ Tað samsvarar eisini við, at sonur Akaz, sum sambært Bíbliuni gjörðist ein stórir og nógv virður kongur í

Juda (tað var Akaz ekki sambært Bíbliuni), nevndist Hezekiah (Gud gevur styrki). At Matteus 700 ár seinni legði merki til, at týðningurinn á navninum Immanuel (Gud við okkum) minti um týðningin á tí heilt vanliga jødiska navninum Jesus (Gud frelsir) er eingin sannførandi grundgeving fyri, at Jesaja 7:14 upprunaliga skuldi skiljast sum profetorð um Jesu føðing. Serstakliga, tá hugsað verður um, at nær um øll jødisk nøvn eins og Immanuel, Hezekia og Jesus hava ein týðning, sum sipar til Gud. Trupulleikin verður ikki minni av, at sambært skriftlærdum jøðum og nýmótans granskarum merkir hebraiska orðið *almah*, sum Septuaginta týðir til *parthenos*, moyggj, einans ung kvinna, uttan at tað harvið er avgjørt, um hon er ógift ella gift, moyggj ella ikki.¹⁷⁰ Hetta sæst kanska eina best av, at *almah* í Hásonginum (6:8) verður nýtt um ungar ógiftar kvinnur í hareminum hjá Salomon.¹⁷¹ Grikska orðið *parthenos*, sum tað hebraiska *almah* í Septuaginta verður týtt til, svarar harafturímóti (sambært m.a. tí viðurkendu New English Bible) til tað hebraiska *bethullah*, sum fleiri ferðir kemur fyri í tí upprunaliga hebraiska tekstinum.¹⁷²

Hópurin av tílíkum óneyvum týðingum úr upprunamálinum, sum jøðarnir gjørdust varugir við longu í 1. øld f.Kr., saman við kristnari (mis)nýtslu av óhepnum orðingum í Septuaginta í 1. øld e.Kr., høvdu við sær, at teir sum frá leið fóru undir at útvega nágreiniligari týðingar av skriftunum. Í grikskum týðingum frá fyrst í 2. øld e.Kr kann sostatt staðfestast, at m.a. grikska orðið *parthenos* (moyggj) í Jesaja 7:14, sum Matteus (1:23) vísti til í 1. øld e.Kr. í sambandi við Jesu føðing, er skift út við *neanis* (ung kvinna), grikska orðið, sum svarar til tað hebraiska *almah*.¹⁷³ Hesa óneyvu týðingina gjørdi skriftlærdir jøðar tey kristnu varug við í øllum førum longu fyrst í 2. øld e.Kr., tá kristnu tekstirnir, Nýggja Testamenti, byrjaðu at fáa somu støðu millum tey kristnu, sum skriftir jøðanna. T.d. er tað próvfast, at tann kristni kirkjufaðirinn Justin Martyr (100-165 e.Kr.) vísti á trupulleikan fyrst í 2. øld e.Kr., tá hann svaraði upp á atfinningar frá jøðanum Tryfo: „Men tá tú og tínir lærarar hava dirvi til at halda uppá, at profetorðið hjá Jesaja ikki sigur, ‘Sí, moyggjin verður við barn, ‘men, ‘Sí, tann unga kvinnan verður við barn og skal føða ein son; ‘og (tá) tit forklara profetorðið, sum um (tað vísur) til Hezekiah, sum var tykkara kongur, skal eg gera tað, eg kann fyri stutt at diskutera hetta ørindið við teg og vísa, at víst verður

til Han, sum av okkum er viðurkendur at vera Kristus".¹⁷⁴ Tað er sostatt ein sannroynd, at 1) jødarnir longu í 1. øld f.Kr. høvdu lagt merki til, at Septuaginta ikki altíð samsvaraði við hebraiska tekstin og at 2) ósemjan millum jødar og kristin um griksku týðingina av Jesaja 7:14 er líka gomul sum kristindómurin – eldri enn teksturin hjá Justin.

Tað ber sostatt illa til at verja kristnu útlegggingina hjá Matteus (1:23) av heilagu skriftum jødanna við at halda uppá, at teir, sum týddu hebraiska tekstin til grikskt í 2. øld f.Kr. vóru so mikið kønir í hebraiskum, at teir ikki kunnu hava tikið feil viðvíkjandi eitt nú moyggini í Jesaja 7:14. Tvørturímóti bendir nakað á, at griksku týðarirnir tilvitað ella ótilvitað hava „feiltýtt“ ein vanligan hellinistiskan tanka um, at moyggj skuldi føða ein stóran kong, sum var ókendur innan jødadómin, niður í griksku útgávuna av heilagu tekstum jødanna. T.d. skrivar enski gudfrøðiprofessorin J. R. Porter, at: „Tankin um, at moyggj skuldi føða var ókendur í jødadóminum. Tað verður á ongan hátt sipað til hendan móguleikan í teimum nógvu bíbliusagnunum um ófruktbarar møður, sum á undurfullan hátt føða ... at moyggj skuldi føða var hinvegin ein útbreiddur tanki í griksk-rómverska heiminum“.¹⁷⁵ Septuaginta kann sostatt eisini skiljast sum griksk-hellinistisk ávirkan á kristindómin, sum var fremmand fyri tann hebraiska jødadómin. Tað mátti skapa trupulleikar, at Septuaginta gjørdist Gamla Testamenti hjá teimum kristnu.

Hebraiskir og hellinistiskir-grikskir hugsanarhættir vóru í veruleikanum so mikið ólíkir, at tey kristnu fingtu stórar trupulleikar við at fáa tað grikska Nýggja Testamenti og tað hóast alt grikskt tillagaða Septuaginta at hanga saman sum ein bók. Ein gnostisk kristin rørsla, markionittarnir, sum í 2. øld e.Kr. helt, at tey kristnu áttu at vraka skriftirnar hjá jødunum og einans grunda seg á nakrar tekstir í Nýggja Testamenti, fekk t.d. heilt stóra undirtøku. Tankarnir hjá markionittunum og gnostikarunum, sum m.a. lögdu upp til, at hvørt einstakt menniskja hevði ein guddómligan neista (grikskt *gnosis* = vitan) í sær, vunnu kortini ikki frama innan ta við tíðini sigrandi rómversk katólsku kirkjuna. Gnostiskt ávirkaðir tekstir, m.a. Tummasevangelið frá 100 e.Kr., sum saman við øðrum gnostiskt ávirkaðum tekstum vóru funnir í Nag Hammadi í Egyptalandi í 1945, fingtu ikki innivist í Nýggja Testamanti.¹⁷⁶ Heldur ikki Maria Magdalena evangelið ella tað reint gnostiska Judasevangelið, har eingin uppreisn er at

finna, sum eru frá um 150 e.Kr., sluppu ígjögnum sáldið hjá kirkjufedrunum.¹⁷⁷ Somu lagnu fingi fleiri aðrir kristnir tekstir. Katólska kirkjan royndi við gudfrøðiligum grundgevingum og stórum hepni at oyða tílíkar „øðrvísi kristnar tekstir“, sum sambært kirkjuni bóru fram skeivan vitnisburð, men ein onnur grund til oyðingina var óivað, at hesar kristnu rørlurnar og kristnu tekstirnir lögdu upp til eina meira einstaklingavenda gudsdyrkan enn kirkjuligu myndugleikarnir og rómversku valdsharrarnir kundu góðtaka. Markionittarnir og gnostisku rørlurnar sum heild skundaðu sostatt undir arbeiðið at evna til eina samansjóðaða kristna læru og ein kanon, sum undir ávirkan og trýsti frá rómversku myndugleikunum endaliga kom uppá pláss um 400 e.Kr. Augustin (354-430 e.Kr.) stríddust líka til 4. øld e.Kr. fyri at verja kanoniska myndugleikan hjá Septuaginta innan kirkjuna við at halda uppá, at hon var ein av Gudi íblást nýggj útgávu av heilagu skriftunum, meðan onnur kristin hildu uppá, at tá Septuaginta ikki í øllum lutum samsvaraði við tann hebraiska tekstin, so var grundin tann, at jødarnir høvdu falsað tann upprunaliga hebraiska tekstin.¹⁷⁸ Myndugleikin hjá Augustin og øðrum sterkum kreftum innan kirkjuna rakk tó ikki til at forða fyri „hebraiska sannleikanum“. Hóast tað skapti trupulleikar við samanhinginum millum Gamla Testamenti og Nýggja Testamenti, so noyddist tann rómverskkatólska kirkjan um 400 e.Kr. at viðurkenna, at hebraiski teksturin var tann upprunaligi, og at feilirnir í Septuaginta vóru so mikið stórir, at hebraiska útgávan av heilagu skriftum jøðanna eisini gjørdist Gamla Testamenti hjá teimum kristnu. Tann hebraiski sannleikin sigraði at enda á Septuaginta innan katólsku kirkjuna, sum um 400 e.Kr. hevði valt út sínar bíbilsku tekstir.

Harvið var tann kristna Bíblían vorðin til sum ein bók í tíðarskeiðinum frá 50-400 e.Kr.

Tann grikska, nýtestamentliga siðvenjan, sum grundaði seg á tann grikska tekstin, var kortini so sterk innan tann rómverskkatólska kristindómin, at ivasamar orðingar í Septuaginta, t.d. moyggjin í Jesaja 7:14, vóru varðveittar í *Vulgata*, latínsku bíbliutýðingini hjá Hieronymus (348-420 e.Kr.), sum gjørdist almenna Bíblían hjá katólsku kirkjuni í miðøldini, og enntá í protestantisku týsku týðingini hjá Martin Luther (1483-1546) frá 1534, hóast tær stórt sæð – men ikki einans – grundaðu seg á hebraiska tekstin.¹⁷⁹ Í ávísium førum noyddist tann málfrøðiliga

rætta týðingin av tí jødisk-hebraiska upprunatekstinum at víkja fyri tí, sum fyri kristindómin og Nýggja Testamenti varð mettt at vera hóskandi av kristnu kirkjunum.

Stríð hevur verið millum jødar og kristin um m.a. moyggina í Jesaja 7:14 síðan uppruna kristindómsins, men í dag hevur *tann hebraiski sannleikin* hjá Hieronymus eisini sigrað her – í øllum førum innan vísindaligu granskingina. Enntá í autoriseraðum kirkjublíum, m.a. í tí donsku frá 1992, er Jesaja 7:14 týtt til: „*tann unga kvinnan skal verða við barn og føða ein son, og hon skal geva honum navnið Immanuel*“. Í viðurkendu amerikansku bíliutýðingini frá 1990, *The New Revised Standard Version*, er eisini framtíðarformurin í Septuaginta,¹⁸⁰ sum bæði finst í tí amerikonsku *Revised Standard Version* frá 1952, „*ein ung kvinna skal verða við barn*“ og í m.a. donsku kirkjublíuni frá 1992, broyttur til tann sambært hebraisku (uppruna) handritunum rætta nútíðarformin: „*tann unga kvinnan er við barn*“. Tann bundni samtíðarformurin, sum her vísir til nærmastu framtíð, „*hendan unga kvinnan er um at verða við barn*“, finst eisini í tí viðurkendu *New English Bible* frá 2005.¹⁸¹ Tað er vert at leggja merki til, at skal Jesaja 7:14 týðast til nærmastu framtíð, sum *New English Bible* leggur upp til, so hevur tað í veruleikanum ongan týðning, um hebraiska orðið *alma* (ung kvinna) verður týtt til „moyggj“ ella „ung kvinna“. Í hvørgum førum verður hildið uppá, at tann unga kvinnan skal vera moyggj, tá hon verður við barn. Hjá Jesaja kann meiningin í báðum førum vera, at tann unga kvinnan, sum úr sjónarhorninum hjá frásøgufólkinum enn er moyggj, seinni skal gerast við barn og føða ein son.¹⁸² Tað er í øllum førum greitt, at tankin um, at moyggj skuldi føða var ókendur í jødadóminum. Í føðihøpinum hjá Jesaja (7:14) er tað sostatt rættiliga ósannlíkt, at tann unga kvinnan er moyggj – líka ósannlíkt, sum at tann nýggja byrsan, sum í krimisøguni varð nýtt í skotbardaganum, ikki var lødd. Møguleikin fyri, at Jesajabók upprunaliga sipaði til eina moyggj, sum 700 ár seinni skuldi føða ein son, Jesus, er ómetaliga ósannlíkur. Tað er mest sannlíkt nakað, sum tey fyrstu kristnu seinni funnu uppá.

Sambært hesum er trupulleikin við tí, sum evangelisturin Matteus fekk burtur úr griksku týðingini av heilagu skriftum jødanna, ikki einans tann ivasama *moyggjin* í Jesaja 7:14. Tann afturlítandi kristna framtíðar útlekkingin hjá Matteusi frá 85 e.Kr. av profetorðinum hjá Jesaja frá 734 f.Kr. er sambært hesum

beinleiðis í stríð við tann upprunaliga hebraíska tekstin, sum beinleiðis (einans) profeterar inn í trúplu samtíðina hjá Juda undir Akaz kongi í 734 f.Kr. Spurningurin er, um álitandi søguligar upplýsingar yvirhøvur liggja aftanfyri tær týðiliga gudfrøðiliga prýddu barndómssøgurnar um Jesus, sum Matteus og Lukas hava sett saman.

Føðing og barnaár Jesusar – hinumegin guddómliga prýði

Ivaspurningarnir í bíbilsku søguni í Nýggja Testamenti um Igamlatestamentligu profetorðini um Jesus, sum vístir eru á omanfyri, taka seg upp, hóast støði verður tikið í *teksthøpinum* eina, men tann søguvísindaliga bíbliugranskingin noyðist eisini at seta sjálvar tekstirnar inn í eitt *tekstkritiskt* høpi. Hjá einum søgufrøðingi er tað sjálvandi neyðugt, men ongantíð nóg mikið, at lesa í einum teksti og samanbera við aðrar tekstir við tí fyri eyga at finna møguligt samsvar ella ósamsvar – nakað tílíkt kann í sjálvum sær ikki siga honum nakað avgerandi um sambandið millum tekstin og tann veruleika, sum hann roynir at fáa hendur á. Hjá søgufrøðinginum er tað eisini alneyðugt at taka støðu til sjálvar tekstirnar og grundarlagið undir teimum upplýsingum, sum tekstirnar kunnu geva honum um veruleikan handan tekstin. Eitt er, at tað, sum Nýggja Testamenti sigur frá um Jesus, ikki altíð samsvarar við tað, sum Gamla Testamenti sigur frá um m.a. Immanuel; nakað annað er, um tað, sum Nýggja Testamenti sigur frá um Jesus, samsvarar við søguliga veruleikan hinumegin bíbilska tekstin. Tann fyrri spurningurin snýr seg um teksthøpi, meðan tann seinni snýr seg um tekstkritikk. Tað er tann seinna tekstkritiska spurningin, vit nú skulu venda okkum meira ímóti.

Sum vit hava sæð, so eru tekstirnar í Gamla og Nýggja Testamenti langt frá lýtaleydir. Tað var t.d. ikki heilt óvanligt, at bíbilskir høvundar og ritstjórar (sum vit í flest øllum førum einki vita um) av gudfrøðiligum grundum tillagaðu og lögdu afturat hendingum og tekstum. Hetta er viðurkent hjá m.ø. Mósesi, Jeremia, Jesaja, Jósva, Dávidi og Dánjali í Gamla Testamenti. Í Nýggja Testamenti er tað viðurkent, at Paulus (tann einasti høvundurin, sum vit kenna) ikki hevur skrivað øll

tey brøv, sum honum eru tilløgd,¹⁸³ at Markus, Matteus, Lukas og Jóhannes neyvan eru teir, sum hava skrivað evangeliini,¹⁸⁴ og at nógv er lagt afturat tekstum, sum eru tillagdir m.a. Markusi, Matteusi, Lukasi og Jóhannesi.¹⁸⁵ Tekstkritiskt sæð er tað v.ø.o. ein sannroynd, at *innihaldið* í Nýggja Testamenti – eins og *innihaldið* í Gamla Testamenti – er ávirkað, avmarkað og tillagað av teimum, sum nakað aftan á hendingarnar hava skrivað og ritstjórnað við støði í gudfrøðiligum sjónarmiðum. Hetta var so vanligt millum gamlatestamentligar høvundar, at summir fornfrøðingar ivast í, um jødiska Bíblián hevur nakað at siga frá um fornu søgu ísraelsfólks. Hóast tekstirnir í Nýggja Testamenti í tíð liggja tættari at teimum hendingum, sum teir siga frá, so bendir nýggjasta bíbliugranskingin á, at gudfrøðilig viðurskipti eisini í hesum tekstum hava havt avgerandi ávirkan á *innihaldið*.

Evangeliini eru stórt sæð tær einastu keldurnar, sum siga nakað um tann *søguliga* Jesus. Trupulleikin er, at tey eru skrivað av Jesus fjepparum, og at tað ikki finnast óheftar frásagnir um lív og virki Jesusar frá m.ø. jøðum ella heidningum. Tað, sum Paulus skrivar um tann søguliga Jesus um 50 til 60 e.Kr. kann ikki nýtast til annað enn at staðfesta, at Jesus er ein søguligur persónur. Uttanfyri Bíbliuna er Jesus nevndur í einum umstríddum broti í eini keldu frá 1. øld e.Kr. Flavius Josefus, ein jødiskur søguførøðingur, sum skrivaði í Róm um 90 e.Kr., nevnir heilt stutt Jesus, men tað er breið semja millum granskarar um, at meginparturin – fyri ikki at siga alt brotið – sum stendur um Jesus er sett inn seinni av kristnum avritarum í miðøldini. T.e., at talan er um seinni kristnar falsanir av tekstinum hjá Josefus.¹⁸⁶ Í byrjanini av 2. øld e.Kr. eru annars stuttar lýsingar av teimum kristnu hjá rómversku høvundunum Plinius tí Yngra, Suetonius og Tacitus.¹⁸⁷ Heldur ikki hesar keldur kunnu siga okkum annað enn, at Jesus hevur verið ein søguligur persónur. Søgugranskarar eru sostatt grundleggjandi heftir at evangeliunum, sum á ongan hátt eru óheft, tá lív og virki Jesusar skal viðgerast. Hetta er ein stór metodisk avbjóðing hjá bíbliugranskarum.¹⁸⁸ Tað er eisini vert at leggja merki til, at evangeliini fyrst og fremst eru *gudfrøðiligir* tekstir, sum eru skrivaðir í ljósinum av *trúnni* á tann upprisna Kristus. Hetta fekk avgerandi ávirkan á *innihaldið*, sum søgan um moyggina og fleiri aðrar útlekkingar hjá m.a. Matteusi av profetordum í Gamla Testamenti eru dømi um.

T.d. útleggur Matteus 2:18 Jeremia 31:15 í stríð við upprunaliga týðningin, sum vísir til jødisku útleigdina í Babylon eftir 586 f. Kr. – og ikki til Jesu føðing knapt 600 ár seinni, sum Matteus 2:18 vil vera við. Matteus 21:2-7 misskilir eisini Zakarja 9:9, sum nevnr ein kong á veg til Jerusalem á: „*ungum øsnaføla*“. Hetta er áhugavert, tí Matteus, sum fær hetta at vera profetorð um Jesus á veg inn í Jerusalem, er einsamallur at halda uppá, at Jesus sat á: „*ásininum og fylinum*“. Grundin til hetta er, at Matteus nýtti griksku týðingina av skriftum jødanna, Septuaginta, sum týðir Zakarja 9:9 soleiðis, at talan er um tvey og ikki sum í hebraiska upprunatekstinum eitt djór.¹⁸⁹ Matteus skrivar v.ø.o. gudfrøði – ikki álitandi søgu.

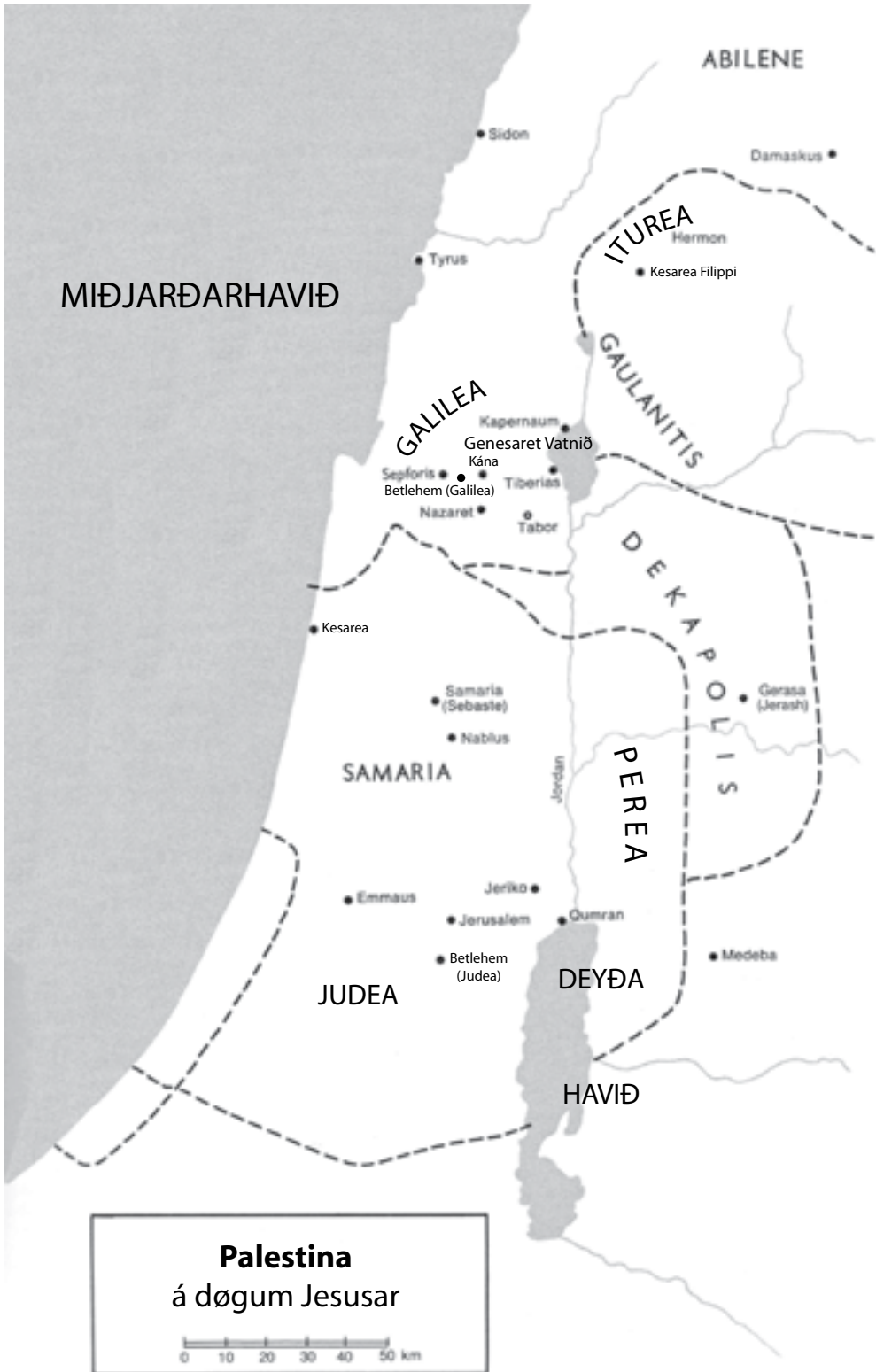
Hesi dømi vísa, at evangelistarnir ikki altíð arbeiddu søguliga, og tann lífli feilurin í útlekkingini av Zakarja vísir, at Matteus í síni frásøgn heldur ikki himpraðist við at broyta søguliga veruleikan um Jesus soleiðis, at hann samsvaraði við útvald profetorð í Gamla Testamenti. Hartil kemur, at teir ókendu griksku høvundarnir, sum við støði í gudfrøðiligum sjónarmiðum settu orð á jarðiska lív Jesusar, ferðaðust og skrivaðu í grikskum umhvørvum í Rómverjaríkinum 40-70 ár eftir, at tann arameiskt mælti Jesus virkaði í tí jødiska Galilea. Tað er sostatt greitt, at tað ikki finst nøkur heilt lýtaleys frágreiðing frá eygnavitnum um jarðiska lív, deyða og uppreisn Jesusar. Hetta er í enn størri mun galdandi, tá talan er um tær seinni íkomnu søgurnar hjá Matteusi og Lukasi um undurfullu føðing og barnaár Jesusar. W. D. Davies og E. P. Sanders, sum báðir eru professarar, siga t.d., at: „*á nógvum økjum, serstakliga um viðurskipti tíðliga í lívinum hjá Jesusi, vóru evangelistarnir óvitandi ... heilt einfalt vistu teir einki, og, vegleiddir av gramli, vón ella varhuga, gjørdur teir tað besta teir kundu*“.¹⁹⁰ Tað er hetta rættliga ivasama tíðarskeiðið í lívinum hjá Jesusi í evangeliunum, sum vit nú skulu koma nærri inn á.

Tað bætir ikki um tær ivasomu *tekstanalytisku* og *málfrøðiligu* grundgevingarnar undir m.a. *gudfrøðiliga* uppáhaldinum um, at profetorð hjá Jesaja vísa til Jesu føðing av moyggj, at tað *søguvísindaliga* og *tekstkritiskt* ber til at vísa á, at moyggjin ikki er nevnd í Nýggja Testamenti fyrr enn hjá Matteusi, sum skrivaði í Damaskus um 85 e.Kr. – t.v.s. langt frá Nazaret, har høvuðspersónurin, Maria, búði og væl eftir, at hon doyði. Tann ókendi høvundurin av Matteusevangeliinum, sum virkaði uttan fyri tað arameiska Galilea, hevur neyvan fingið søguna um

moyggina frá Mariu, men hann hefur óivað fingið íblástur úr Septuaginta og hellinistiska-grikska umhvörvinum, tá hann 85 ár eftir fœðing Jesusar skuldi seta orð á ta nakað eftir krossfestingina íkomnu kristnu trúnnu á ein guddómligan Jesus. Tað var nevniliga ein vanligur átrúnaðarligur tanki í hellinistiska-grikska umhvörvinum, at stórir kongar vóru fœddir av moyggj. Tað var m.a. sagt um Alexandur tann Stóra og Augustus.¹⁹¹

Tankin um, at moyggj skuldi fœða, var hinvegin ókendur innan tann jœdadóm, sum Matteus grundaði søguna hjá sær á.¹⁹² Tað er í sjálvum sær ein so stórir trupulleiki, at hann í teksthœpi ger kristnu útleggingina hjá Matteus av tí jœdiska Jesaja tekstinum rættiliga ivasama. Nakað annað er, at uttan mun til, hvœrja niðurstœðu komið verður til viðvíkjandi hesum *tekstanalytiska* spurninginum, so er tað greitt, at (undurfullar) frásagnir um giting og fœðing Jesusar, sum á fyrsta sinni eru festar á blað minst 85 ár seinni, av einum ókendum kristnum hœvundi, sum granskarar flestir eru samdir um heldur ikki kann hava verið eygnavitni til vaksna lív og deyða Jesusar, kunnu ikki uttan víðari takast fyri at vera *søguliga* álítandi. Serstakliga, tá hugsað verður um, at Matteus í ávísum fœrum hefur lagt afturat og broytt tekstir av gudfrœðiligum grundum. Hetta hava vit sæð fleiri dømi um frammanfyri, og vit skulu koma inn á onnur dømi seinni.

Tað er trupult at nýta evangeliini sum søguligar keldur, serstakliga tá talan er um tær seinni íkomnu og mótstríðandi ættar- og barndómssøgurnar um Jesus, sum fyrst eru at finna hjá Matteusi og Lukasi um 85 – 90 e.Kr. Her er sambært teimum flestu granskarum talan um seinni íkomna kristna gudfrœði, sum hefur til endamáls at tulka kristnu gudfrœðina um Kristus við stœði í jœdiskum profetorðum um ein stóran kong av Dávids ætt, sum skuldi koma frá økinum kring Betlehem í Judea at endurreisa stórtíð Ísraels (Matt. 2:6; Mika 5:1.2). Tað er ikki óhugsandi, at Jósef og Jesus (Maria moy var ikki av Dávids ætt) kunnu hava verið av Dávids ætt, men av tí at Dávids ætt hvarv úr politiska lívinum í Juda í 6. øld f.Kr., var tað helst longu á døgum Jesusar torført at siga nakað við vissu um tað. Paulus, sum skrivaði áðrenn evangelistarnir um 50-60 e.Kr. og einki veit at siga um Mariu moy (hann sigur einans, at Gud sendi sín son, „*fœddan av kvinnu*“. Gal. 4:4), nevnr tað einaferð (Róm. 1:3).¹⁹³ Hinvegin var tað vanligt millum jœdar at tillaga

ættartalvur til ymisk áhugamál heldur enn til veruleikan. Hjá Matteusi og Lukasi er t.d. einans samsvar millum tvey nøvn í teimum báðum ættartalvunum hjá Jesusi. Talvurnar hava ymisk nøvn longu tá komið verður til faðir Jósef, men báðar hava sum aðalmál at føra ætt Jósefs aftur til Dávid. Sambært enska professaranum J. R. Porter hevur gransking av gomlum ættartalvum í Næreystri avdúkað, at tær vóru: *„settar saman av politiskum ella átrúnaðarligum grundum og ikki sum lýtaley, søgulig upprit. T.d. kundi ættartalvan hjá einum fúrsta ritstjórnast, soleiðis at hon svaraði til skiftandi áhugamál, og ymiskir variantar kundu vera til lið um lið, uttan at man helt teir vera mótstríðandi“*. Tað sæst eisini týðiliga av ættartalvuni hjá Matteusi, at hon er skipað eftir gudfrøðiligum og ikki søguligum meginreglum. Hansara talva er skipað eftir trimum tíðarskeiðum, og hvørt tíðarskeið hevur fjúrtan ættarlið (1:17), tað seinasta hevur tó einans trettan (møguliga hevur evangelisturin talt *„Jesus, ið nevnist Kristus“* (1:16) fyri tvey nøvn). Tað styrkir heldur ikki um trúvirðið í talvunum (sum Lukas førir aftur til Adam og Matteus til Ábraham), at Lukas hevur 41 nøvn millum Dávid og Jesus, meðan Matteus einans hevur 26. Niðurstøðan hjá Porter er, at tað ikki er: *„meiningin, at ættartalvurnar í Matteus- og Lukasevangeliunum skulju skiljast sum veruligar ættartalvur, og tí eigur man ikki at royna at samskipa tær. Tær eru óektaðar, settar saman av gudfrøðiligum grundum, møguliga við at laga til eldri, jødiskar ættartalvur um tann væntaða frelsaran“*.¹⁹⁴ Tað er sostatt ikki óhugsandi, at Jesus í veruleikanum ikki var av Dávíds ætt. Og sambært tí nýggjastu granskingini var Jesus heldur ikki føddur í Dávíds býi, Betlehem í Judea, sum Matteus (við støði í Mika 5:1-2) og Lukas – sum helst hevði Matteus millum sínar keldur – vilja vera við. Nýggjasta granskingin vil verða við, at Jesus var føddur í ættarbygd faðir síns, Jósefs, í Galilea – í Nazareth í Galilea ella helst í Betlehem í Galilea.¹⁹⁵

Bíbliugranskarar hava leingi undrast á, at Jósef og Maria, sum var komin til at eiga, fóru úr Nazaret í Galilea (har tey búðu)

Betlehem í Judea liggur 10 kilometrur sunnanfyri Jerusalem, t.e. 150 kilometrur sunnanfyri Nazaret, men Betlehem í Galilea liggur einans 10 kilometrur norðanfyri Nazaret, har familja Jesusar sambært Lukasi búði bæði áðrenn og eftir, at Jesus var føddur. Fornfrøðiligar kanningar benda á, at Jesus varð føddur í Betlehem við Nazaret og ikki í Betlehem við Jerusalem.

til Betlehem í Judea, sum lá við Jerusalem 150 kilometur longur suðuri, soleiðis sum Lukasevangelið um 90 e.Kr. sigur frá. Er hald í søguni, so hevur tað verið ein drúgv og ógvuliga krevjandi ferð á ásnabaki hjá Maria (og ófødda barninum). Tað hevur ikki undrað granskarar minni, at Matteus, sum um 85 e.Kr. er fyrstur at siga frá søguni um føðing Jesusar av Mariu moy, ikki nevnr nakað um longu ferðina úr Nazaret til Betlehems. Svárið er, at Matteus tykist halda, at Maria og Jósef búðu í Betlehem í Judea og fluttu ikki til Nazaret í Galilea fyrr enn nakað væl eftir, at Jesus var føddur (2:11,23). Matteus sigur, sum tann einasti evangelisturin – tann einasta keldan yvirhøvur – frá, at Heródes skipaði fyri einum morði á øll børn í Betlehem og har um leiðir frá tvey ára aldri og niðureftir, tá vísmenninir upplýstu hann um, at Messias var føddur (2:16-18). Hendan ósannlíka søgan um barnamorðið í Betlehem, sum er gudfrøðiliga grundað (2:18),¹⁹⁶ hevði sambært Matteus við sær, at Maria og Jósef flýddu til Egyptalands við Jesusi og komu ikki aftur til Palestina, fyrr enn eftir at Heródes tann Stóri var deyður í 4 f.Kr. Sambært Matteus var tað ikki fyrr enn eftir ferðina í Egyptalandi, at Maria, Jósef og Jesus fluttu til Nazaret í Galilea at búgva, fyri at eitt profetorð í Gamla Testamenti um „nazarean“ (2:23), sum eingin annar kennir nakað til, skuldi ganga út.¹⁹⁷ Matteus hevði sostatt onga grund til at siga frá eini krevjandi ferð hjá Jósef og Mariu til Betlehem í Judea. Her er ósamsvar millum bæði evangeliini, tí Lukas heldur beinleiðis uppá, at familjan hjá Jesusi altíð hevði búð í Nazaret (1:26-27) og, at tey ein góðan mánað eftir, at tey komu til Betlehems fóru aftur til Nazarets.¹⁹⁸ Eisini hevur tað undrað granskarar, at Matteus sigur Jesus verða føddan áðrenn 4 f.Kr. (á Heródesar døgum, sum doyði í 4 f.Kr. Matt. 2:1), meðan Lukas eisini setir føðing Jesusar í samband við eina rómverska fólkateljing í Judea (2:4-5), sum granskarar einki kenna til fyrr enn 10 ár seinni.¹⁹⁹ Harafturat kemur, at Kvirinius, sum Lukas nevnr í sambandi við fólkateljingina, gjørdist ikki landshøvdingi í Sýrialandi fyrr enn í 6 e.Kr. Tað er eisini rættiliga ósannlíkt, at teir praktisku rómverjarnir eins og Lukas heldur uppá, kravdu, at øll (*“allur heimurin”* sambært Lukas 2:1) skuldi fara til ættarbygd sína fyri at verða skrivað í manntal.

E. P. Sanders professari skrivur, at tað er órímiligt at ganga út frá, at tað nakrantíð hevur verið ein tílík fólkateljing, sum kravdi,

at fólk skuldu ferðast fyri at verða skrásett av skattaorsøkum, og hann nevnr eina røð av grundum: Tað hevði sett krøv til fólk um at halda skil á milli ónum av forfedrum; tíggjutúsindavís av forfedrum hjá Dávid høvdu farið til Betlehem, føðistað hansara, samstundis; og tað er rættiliga ósannlíkt, at Heródes tann Stóri, sum ikki hoyrði til Dávids ætt, – og sum sambært Matteus stutt eftir skuldi havt sett í verk eitt ómenniskjansligt barnamorð í Betlehem fyri at fáa tann nýfødða kong jødanna, Jesus, eitt barn av Dávids ætt, av vegnum – hevði ynskt, at tað varð lagt óneyðuga nógv merki til eina kongaliga jødiska ætt, sum hevði størri og lógligari krøv upp á kongsheitið enn hann. Sanders leggur afturat, at tað átti at verið uppgávan hjá teimum, sum taldu, at ferðast, ikki hjá teimum, sum skuldu teljast, og at Jósef, ein íbúgvi í Galilea, hevði ikki verið fevndur av eini fólkateljing í Judea.²⁰⁰ V.ø.o. er tann fólkateljingin, sum Lukas sigur frá, rættiliga ósannlík.

Kendi bretski lívfrøðiprofessarin Richard Dawkins tekur rættiliga rámandi saman um søguvísindaligu granskingina av søguni hjá Lukasi um fólkkaatkvøðuna, sum Augustus skuldi havt sett í verk í Judea, meðan Kvirinius var landshøvdingi í Sýrialandi: „ ... tað er søguliga sæð mæsn, sum A. N. Wilson í *Jesus og Robin Lane Fox í The Unauthorized Version (millum aðrar) hava peikað á. Dávid, um hann var til, livdi nær um túsund ár, áðrenn Maria og Jósef. Hví í allari víðu verð skuldu rómverjar havt kravt av Jósefi, at hann skuldi fara til býin, har ein fjarur ættfaðir hevði búð eitt ártúsund frammanundan? ... Hartil kemur, at Lukas fløkir sínar tíðarfestingar, tá hann óhøviskt nevnir hendingar, sum søgufrøðingar eru førir fyri at eftirkanna óheft. Tað var veruliga ein fólkateljing undir Kvirinius landshøvdinga – ein lokal fólkateljing, ikki ein, sum varð sett í verk í ríkinum sum heild eftir boðum frá Augustusi keisara – men hon var ov seint: í 6 e.Kr. langt eftir deyða Heródesar”.²⁰¹ Rómverskar fólkateljingar høvdu til endamáls at skráseta rómverskar borgarar, t.e. skattgjaldarar, og tær vóru hildnar har, sum fólk búðu og arbeiddu – og ikki í øllum ríkinum í senn, men í hvørjum landsluti sær. Sambært m.a. Porter tóku rómverskar fólkateljingar einans atlit at bústaði, og granskarar kenna eingi dømi um, at rómverjar hava kravt, at fólk skuldu fara til *upprunaligu ættarbygd* sína fyri at verða tald í manntal, soleiðis sum Lukas sigur frá.²⁰² Rómverjar vóru ikki áhugaðir í at flyta øll fólk til ættarbygd sína fyri at fáa hendur á upplýsingum*

um ætt o.a., sum ongan týdning hövdu fyri teir. Hartil kemur, at vanligar rómverskar fólkateljingar, skaptu ofta stóran ruðuleika, t.d. hevði tann í 6. e.Kr. við sær, at jødarnir í Judea undir leiðslu av Judas Galilear gjørdur veruligan uppreistur, sum rómverjar tó bardu niður.²⁰³ Ein heilt óvanlig rómversk fólkateljing av tí slagnum, sum Lukas sigur frá, hevði, sjálvt um hon ikki var heimsumfatandi, veruliga skapt ruðuleika. Tað er sostatt rættiliga ósannlíkt, at ein ókend rómversk fólkateljing av tí slagnum, sum Lukas sigur frá, kann hava verið í Judea á Heródesar døgum, t.e. um 4 f.Kr., sum eingi spor hevur sett eftir sær í nøkrum keldum, og tað verður eisini beinleiðis útihýst av politisku viðurskiftunum í Judea. Tað var nevnliga ikki fyrr enn í 6 e.Kr., at rómverjar beinleiðis tóku valdið í Judea og fóru at stjórna økinum sum ein rómverskan landslut. Galilea hevði síðan Heródes tann Stóri doyði í 4 f.Kr. og til 44 e.Kr. verið stjórnað av einum *jødiskum tetrarki* (t.e. einum jødiskum kongi, sum vegna rómverjar ráddi yvir einum fjórðingi av kongaríkinum hjá Heródesi tí Stóra), sum ongar trupulleikar hevði við rómverskari uppílegging so leingi hann var líðin og m.a. rindaði skatt til rómverjar.²⁰⁴ Tað sama var galdandi í Judea, sum eisini fevndi um Idumaia og Samaria til 6. e.Kr., men hetta árið tóku rómverjar ræði frá Heródesi Arkelaos og fóru at umsita alt økið sum ein *keisarligan rómverskan landslut* undir navninum Judea. Tað var í hesum sambandi at ein rómversk fólkateljing var í Judea,²⁰⁵ men hon fevndi *ikki* um Galilea, sum framvegis var stjórnað av einum jødiskum tetrarki. Jósef og Maria, sum sambært Lukas búðu í Nazaret í Galilea, „*fedrabygd*“ Jesusar sambært Markus (6:1), hövdu tí heldur ikki verið fevnd av hesi fólkateljingini – um vit í stríð við upplýsingar hjá Matteus góðtaka, at Jesus varð føddur í 6 e.Kr.²⁰⁶ Galilea varð framvegis stjórnað av einum jødiskum tetrarki, sum eins og kongurin Heródes tann Stóri helt sínar skyldur mótvægis rómverjum. Rómverskar fólkateljingar vóru hildnar í rómverskum landslutum hvør sær – ikki í jødiskum tetrarkium, sum Galilea til 44 e.Kr. og Judea undan 6 e.Kr., og tær eru beinleiðis óhugsandi í jødiska kongaríkinum hjá Heródesi tí Stóra undan 4. e.Kr.. Fólkateljingar vóru heldur ikki partar av jødiskari siðvenju. Tvørturímóti hövdu jødar stórt misálit á „*gudsspottandi*“ fólkateljingum, sum hövdu til endamáls at hava eftirlit við og kanna skattagrundarlagið hjá fólkinum í einum øki.²⁰⁷ Hetta var grundin til, at jødarnir undir leiðslu av

Judas Galilear gjördu uppreistrar móti rómverjum í 6 e.Kr. Tað ber v.ø.o. ikki til at fáa søguna hjá Lukas um Jesu føðing og fólkateljingina í Judea at samsvara við tað, sum Matteus sigur frá – at Jesus var føddur á døgum Heródesar – og hon samsvarar heldur ikki við tað, sum søgufrøðingar kenna til rómverskar fólkateljingar.

Fergus Millar, professari við fróðskaparsetrið í Oxford, sum telist millum fremstu serfrøðingar í rómverskari søgu, skrivar rættiliga avgjörður í nýggjari bók, at: „*Einans Matteus og Lukas føra søguna aftur til Jesu føðing, og teir gera tað á fullkomiliga ymiskar og ósambarligar mátar ... Báðar føðifrásagnirnar eru konstrueraðar, onnur søguliga sannlík (t.e. Matteus), hin fullkomiliga ómøgulig (t.e. Lukas), og báðar eru evnaðar til fyri at náa aftur til barndómin hjá Jesus, og seta hann í samband við Dávids Hús ... og hansara føðing í Betlehem*”.²⁰⁸ Greiðari kann tað neyvan sigast. Søgufrøðingurin Richard Carrier skrivar soleiðis í síni niðurstøðu eftir drúgvja viðgerð av søgunum hjá Matteusi og Lukasi um føðiár Jesusar: „*Tað finst eingin háttur at bjarga evangeliumum eftir Matteus og Lukas undan at stríða ímóti hvørjum øðrum viðvíkjandi hesum søguliga veruleikanum. Mótstríðið er týðiligt og ikki til at koma uttanum og tað stendur sum prógv um feilbari Bíbliunnar eins væl og ósannleikan í minst øðrum av teimum báðum søgunum í Nýggja Testamenti um føðing Jesusar*”.²⁰⁹ Trupulleikarnir við at fáa tær báðar søgurnar hjá Lukasi og Matteusi um føðing Jesusar at samsvara við hvørja aðra og søguliga veruleikan á døgum Jesusar verða heldur ikki minni av, at fornfrøðingar ikki hava funnið nøkur tekin um búseting yvirhøvur í Betlehem í Judea, sum stavar frá døgum Jesusar.

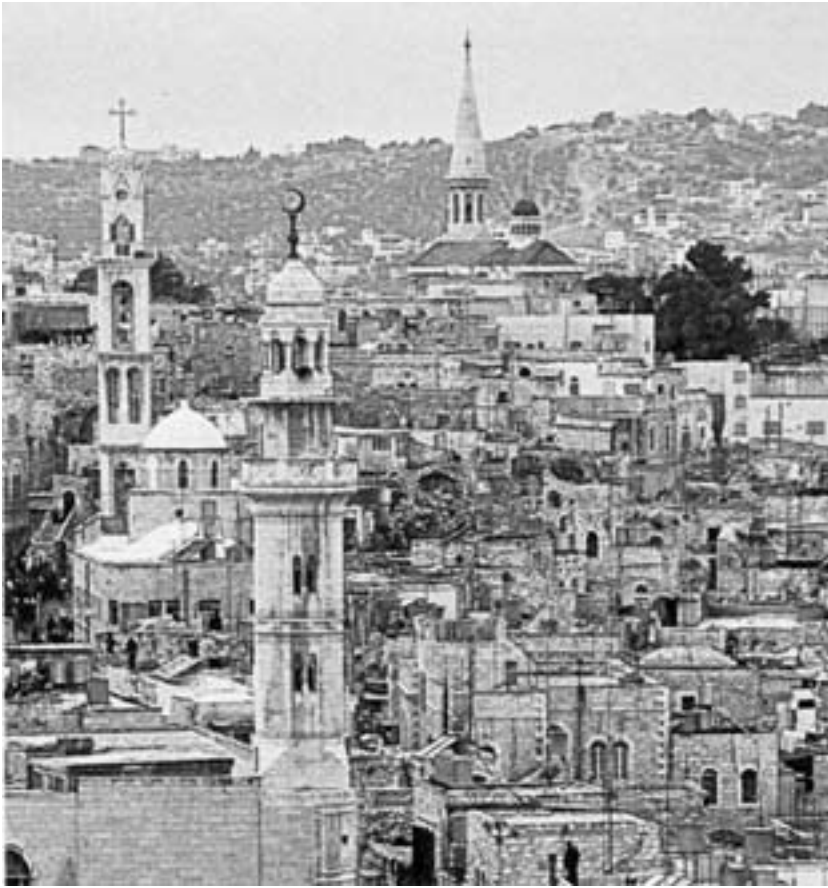
Hetta eru trupulleikar, sum tað ikki ber til hjá søgugranskarum at síggja burtur frá.

Granskarar hava tí sett spurnartekin við Matteus og serstakliga Lukas, sum siga, at Jesus var føddur í Betlehem í Judea. Teir flestu hava hildið, at Jesus var føddur um 4. f.Kr. í Nazaret í Galilea, sum Markus eisini nevnið „*fedrabygd*” (t.e. ættarbygd) hansara (6:1), og at søgan hjá teimum seinni skrivandi Matteusi og Lukasi um, at Jesus var føddur 150 kilometrar longur suðuri, í Betlehem í Judea, er seinni íkomin kristin gudfrøði, sum skuldi fáa profetorð hjá Mika um, at Messias skuldi koma frá økinum kring Betlehem í Judea (5:1-2) at ganga út – tær eru v.ø.o. gudfrøðiliga grundaðar.

Í dag halda fleiri granskarar, at fornfrøðin hevur loyst gomlu gátuna um føðistað Jesusar.

Í 1992 byrjaði ísraelski fornfrøðingurin Aviram Oshri at grava út í einum fornum býi í Galilea, sum einans liggur 10 kilometrar frá Nazaret. Í hesum býnum í Galilea, sum eisini er nevndur Betlehem, hevur Aviram Oshri funnið prógv um búseting, sum stavar frá døgum Jesusar og greið tekin eru eisini um eitt virkið kristnilív í 1. øld e.Kr. T.d. er ein kirkja og eitt kleystur komin undan kavi og fornfrøðingarnir hava eisini avdúkað, at múrar vóru kring býin, sum sambært Aviram Oshri benda á, at tey fyrstu kristnu hava havt tørv á at verja seg móti ágangi – helst frá jødum, sum, eins og synedriið í Jerusalem og jøðin Paulus, áðrenn hann tók við kristnari trúgv, gjørdu seg inn á og forfylgdu tey fyrstu kristnu. Aviram Oshri og eitt vaksandi tal av gudfrøðingum og granskarum eru sannførdir um, at Betlehem í Galilea er staðið, har Jesus var føddur – ikki í Betlehem í Judea, sum Matteus og seinni Lukas vilja vera við. T.d. skrivar tann nógv virði amerikanski gudfrøðiprofessorin við Columbia University, Bruce Chilton, at tað er ógvuliga góðar grundir til at halda, at Jesus var føddur í Betlehem í Galilea. Jósef var sambært Chilton ættaður úr og búði í Betlehem í Galilea og tað var á eini ferð til grannabýin Nazaret, at hann hitti Mariu. Maria gjørdist við barn, og Jósef fór við henni til ættarbygd sína, Betlehem í Galilea, sum einans lá 10 kilometrar frá Nazaret. Í húsum Jósefs í Betlehem í Galilea føddi Maria Jesus.²¹⁰ Hetta er sambært Oshri, Chilton og einum vaksandi tali av granskarum veruliga søgan aftan fyri gudfrøðina í evangeliunum.

Hendan søgan, sum søguliga er nógv sannlíkari enn tær báðar innanhýsis mótstríðandi og fantastisku frásagnirnar um føðing Jesusar, sum Matteus og Lukas siga frá um 85-90 e.Kr., samsvarar harumframt við fornfrøðina, og hon er eftir øllum at døma eisini í samsvar við upplýsingar í Jóhannesevangeliinum (100 e.Kr.), sum í stríð við Matteus og Lukas tykjast benda á, at Jesus varð føddur í Galilea: „*Nakrir úr mannamúgvuni, sum hoyrdu hesi orð, søgdu nú: „Sanniliga er hesin profeturin“. Aðrir søgdu: „Hesin er Kristus.“ Men summir søgdu: „Man tá Kristus koma úr Galileu? Hevur ikki skriftin sagt, at Kristus skal koma av Dávids ætt og úr Betlehem, bygdini, har sum Dávid átti heima? Nú var ósemja millum manna um hann ...*” (Jóhs. 7:40-43). Sambært hesum upplýsingum í Jóhannesevangeliinum, sum kanska ikki

Tað hefur ekki eydnast fornfrøðingum at finna tekin um búseting í Betlehem í Judea, sum stavar frá dögum Jesusar. Ísraelski fornfrøðingurin Aviram Oshri, sum hefur grivið út í Betlehem í Galilea, sum liggur tætt við Nazaret, men 150 kilometrar norðanfyri Betlehem í Judea, hefur hinvegin funnið sannførandi tekin um búseting og eitt ríkt kristnilív í fyrstu öld e.Kr. Sambært Oshri og fleiri øðrum granskarum, var Jesus ikki føddur í Betlehem í Judea, sum Matteus og Lukas vilja vera við, men 150 kilometrar longri norðuri í Betlehem í Galilea.

allar eru heilt eftirfarandi, er tað týðuligt, at onkrir av persónligu fylgisneytum Jesusar vóru ovfarnir av, at hann, sum teir trúðu var Messias (t.e. Kristus), *ikki* var av Dávids ætt og føddur í Betlehem í Judea, men at hann kom úr Galilea.²¹¹ Hóast Jóhannesevangelið er nakað yngri enn hini evangeliini, og upplýsingarnir um, at Jesus varð mettur at vera Kristus kunnu standa fyri rokning høvundsins, so eru júst upplýsingar um føðing og barnaár Jesusar, sum evangelisturin annars ongan søguligan ella gudfrøðiligan áhuga hefur í at siga frá, meira eftirfarandi enn samsvarandi upplýsingar hjá Matteus og Lukas, sum hava stóran gudfrøðiligan áhuga í føðing og barnaárum Jesusar. Tað ber í øllum førum illa til at ímynda sær, at tann ókendi kristni evangelisturin, sum skrivaði Jóhannesevangelið og sjálvur metti Jesus vera Kristus, hevði nakra grund til at finna upp á nakað, sum sáddi iva um støðuna hjá Jesusi sum

Kristus. Upplýsingarnar um galilearan Jesus í Jóhannes 7:41-42, sum sostatt mest sannlíkt eru søguliga eftirfarandi, eru v.ø.o. ábendingar um, at tann gudfrøðiliga grundaða søgan hjá Matteusi og Lukasi um, at Jesus var føddur í Betlehem í Judea, er seinni íkomin gudfrøði, sum skuldi fáa profetorð hjá Mika 5:1-2 um, at Messias skuldi koma frá økinum kring Betlehem í Judea til at ganga út. Søguvísindaligi trupulleikin við omanfyri nevndu søgu hjá m.a. Oshiri og Chilton um, at Jesus í veruleikanum var føddur í Betlehem í Galilea og ikki í Judea, er sostatt bara tann, at hon ikki samsvarar við eina gudfrøðiliga grundaða søgu hjá Matteusi og seinni Lukasi um, at Jesus var føddur í Betlehem í Judea, men styrkin við søguni er, at hon samsvarar við fornfrøðina, óheftar upplýsingar hjá Jóhannesi, og at hon eisini kann forklára ósamsvar millum tær seinni íkomnu søgurnar hjá Matteusi og Lukasi.

Sambært Bruce Chilton er tað hent, at Matteus, sum var fyrstur at festa søguna um moyggina og barnaárin hjá Jesusi á blað, uttan viðmerkingar hevur býtt bústaðin hjá faðir Jesusi, Betlehem í Galilea, um við Betlehem í Judea, tá hann í Damaskus 85 ár e.Kr. skuldi fáa føðing Jesusar at samsvara við profetorðini hjá Mika í Gamla Testamenti. Fyri at fáa Jesus aftur til Nazaret í Galilea (har Jesus í veruleikanum búði og vaks upp), hevur Matteus verið noyddur til at finna upp á søguna um barnamorðið hjá Heródesi tí Stóra í Betlehem og flýggjanina hjá familju Jesusar til Egyptalands. Sum fyrr er víst á, so var hetta eitt gudfrøðiligt snildi, sum ikki var heilt ókent fyri evangelistin. Síðan hevur Lukas, sum um 90 e.Kr. ella seinni skrivaði í Antiokia við støði í m.a. Matteus, gitt víðari við støði í søguni um moyggina, føðingina í Betlehem í Judea og barnaárin hjá Jesusi. Lukas, sum av røttum gongur út frá, at familja Jesusar búði í Nazaret í Galilea, hevur hinvegin verið noyddur til at flyta Jesus úr Nazaret í Galilea, har familja hansara búði, til Betlehem í Judea, har hann skuldi føðast. Hann hevur tí lagt ferðina til Betlehem í Judea og krubbuføðingina afturat søguni. Lukas hevur havt tann trupulleika at dragast við, at tað var rættiliga ósannlíkt, at Jósef og Maria, sum var komin til at eiga, skuldu havt ferðast 150 kilometrar frá Nazaret í Galilea til Betlehem í Judea. Hetta var helst grundin til, at Lukas setti føðing Jesusar í samband við eina fólkateljing, sum eingin granskari kennir nakað til fyrr enn 10 ár eftir, at Jesus var føddur. Við hesum hevur Lukas

viljað givið eina sannlíka frágreiðing um ferðina hjá Jósefi og Mariu til Betlehem. Tað heimskenda jólaevangeliið hjá Lukas er sambært hesum seinni íkomin gudfrøði, sum lítið hevur við søgu at gera. Matteus, sum rør fram undir, at familja Jesusar longu undan føðing hansara búði í Betlehem í Judea (2:11), kennir heldur einki til nakað tilhaldshús ella nakra krubbuføðing. Hansara Betlehem er í veruleikanum Betlehem í Galilea.

Søgan um Mariu moy hevur sambært Bruce Chilton (og øðrum granskarum, sum eg havi víst á) einki við jødiska gudfrøði ella tann søguliga Jesus at gera. Jesus var sambært Chilton føddur uttan fyri hjúnaband av Mariu úr Nazaret, og Jósef úr Betlehem í Galilea, sum doyði meðan Jesus var ungur, var lívfrøðiligi faðir hansara. Hetta gjørði, at Jesus fekk støðu sum ein *Mamzer* millum jøðarnar, ein útstoyttur, sum ikki hevði móguleika fyri at gerast viðurkendur millum sínar egnu. Sambært Bruce Chilton, var á Jesu døgum: „*kynslív áðrenn giftu ... breitt góðtikið ... men ... ein ógift kvinna, sum gjørdist við barn við einum manni uttan fyri hennara egna lokalsamfelag var í eini óhepnari støðu, illtonkt fyri ólógliga samlegu (t.e. við familju) ... Kynsligu viðurskiftini hjá Mariu við Jósef vóru ikki forboðin, men um so var, at Jósef búði í Betlehem og hon í Nazaret, tá hon gjørdist við barn, so var tað í veruleikanum ómøguligt hjá henni at prógva, at hann var faðirin. Í fráveru av prógvi varð Jesus settur at vera ein Mamzer ... uttan eina rødd í tí almenna rúminum, sum javnaði sosiala, politiska og átrúnaðarlíga lív Ísraels*“.²¹² At tann ógifta Maria úr Nazaret gjørdist við barn var sostatt eingin trupulleiki, men tað var ein trupulleiki fyri Mariu og barnið, at Jósef búði í Betlehem, tá hon gjørdist við barn, tí tað sáddi iva um hvør faðirin var. Hetta kann sambært Chilton vera við til at forklára at „*sonur Mariu*“ (ikki „*sonur Jósef*“), sum Jesus háðandi verður nevndur av jøðunum hjá Markus (6:3), ein *Mamzer*, ikki varð góðtikin av sínum egnu. Og at Matteus við søguni um Mariu moy seinni royndi at fjala út yvir, at faðirskap Jesusar var ivasamt. Hendan sosiala støðan hjá Jesusi í Ísrael, sum hevði við sær, at hann eftir øllum at døma ofta fjakkaði einsamallur runt í Galilea, ávirkaði grundleggjandi hugsjónirnar hjá faðirloysinginum Jesusi um Jahve, „*faðirin*“, hugsjónir, sum komu at víkja frá viðurkenda jødadóminum kring templið í Jerusalem.

Hendan tulkingin hjá Chilton er bæði søguliga sannlík og gudfrøðiliga áhugaverd, og hon gevur okkum eisini frágreiðingina

um, at profetorð í Gamla Testamenti ofta samsvara væl við fœðing, lív og deyða Jesusar, soleiðis sum tey eru lýst í Nýggja Testamenti: Evangeliiini, sum vóru skrivað 70 til 100 ár eftir fœðing Jesusar, eru av gudfrœðiligum grundum tillagað til profetorð í Gamla Testamenti, men trupulleikin er, at hetta merkir, at tey ikki altíð samsvara við søguliga veruleikan, sum m.a. fornfrœðin hevur avdúkað fjalir seg aftanfyri gudfrœðina. Hetta er serstakliga galdandi, tá evangelisku høvundarnir royna at siga frá fœðing, lívi, deyða og uppreisn Jesusar við stœði í profetorðum í Gamla Testamenti, meðan upplýsingar í evangeliunum, sum stríða ímóti gudfrœðini hjá høvundunum eftir øllum at døma eru søguliga eftirfarandi. Frammanundan havi eg víst á fleiri dømi um, at evangelisku søgurnar um lív og virki Jesusar er tillagaðar til profetorð í Gamla Testamenti – tillagingar, sum í veruleikanum gera profetorðini sjálvuppfyllandi og tóm fyri veruligt søguligt virði.

Vísindaliga sæð ber tað v.ø.o. ikki til at nýta Bíbliuna sum grundgeving fyri, at bíbilsk profetorð eru sannførandi – tvørturímóti er hetta nakað, sum granskarar vara seg fyri.²¹³ Í teksthøpinum eru trupulleikar við at fáa profetorð í Gamla Testamenti at samsvara við Nýggja Testamenti (t.d. Jesaja 7:14), men uttan mun til tulkningar av teksthøpinum, so er tað ógvuliga ivasamt, um til ber at hava álit á undurfullum søgum um giting og fœðing Jesusar, sum eru festar á blað 85 ár seinni av einum ókendum kristnum høvundi, sum ferðaðist í grikskum umhvørvum og ongantíð hevði hitt tann arameiska jøðan Jesus. Mika 5:1-2 er eitt av fleiri dømum um, at trupulleikar eru við at fáa Bíbliuna at samsvara við veruleikan. Tað er eisini nógv, sum bendir á, at barndómssøgurnar hjá Matteusi og Lukasi eru lagdar afturat evangeliunum seinni og hava lítið við søguliga veruleikan at gera.²¹⁴ Her er eftir øllum at døma talan um eina gudfrœðiliga grundaða søgu hjá Matteus, sum hevur lítið við veruleikan at gera. Spurningurin er bara í hvønn mun vaksna lív Jesusar er pyntað av evangelistunum.

Prýðingin av vaksna lívi og deyða Jesusar

Evangeliiini, Matteus og Lukas, siga hvørt í sínum lagi frá nógvum um barnaárin hjá Jesusi, sum ber brá av at vera sagnatílfar og mytologi, t.d. vísmennirnar úr eystri, barnamorðið í Betlehem, ferðina hjá Jósefi og Mariu við tí nýfødða Jesusi til Egyptalands og tann tólv ára gamla faðirloysingin Jesus í templinum í Jerusalem, har hann á fyrsta sinni kallar Jahve fyri *faðir*, á arameiskum *Abba* – nakað, sum annars ikki var so vanligt í Gamla Testamenti.²¹⁵ Hesar søgurnar skulu vit ikki gera meira við, men tað skal viðmerkjast, at sambært Bruce Chilton kann søguliga kjarnan í hesum heitinum, sum Jesus vanliga nýtir um Jahve, vera, at hann, sum ein *Mamzer* (t.e. uttan staðfest faðirskap), varð útstoyttur av sínum egnu, og eftir øllum at døma gjørdist Jesus eisini faðirloysingur, longu tá hann var 12 ára gamal.²¹⁶ Truplu viðurskiftini hjá Jesusi við Templið koma týðiliga til sjóndar í søguni um tempul reinsingina, har hann sum 30 ára gamal m.a. ger upp við handilsfólk í templinum. Hesi truplu viðurskiftini hjá faðirloysinginum Jesusi við Templið í Jerusalem, sum m.a. høvdu røtur í, at faðirskap hansara varð ivasamt, høvdu við sær, at hann menti eitt serstakt samband við Jahve, *faðirin*, sum seinni kom at seta týðilig spor eftir sær í kristindóminum.

Tað er tann vaksna Jesus, sum verður lýstur í evangeliunum, sum vit nú skulu venda okkum til. Frá tí, at Jesus var tólv ára gamal og til hann sum 30 ára gamal varð doyptur av Jóhannes Doyparanum í Jordanánni, fáa vit einki at vita um hann, men við hesi hending taka evangelisku søgurnar veruliga við. Tað er hesa søguna í evangeliunum um Jesus, Guds son, tann kristna Gud, sum vit nú skulu koma nærri inn á. Hvat kunnu keldurnar metodiskt sæð bera, tá søgufrøðingurin kemur inn á

hendan spurningin? Hvør var tann veruligi, søguligi Jesus, sum fjalir seg aftanfyri kristnu gudfrøðina í evangeliunum? Tað er spurningurin, sum vit nú skulu royna at viðgera við støði í tí varðveitta keldutilfarinum – t.e. evangeliunum.

Meðan tað metodiskt sæð ber til at staðfesta, at keldugrundarlagið til føðing og barnaár Jesusar er vánaligt, talan er eftir øllum at døma um sagnatílfar, so kann tað í øllum førum staðfestast, at keldurnar eru betri, tá tað snýr seg um upplýsingar til vaksna lív Jesusar. Tað er t.d. heilt vanligt millum granskarar at halda uppá, at føði- og barndómssøgurnar hjá Matteusi og Lukasi lítið hava við veruleikan at gera, men tað eru fáir nýmótans granskarar, sum siga tað sama um vaksna lív Jesusar. Georg Brandes skrivaði í 1925 eina bók, „*Sagnet om Jesus*“, har hann helt uppá, at alt tað, sum er skrivað um Jesus í Nýggja Testamenti er íspunnið av kristnum høvundum. Jesus hevur v.ø.o. ongantíð verið til sambært Georg Brandes.²¹⁷ Hóast nýmótans granskarar eru samdir um, at evangeliini ikki skulu lesast sum álftandi søgubøkur, so eru tað ikki nógvir seriøsir granskarar, sum framvegis royna at grundgeva fyri, at Jesus ongantíð hevur verið til.²¹⁸ Tað er ógvuliga torført at skilja tað, sum Paulus og evangelistarnir skriva og gera, uttan so, at gingið verður út frá, at ein ógvuliga karismatiskur persónur liggur aftanfyri ella í øllum førum hevur givið teimum íblástur.²¹⁹ Hartil kemur, at tá talan er um vaksna lív og virki Jesusar er tað rímligt at ganga út frá, at høvundarnir, t.d. Paulus og evangelistarnir, hava havt samband við persónar, sum møguliga vóru eygnavitni til lív Jesusar ella tætt at eygnavitnum. Vit vita, at Paulus trý ár eftir at hann tók við kristnari trúgv í 35-40 e.Kr. var á eini 15 dagar langari ferð í Jerusalem og hevði har samband við m.a. Pætur, Jóhannes og bróður Jesus, Jákup (Gal. 2:9), og evangelistarnir vóru ikki eygnavitni, men møguliga tætt at ella lærusveinar hjá eygnavitnum til vaksna lív Jesusar.

Hetta merkir langt frá, at eingir metodiskir trupulleikar eru. Paulus er so tigandi um tann søguliga Jesus, at onkur hevur hildið, at hansara Jesus í veruleikanum er mytologiskur.²²⁰ Hartil kemur, at allar keldurnar, sum kunnu upplýsa nakað um tann søguliga Jesus, eru skrivaðar 40 til 70 ár eftir krossfestingina av grikskum Jesus viðhaldsfólki, sum hildu til í hellinistiskum umhvørvum uttanfyri Palestina. Tað er nakað sum hjá einum høvunda at vera í tí støðu at skula skriva eina bók um ein

Tað elsta varðveitta handritið av Bíbliuni er Codex Sinaiticus frá 350 e.Kr. Handritið varð funnið á Santa Katharina Kleystrinum á Sianifjallinum í Egyptalandi miðskeiðis í 1800-talinum. Seinni gjördist það ogn hjá russiska Zarinum. Upprunaliga var øll tann kristna Bíblían at finna í hesum grikska handritinum, men nú er einans Nýggja Testamenti og ein partur av Gamla Testamenti eftir. Handritið er í dag ogn hjá British Museum í London, sum keypti það frá russisku stjórnini fyri £ 100.000 aftan á russisku kollveltingina í 1917.

fótbóltsdyst millum HB og KÍ í Klaksvík, sum varð spældur 40 ár frammanundan, við støði í frásøgnum frá donskum KÍ fjepparum í Keyptmannahavn, sum ikki vóru til staðar, tá dysturin varð spældur. Keldutilfarið er v.ø.o. hvørki umboðandi, sum søgufrøðingar plaga at taka til, ella serliga álítandi. Hetta merkir, at gangast má út frá, at keldurnar ikki eru óheftar, og at tær hava ein greiðan tendens til at „prýða“ lív og virki Jesusar – fyri at nýta eina orðing hjá Richard Tarnas professara.²²¹ Uppgávan hjá søgugranskarum er sostatt at finna tann Jesus, sum fjalir seg aftanfyrri „gudfrøðiligu prýði“ hjá evangelistunum – og hjá teimum, sum gjøgnum øldirnar hava avritað og broytt tey varðveittu handritini. Tað er tað, sum søgufrøðingar og gudfrøðingar hava fingist við tey seinastu 300 árinum. Fyrst skulu vit hyggja eftir dømum uppá sjálva „prýðingina“.

Jesus kemur veruliga inn á søguliga pallin í evangeliumum við dópinum í Jordanánni um 30 e.Kr. Markus (70 e.Kr.) sigur nærum beint fram frá hesi søguni: „Og tað hendi í teimum døgum, at Jesus kom úr Nazaret í Galileu og varð doyptur av Jóhannesi í Jórdan.“ Síðan kemur eitt sindur av gudfrøðiligum prýði, sum vísir, at Markus ikki metti hetta vera ein heilt vanligan dóp hjá

Doyparanum: „Og við tað sama hann steig upp úr vatninum, sá hann himlarnar opnast og andin sum eina dúgvu stíga oman yvir hann; og ein rødd kom oman av himlinum: „Tú ert sonur mín, hin elskaði, til tín havi eg tokka”” (1:9-11). Hendan søgan um dóp Jesusar í Jordanánni, sum ikki veruliga setir Jesus omanfyri Jóhannes Doyparan, kundi bent á, at Jesus upprunaliga var ein lærusveinur hjá Doyparanum. Í øllum førum hava teir seinnu evangelistarnir havt torført við góðtaka søguna hjá Markusi um, at Jesus uttan víðari lat seg doypa av Jóhannes Doyparanum, tí teir royndu allir á ymiskan hátt at gera leiklutin hjá Doyparanum minni enn í upprunaligu søguni hjá Markus. Matteus (85 e.Kr.) byrjar í samsvar við Markus hesa søguna soleiðis: „Tá kemur Jesus úr Galileu til Jórdans til Jóhannesar at verða doypur hjá honum”, men síðan leggur Matteus nakað áhugavert afturat: „Men Jóhannes vildi forða honum og segði: „Mær kundi gjørst neyðugt at verða doypur av tær, og so kemur tú til mín;” Men Jesus svaraði og segði við hann: „Lat tær nú eftirlíka, tí at soleiðis sømir tað okkum at gera alt tað, ið rætt er.” Tá eftirlíkaði hann honum”. Síðan heldur Matteus fram í samsvar við upprunatekstin hjá Markus: „Men tá ið Jesus var doypur, kom hann við tað sama upp úr vatninum aftur; og sí himmalin opnaðist fyri honum, og hann sá Guðs anda fara niður sum eina dúgvu og koma yvir hann”. Tann eftirfylgjandi subjektiva røddin hjá Markus: „Tú ert ... ” verður hinvegin hjá Matteus objektiv: „Hesin er ...” (3:14-17). Tað er týðiligt, at Matteus við ískoyti og broytingum vil gera leiklutin hjá Doyparanum minni og seta Jesus hægri. Lukas (90 e.Kr.), sum skrivaði nakað seinni enn Matteus, sigur harafturímóti einki beinleiðis um, at tað var Jóhannes, sum doypiti Jesus (3:21), meðan Jóhannesevangeliðið (100 e.Kr.), sum er skrivað seinast, yvirhøvur einki nevni um, at Jesus varð doypur í Jordanánni.²²² Jóhannesevangeliðið, tað fjórða evangeliðið, byrjar við at siga frá andanum, sum Jóhannes sær koma oman yvir Jesus, og Doyparin staðfestir, at tað er Jesus, sum „doypir við heilagum anda” (1:32-33). Tað er týðiligt, at bæði Lukas og Jóhannes royndu at seta Jesus hægri enn Doyparan, sum verður ein hjápersónur í søguni hjá Jóhannesi. Tað er eisini tann broyting hend frá Markusi til Jóhannes, at meðan tað hjá Markusi einans er Jesus, sum sær heilaga andan stíga niður, so sær eisini Doyparin í Jóhannesevangeliinum heilaga andan stíga niður av himli. Eitt subjektivt upplivilt hjá Jesusi í Markusevangeliinum verður v.ø.o. til ein objektivan

veruleika hjá øðrum í Jóhannesevangeliinum. Tað, sum heilt týðiliga er seinni íkomin gudfrøði longu hjá Markusi, verður enn seinni hjá Jóhannesi til objektivan veruleika. Soleiðis eru nógvar avdúkandi søgur hjá Markusi, tillagaðar, broyttar ella als ikki umrøddar hjá teimum seinnu evangelistunum. Endamálið við broytingunum er at seta Jesus í miðjuna á søguni sum ein objektivan veruleika fyri øll og samstundis gera leiklutin hjá øðrum, m.a., Jóhannes Doyparanum, minni. Tað er kortini lítið at ivast í, at søguvísindaliga er tann rætta metodiska meginreglan at hava størst álit á Markus, – tí elsta evangeliinum – meðan tey seinnu evangeliini, serstakliga Jóhannes, eru rættiliga ivasom. Jesus byrjaði eftir øllum at døma sum ein lærusveinur hjá Jóhannes Doyparanum, men við tíðini slitnaði teirra millum, og Jesus fekk egnar lærusveinar.²²³ Hesin veruleikin kom teimum fyrstu kristnu illa við, og teir seinnu evangelistarnir royndu tí at fjala útyvir hendingina. Í Jóhannesevangeliinum er hon horvin, og Jesus er tann, sum skal doypa við heilagum anda.

Paulus, sum skrivaði síni brøv til samkomurnar í Korint o.a. í 50-unum e.Kr. trúði eftir øllum at døma, at Jesus onkursvegna var ein guddómlig vera, sum hevði verið til hjá Gudi undan føðingini,²²⁴ men aðrir bólkar í fornkirkjunum hildu, at Jesus var eitt vanligt menniskja, sum ikki gjørdist Guds sonur fyrr enn við dópinum.²²⁵ Tað er sambært fleiri granskarum tað seinna sjónarmiðið, sum finst hjá Markusi (70 e.Kr.): „*Tú ert sonur mín, hin elskaði, til tín havi eg tokka*” (1:11), sigur himmalska røddin sambært Markusi við Jesus eftir dópin og víst verður til Sálma 2:7: „*Sonur mín ert tú, í dag havi eg føtt teg*”. Hetta er fyrstu ferð, at Jesus verður nevndur Guds sonur hjá Markusi. Hjá Markusi er tað sostatt nóg, sum bendir á, at tað ikki var fyrr enn við dópinum, at Jesus verður útvaldur til at vera Guds sonur.²²⁶ Matteus (85 e.Kr.) og Lukas (90 e.Kr.) hava hinvegin við søguni um føðing Jesusar av moyggj vilja víst á, at Jesus longu við føðingina var Guds sonur. Sjónarmiðið – at Jesus ikki fyrr enn við dópinum varð útvaldur – vann ikki hevd innan kristindómin, men nakað bendir á, at Lukasevangeliðið er broytt fyri at gera upp við teir bólkar, sum trúðu, at Jesus var eitt vanligt menniskja, sum ikki gjørdist Guds sonur fyrr enn við dópinum. Gomul handrit av Lukasevangeliinum vísa í sambandi við dóp Jesusar eins og Markus til úrvalstankan í Sálma 2:7, men yngri handrit vísa í staðin til m.a. Jesaja 44:2: „*So sigur*

Harrin, ið skapaði teg og frá móðurlívi myndaði teg".²²⁷ (sum annars ekki sigur nakað um guddómlega natúr, men einans nakað um Guds viðvirkan, sum Paulus eisini nýtir um seg í Gal. 1:15-16). Jóhannes (100 e.Kr.) hevði hinvegin ikki brúk fyri nakrari moyggj, tí hann trúði – eins og gudfrøðin hjá Paulusi leggur upp til – at Jesus áðrenn føðingina hevði verið til hjá Gudi (Jóhs. 1:1ff). Hóast tekstgranskarar fyri langari tíð síðan hava avdúkað, at kristnir avritarar seinni hava broytt orðingar í t.d. 1. Timoteusbrævi 3:16 (sum Paulus sambært kirkjuligu siðvenjuni, men ikki sambært nýmótans bíbliugranskarum, hevur skrivað) viðvíkjandi guddómligu natúr Jesusar,²²⁸ so geva brøvini hjá Paulusi okkum grundir fyri at halda, at *hann* (sum ongantíð hitti Jesus) helst trúði, at Jesus á ein ella annan hátt var guddómligur longu um 50 e.Kr. Tann avgerandi søguligi spurningurin er hinvegin, um *Jesus* eisini helt seg vera guddómligan, 20 ár áðrenn Paulus skrivaði síni brøv. Fyri søguligar kanningar er tað í veruleikanum óviðkomandi, um *Paulus* – sum ongantíð hitti Jesus – trúði, at Jesus var guddómligur. Tað er ikki trúarinnar Kristus, men søgunnar Jesus, sum er til viðgerðar. Her noyðast søgugranskarar at halda seg til tey fyra evangeliini, sum lata Jesus koma til orðanna, og vanliga halda teir seg til tann elsta evangelistin, Markus.²²⁹

Orðingin Guds sonur, sum bæði Paulus og evangelistarnir nýta um Jesus, sigur sambært tí heimskenda gudfrøðiprofessaranum John Hick heldur einki um, at *Jesus* metti seg vera guddómligan, sum serstakliga Paulus og Jóhannesevangeliid leggja upp til. Hendan heilt vanliga orðingin var á døgum Jesusar nýtt um kongar, heimspekingar og hetjur av ymiskum slag. Í jødadóminum var orðingin nýtt metaforiskt um allar Guds tænarar, m.a. profetar, kongar, jødar ella alt Ísraels fólk.²³⁰ Í veruleikanum kundi einhvør trúgvandi jødi kallast Guds sonur. Orðingin merkti altíð í *andanum* ella *serliga signaður*. Í jødiskum høpi hevði orðingin ongantíð ta bókstavligu ella lívfrøðiligu merking, sum hon seinni fekk hjá kristnum høvundum og innan katólska kristindómin.²³¹ Sambært prædikumanninum og professaranum við Columbia University, Bruce Chilton, var tað heldur ikki soleiðis jødin Jesus skilti orðingina Guds sonur.²³² Tað er hinvegin sannlíkt, at Bruce Chilton hevur rætt í, at faðirloysingurin Jesus, ein *Mamzer*, sum ikki varð viðurkendur av almenna jødadóminum kring templið í Jerusalem, menti eitt

heilt serligt samband við Gud – tann jødiska Jahve, sum hann kom at skilja sum sín faðir, sín *Abba*. Einkí bendir tó á, at hetta skal skiljast bókstavliga.

Hetta samsvarar væl við, at hjá tí elsta og við atlitum at tí søguliga Jesusi mest eftirfarandi evangelistinum, Markusi (70 e.Kr.), sum hvørki nevnið, at Jesus skuldi verið føddur av moyggj, at *Jesus segði seg vera Gud ella – tey elstu handritini*²³³ – mætið millum tann upprisna Kristus og lærusveinarnar, verður Jesus sum nevnt ikki Guds sonur fyrr enn við dópinum.²³⁴ Hetta – at Jesus ikki var Gud ella Guds sonur í tí týðningi, at hann var føddur av moyggj, men heldur í tí týðningi, at hann við dópinum í Jordanánni varð adopteraður til at vera Guds sonur – var eisini nakað, sum nøkur av teimum fyrstu jødakristnu, t.d. *ebjonittarnir*, trúðu.²³⁵ Hetta sjónarmiðið samsvarar við jødiska umhvørvið í Galilea, sum Jesus virkaði í. At Paulus og nakrir av evangelistunum, sum vóru ávirkaðir av hellinistiskum hugsanarhátti um m.a. „*guddómlig menniskju*“, seinni settu jøðan Jesus inn í ein fyrri hann og jøðadómin ókendan ella rættiliga marginalan samanhang, er ein onnur søga – ella rættari, tað er ikki søga, tað er gudfrøði. Sjálvst kristnir granskarar sum John Hick, Bruce Chilton o.a. góðtaka hesar tekstkritisku niðurstøðurnar. Tað sigur nakað um, hvussu viðurkendar niðurstøðurnar eru.

Enski professarin John Hick, sum mong meta vera ein av teimum mest týðandi kristnu gudfrøðiheimspekingunum í okkara tíð, upplýsir, at: „*sjálvt millum ógvuliga konservatíva granskarar er í dag semja um, at útsagnir í tí fjórða evangeliinum (Jóhannes) um Jesu guddómleika ikki skulu knýttast at tí søguliga Jesusi*“.²³⁶ Tað eru fleiri grundir til tað. Hjá tí elsta evangelistinum, Markusi (70 e.Kr.), spyr ein ríkur unglíngi t.d. Jesus: „*Góði meistari, hvat eigi eg at gera, at eg kann arva ævigt lív?*“ Svárið, sum Jesus sambært Markus gevur unglínganum: „*Hví kallar tú meg góðan? Eingin er góður uttan ein, tað er Guð*“ (10:18), leggur ikki upp til, at Jesus segði seg vera Gud – tvørturímóti staðfestir svárið, at Jesus *ikki* metti seg vera Gud.²³⁷ Hetta samsvarar ikki við tað, sum Jesus m.a. sigur fyrri jøðunum sambært tí seinni skrivandi Jóhannesi (100 e.Kr.): „*Tann, sum hevur sæð meg, hevur sæð faðirin*“ (14:9) og: „*Eg og faðirin eru eitt*“ (10:30). Her verður eftir øllum at døma staðfest, at Jesus segði seg vera Gud. Jóhannes endurgevur v.ø.o. ikki orð Jesusar hjá Markusi (70 e.Kr.), men hann leggur

onnur orð í munnin á Jesusi í staðin. Matteus (85 e.Kr.), sum skrifaði av eftir Markus nakað áðrenn Jóhannes skrifaði sítt evangelið, er ikki so víðgongdur, men hann hevur týðiliga havt trupulleikar av orðum Jesusar hjá Markus, sum sáddi iva um guddómleika hansara. Hetta sæst m.a. av, at Matteus broytti upprunaligu orð Jesusar hjá Markus soleiðis, at tey rættiliga innihaldsleyst, fyri ikki at siga meningsleyst, komu at ljóða: „*Hví spyrt tú meg um tað góða. Ein er tann, ið góður er*” (19:17). Tað er týðiligt, hvør grundin er til, at Matteus hevur framt broytingina. Mótsøgnin í upprunaliga svari Jesusar hjá Markus millum Gud og Jesus skuldi burtur. Soleiðis kundi Matteus snúgva sær undan trupulleikanum við orðunum hjá Markus, sum ikki leggja upp til, at Jesus segði seg vera Gud. At Jesus hjá Markus ikki metti seg vera ein alvitandi kristnan Gud sæst eisini av, at hann um seinastu tíðina sigur: „*um tann dag og tíma veit eingin, sjálvst ikki einglarnir á himli, heldur ikki sonurin, men eina faðir*” (13:32). Tað er lítið at ivast í, at Markus er meira upprunaligur og nærri søguliga sannleikanum. Tað er stórt sæð semja millum granskarar um, at Markus er tann mest eftirfarandi av evangelistunum.

Tað er greitt, at eru orð Jesusar hjá Markus søgulig, so hevur Jesus ikki sagt seg vera Gud. Ein vera, sum hvørki sigur seg vera algóða ella alvitandi, kann ikki vera ein fullkomin kristin Gud. Paulus, sum ongantíð hitti tann søguliga Jesus og nærum einki veit at siga um hann, var møguliga komin til at trúgva á guddómleika Jesusar um 50 e.Kr., men eitt er, hvat *Paulus trúði*, nakað annað er, hvat *Jesus segði seg vera* – tað seinasta er sjálvandi søguliga avgerandi.

Annað dømi er, at har Markus letur ein líðandi og menniskjansligan Jesus doygja á krossinum við einum skríggi, eftir at hann hart hevði rópt: „*Guð mín, Guð mín, hví fórt tú frá mær*” (15:34), letur Jóhannes ein týðiliga sigrandi og guddómleggjordan Jesus doygja friðarliga, eftir at hann hevði sagt (ikkí rópt): „*Tað er fullgjørt*” (19:30). Tað er eitt offur, sum bøtur fyri syndirnar hjá øðrum, sum doyr hjá Markus, meðan tað er ein upphevjan av Jesusi til Gud í himlinum, sum Jóhannes sigur frá. Mytologiseringin av Jesusi er týðilig.²³⁸ Hetta er mest sannlíkt gudfrøðiligt prýði, sum Jóhannes hevur lagt uttan á tann søguliga Jesus. Taka vit Lukasevangelið (23:46) við, sum viðvíkjandi teimum seinastu orðunum hjá Jesusi á krossinum

beinleiðis stríðir ímóti Jóhannesevangeliinum, sæst tað eisini týðiligt. Lukas (90 e.Kr.) skrivar, at: *“Jesus rópaði við harðari rødd og segði: Faðir, í tínar hendur gevi eg anda mín!”* Og í tí hann hetta segði, andaðist hann” (23:46), men hjá Jóhannesi (100 e.Kr.) er sama søgan fortald soleiðis: *„Tá ið Jesus nú hevði fingið edikkin, segði hann: „Tað er fullgjørt!”* Og hann boygdi høvðið og gav upp andan” (19:30). Tey seinastu orðini hjá Jesusi og huglagið í tekstunum eru rættiliga ymisk. Tað er eitt menniskja, sum rópar hjá Lukasi (og hjá Markus eitt menniskja, sum líðir), men tað er ein sigrandi kristin Gud, sum Jóhannes sigur frá. Her átti tað at verið tann elsti teksturin, Markus (70 e.Kr.), sum søguliga er mest eftirfarandi, meðan Jóhannes (100 e.Kr.), sum eftir øllum at døma hevur latið Jesus í guddómligt prýði, má víkja. Aftanfyrri guddómligu prýðingina hjá Jóhannesi hómast eitt líðandi menniskja á krossinum.

Sambært John Hick o.ø. eru tílík guddómlig orð Jesusar hjá Jóhannesi, sum vóru fremmand fyrri jødadómin: *„løgd í munnin á honum umleið seksti ella fleiri ár seinni av kristnum høvundum, fyrri at seta orð á ta gudfrøði, sum kirkjan ímeðan hevði ment”*.²³⁹ Gudfrøðiprofessarin heldur uppá, at talan er um seinni kristin ískoyti, sum høvdu verið beinleiðis blasfemisk fyrri jødan Jesus. Keldukritiskt sæð er tað eisini mest sannlíkt, at tey elstu orðini hjá Jesusi í Markusevangeliinum, sum viðurkenna honum ófullkomnar og menniskjansligar eginleikar, eru næst søguliga veruleikanum, tí tey stríða ímóti tí, sum nøkur av teimum fyrstu kristnu, m.a. Paulus, trúðu uppá – at Jesus var guddómligur.²⁴⁰ Tað tykist við fyrsta eygnabrá torført at ímynda sær, at Markus, sum á onkran hátt trúði uppá uppreisnina, kann hava funnið uppá orð at leggja í munnin á Jesusi, hetjuni hjá sær, sum góvu honum eyðmýkjandi menniskjansligar eginleikar.

Hetta sjónarmiðið tykist eisini styrkt av, at í fleiri av teimum elstu handritunum hjá Matteusi 24:36, sum endurgevur Markus 13:32, eru orðini *„ei heldur sonurin”* lúkaði úr tekstinum.²⁴¹ Teir seinni evangelistarnir, t.d. Matteus, og tey fyrstu kristnu, sum seinni avritaðu evangeliini, hava eftir øllum at døma havt so trupult við at góðtaka, at Jesus hevði ófullkomnar menniskjansligar eginleikar og kenslur, at teir beinleiðis hava roynt at broyta ella enntá lúka burtur upprunalig orð hjá Jesusi, sum vóru varðveitt í teimum elstu tekstinum; men júst tí eru tílík orð Jesusar hjá Markusi helst ektað. Tey komu – eins og søgan

hjá Markusi um dópinn í Jordanánni – teimum fyrstu kristnu illa við.²⁴² Tí royndu tey at lúka tey úr handritunum. Í hesum førum (Matt. 24:36) eydnaðist tað ikki at broyta tekstin fyri eftirtíðina, men í hópinum av øðrum førum høvdu kristnir avritarar so mikið góða eydnu við sær, at feilirnir framvegis finnast í dagsins Bíblium – m.a. í Markusevangeliinum. Kortini kunnu vit ikki altíð vera vís í, at upprunaligar orðingar hjá Markusi, sum viðurkenna Jesusi menniskjansligar eginleikar, eru søguliga eftirfarandi. Tað kann t.d. tykjast styrkja um trúvirðið hjá Markusi, at ávís orð hjá Jesusi, t.d. tey seinastu orðini hjá Jesusi á krossinum, „*Guð mín, Guð mín, hví fórt tú frá mær?*“, eru endurgivin á móðurmáli Jesusar, arameiskum, „*Eloi, Eloi, lama sabaktani?*“, men tað er væl hugsandi, at tey seinastu orðini, sum Jesus sambært Markus segði á krossinum stava frá fyrstu reglu í Sálma 22:2: „*Guð mín, Guð mín, hví ert tú farin frá mær?*“ Sálmurin snýr seg um ein, sum er svikin av Gudi, men seinni verður hann bønhojrdur og lovprísar Gudi. Tað er sostatt langt frá vist, at upprunalig orð hjá Markusi, t.d. tey seinastu „krossorðini“ hjá Jesusi, sum viðurkenna honum menniskjansligar eginleikar, eru søgulig. Nógv bendir á, at hesi orðini eru tikin úr Gamla Testamenti av evangelistinum. Tað er eisini nógv, sum bendir á, at tey seinastu orðini, sum Lukas (23:46) letur Jesus siga á krossinum, eru tikin úr Sálma 31:6. Hetta merkir helst, at eingi av krossorðum Jesusar í evangeliunum eru søgulig. Tað ber illa til at ímynda sær, at ein líðandi Jesus á krossinum hevur lisið Sálmar upp fyri áskoðarafjøldini, stutt áðrenn hann doyði.

Hartil kemur, at Markusevangeliid í øllum nýmótans týðingum framvegis varðveitir fleiri orð um Jesus, sum granskarar vita ikki upprunaliga stava frá evangelistinum. Í øllum nýmótans bíbliutýðingum stendur t.d. hjá Markus (1:41), at Jesus tókti „*hjartaliga synd*“ (grikskt: *splangnistheis*) í einum sjúkum manni, men tekstkritikarar eru komnir eftir, at tað upprunaliga er, at Jesus gjørdist „*vreiður*“ (grikskt: *orgistheis*) inn á tann sjúka mannin.²⁴³ Báðar orðingarnar finnast í rættiliga gomlum grikskum handritum av Markusevangeliinum, men tekstgranskarar halda, at tað má vera ein kristin avritari, sum seinni hevur skift upprunaligu orðingina „*vreiður*“ út við orðingina „*hjartaliga synd*“. Tað er í øllum førum torført at ímynda sær, at ein kristin avritari, sum trúði uppá ein samkenslufullan Jesus, seinni hevur skift positivu orðingina „*hjartaliga synd*“ út við tað negativu orðingina

„vreiði“. Hetta bendir á, at orðingin vreiði, sum ikki samsvarar við vanligu kristnu myndina av Jesus, er tann upprunaliga hjá Markusi. Matteus (8:3) og Lukas (5:13) endurgeva eisini søguna hjá Markusi, men teir velja at síggja burtur frá hesum serstaka orðinum hjá Markusi (*splangnistheis* ella *orgistheis*). Tann einasta frágreiðingin er, at upprunaliga hevur hjá Markusi staðið, at Jesus var „vreiður“, men Matteus og Lukas hava ikki hildið tað hóska til teirra kristna Jesus, og teir hava tí valt als ikki at nýta orðið hjá Markus um Jesus. Hevði positiva orðingin „hjartaliga synd“ verið tann upprunaliga hjá Markusi, so høvdu Matteus og Lukas óivað endurgivið grikska orðið í sínum evangelium. Vreiði er sostatt enn ein eginleiki, sum kann leggjast afturat teimum nevndu minni guddómligu eginleikum hjá tí søguliga Jesusi.

Tað ber sostatt ikki til at síggja burtur frá, at eisini Markus hevur upprunaliga tillagað sína frásøgn til seinni gudfrøðilig viðurskifti, og at tey varðveittu handritini langt frá eru lýtaleynt. Prýðingin hjá Markusi er bara ikki komin so langt áleiðis, og hann prýðir øðrvísi enn Jóhannes. Tað er tann misskilta profetin, sum Markus ynskir at siga frá, ikki tann sigrandi Jesus. Metodiskt sæð er tað hinvegin heilt greitt, at *tillagingar*, *broytingar* og *ískoyti*, sum Matteus seinni hevur gjørt í upprunaligum orðingum hjá Markusi, áðrenn hann endurgav tær í sínum evangeli, kunnu og eiga søgufrøðingar í øllum førum at síggja burtur frá. Hetta er í enn størri mun galdandi, tá talan er um orð, sum Jóhannes endurgevur í *staðin fyri* tey upprunaligu orðini hjá Markusi, t.d. „*Eg og faðirin eru eitt*“ og „*Tað er fullgjørt*“. Í fyrsta lagi samsvara hesi seinni íkomnu orð hjá Jóhannesi í og so væl við tann guddómliga og sigrandi Kristus, sum vit vita, at hævundurin (ella hævundarnir) trúði uppá og ætlaði at siga frá 70 ár eftir krossfestingina. Her hava søgufrøðingar, sum t.d. tann heimskendi professarin E. P. Sanders hevur peikað á, alla grund til at ganga út frá, at evangelisturin sjálvur hevur lagt tilfarið til rættis.²⁴⁴ Í øðrum lagi er tað undranarvert, at m.a. tey heilt einastandandi seinastu orð Jesusar á krossinum hjá Jóhannesi, ikki finnast nakrastaðni hjá teimum eldru evangelistunum. Hesi orð áttu at havt brent seg fast í minni hjá øllum teimum, sum hjástødd vóru. Tað er v.ø.o. óhugsandi, at hinir tríggrir evangelistarnir – ella keldurnar hjá teimum – kunnu hava gloymt ella ikki hildið tað verið neyðugt at sagt frá hesum fantastisku

og fyri kristindómin so týðningarmiklu seinastu orðum Jesusar á krossinum. Í triðja lagi stríða orð Jesusar hjá Jóhannesi ofta ímóti orðingum í teimum eldru evangeliunum. Tann neyðuga niðurstøðan er, at Jóhannes (ella rættari høvundarnir aftanfyri evangeliid) 70 ár seinni hevur lagt hesi orð afturat. Her er ikki – sum við dømum úr Markusevangeliinum – talan um, at kristin nakað seinni hava roynt at broyta ella fáa burtur upprunalig orð Jesusar hjá Markusi, sum komu teimum illa við. Tvørturímóti bendir nógv á, at stórir partur av orðum Jesusar hjá Jóhannesi, sum koma kristna høvundinum og teimum kristnu væl við, er seinni íkomið gudfrøðiligt prýði; t.e. at kristnir høvundar 70 ár seinni hava tillagað upprunaliga lív og jødiska boðskap Jesusar til *kristnu trúnnu* á tann upprisna Kristus, frelsara heimsins, Guds egnu inkarnatió, sum sigraði á deyðanum og 40 dagar seinni reis upp til Gud í himlinum.

Meðan fleiri av orðum Jesusar hjá Jóhannesi ikki eru at finna ella stríða ímóti teimum eldru evangeliunum, so kann Jóhannes nærur ongan móguleika hava havt fyri at vita nakað um onnur orð Jesusar, sum hann endurgevur. T.d. endurgevur Jóhannes í sambandi við rættarmálið móti Jesusi tvær samrøður millum Pilatus og Jesus í *Prætorium*, sum í innihaldi eru serstakar fyri hann: *„Pilatus fór tá inn aftur á borgina, og hann kallaði Jesus til sín og segði við hann: „Ert tú kongur Jødanna?“ Jesus svaraði: Sigur tú hetta av tær sjálvum, ella hava aðrir sagt tær tað um meg?“ Pilatus svaraði: „Ert tú tá Jødi? Fólki títt og høvuðsprestarnir hava fingið mær teg; hvat hevur tú gjørt?“ Jesus svaraði: „Ríki mítt er ikki av hesum heimi. Var ríki mítt av hesum heimi, tá høvdu sveinar mínir stríðst fyri mær, til tess at eg ikki varð givin upp til Jødarnar. Men nú er ríki mítt ikki haðani“. Pilatus segði tá við hann: „Men so ert tú kongur kortini?“ Jesus svaraði: „So er, sum tú sigur, eg eri kongur. Til tess eri eg føddur og til tess kom eg í heimin, at eg skal vitna um sannleikan; ein og hvør, sum er av sannleikanum, hoyrir rødd mína.“ Pilatus sigur við hann: „Hvat er sannleiki?“ Og tá hann hevði sagt hetta fór hann út aftur til Jødarnar og sigur við teir: „Eg finni onga sök hjá honum“ (18:33-38). Jødarnir siga nú við Pilatus, at Jesus er sekur til deyða eftir lógini, tí hann hevur gjørt seg sjálvan til Guds son. Pilatus fór inn aftur á borgina og sigur við Jesus: *„Hvaðan ert tú?“ Men Jesus gav honum einki svar. Pilatus sigur tá við hann: „Talar tú ikki til mín? Veitst tú ikki, at eg havi vald til at sleppa tær leysum, og at eg havi vald til at krossfesta teg?“ Jesus**

svaraði honum: „Tú hevði als einki vald á mær, um það ekki var givið tær oman úr erva. Tí hefur tann stórri synd, sum gav meg upp í hendur tínar.“ Eftir hetta royndi Pilatus at sleppa honum leysan. Men Jødarnir rópaðu og sögdu: „Sleppir tú honum leysum, tá ert tú ekki vinur keisarans“ (19:9-12). Restina av söguni kenna vit, sambært evangelistunum sannfórdu jødarnir Pilatus um, at Jesus skuldi krossfestast. Trupulleikin við hesum samrøðunum hjá Jóhannesi millum Jesus og Pilatus, sum í veruleikanum skuldseta jødarnar fyri krossfestingina av Jesusi og fríkenna rómverjar, er bara, at það er ógvuliga ósannlíkt, at høvundurin av Jóhannesevangeliinum – hvør hann so enn var – kann hava vita nakað um það, sum Jesus og Pilatus tosaðu um inni á borgini.²⁴⁵ Sambært Bruce Chilton kann Pilatus heldur ekki hava avhoyrt Jesus soleiðis, sum evangeliini siga frá, tí hann skilti eins og flest allir rómverjar av hansara stætt ekki móðurmál Jesusar, arameiskt, hann skilti einans grikskt og latín.²⁴⁶ Samrøðurnar millum Pilatus og Jesus kunnu kortini gott vera søguligar, men tær eru í øllum fòrum, saman við nógvum øðrum í evangeliunum, serstakliga hjá Jóhannesi, gudfrøðiliga „prýddar“ av evangelistunum – fyri at nýta orðingina hjá Richard Tarnas professara. Innihaldið hefur lítið við søgu at gera.

Tann gudfrøðiliga prýðingin av Jesusi er helst komin minst áleiðis í tí elsta evangeliinum, Markus, men það merkir sum nevnt ekki, at einki gudfrøðiligt prýði finst hjá honum. Í sambandi við krossfestingina og Jesu deyða skrivar Markus, at: „tá ið middagur var komin, legðist myrkur um alt landið líka til nóns ... forhangið í templinum skrædnaði í tvey, úr erva og líka niður ígjøgnum“ (15:33;38). Hetta seinasta hefur sjálvandi einki við søgu at gera, men það er móguliga ein seinni íkomin ímynd uppá rómversku oyðileggingina av templinum í Jerusalem, sum fór fram í 70 e.Kr., t.e. umleið, tá Markus skrivaði sítt evangelið í Róm. Hartil kemur, at það triggjar tímar langa myrkrið, sum Lukas (23:45) heldur vera eina sólarmyrking, er ein astronomiskur ómöguleiki á páskum.²⁴⁷ Teksturin hjá Markusi frá 70 e.Kr. er gudfrøðiliga prýddur, men það ber hinvegin als ekki til at hava álit á undurfullum søgum, sum Matteus um 85 e.Kr. legði afturat teimum hjá Markusi, sum hann avskrivaði. T.d. skrivar Matteus í samsvari við Markus í sambandi við deyða Jesusar á krossinum, at: „forhangið í templinum skrædnaði í tvey úr erva og líka niður ígjøgnum“, men

Heródes tann Stóri framdi stórar byggjætlanir í Jerusaleem í tíðini undan Jesu fœðing. T.d. læt hann byggja eina borg til sín í Jerusaleem. Antonia borgin sæst aftast á hesum modellinum av Jerusaleem í 1. øld e.Kr. Tað var inni á Antonia borgini, at Pilatus sambært Jóhannesi hevði tvær samrøður við Jesus, har Jesus fríkennir rómverjar og gevur jøðunum ábyrgdina av krossfestingini (18:33-38 og 19:9-12). Granskarar hava peikað á, at tað er ósannlíkt, at Jóhannes kundi vita nakað um tað, sum Jesus og Pilatus tosaðu um inni á borgini.

so leggur evangelisturin nakað rættiliga ósannlíkt afturat: „og jørðin skalv og fjøllini klovnadu, og gravirnar opnaðust, og mong likam av teimum heilagu, sum farin vóru til hvílu (t.e. deyð), risu upp; og tey gingu út úr grøvunum aftan á uppreisn hansara og fóru inn í hin heilaga staðin (Jerusaleem) og sýndu seg fyri mongum“ (27:51-53). Hóast Matteus skrivaði av eftir Markusi, so nevnir Markus einki um jarðskjálvta og hópuppreisn, sum neyvan man hava nakað við søguliga veruleikan at gera – serstakliga, tá hugsað verður um, at ongar aðrar keldur vita at siga frá hendingini.²⁴⁸ Hevði nakað verið um hesa undurfullu hendingina í Jerusaleem, sum stór fjøld av fólki skuldu havt sæð, so høvdu vit mest sannlíkt eisini havt aðrar frásagnir frá hendingini enn hana hjá Matteusi. Hetta sigur okkum einans nakað um, at tað bar til at skriva nógv gudfrøðiligt saman hjá einum kristnum høvundi, sum skrivaði í Damaskus 50 ár eftir krossfestingina. Hesi orð, sum Matteus hevur lagt afturat Markusi, halda ikki fyri eini keldukritiskari greining. Her er uttan iva talan um seinni íkomna gudfrøði, sum einki hevur

við söguliga veruleikan at gera. Her er sum við so nógvum í Nýggja Testamenti, talan um gudfrøðilig og ikki søgulig uppáhald. Tað er helst ein stór misskiljing at lesa m.a. hetta sum um, at talan er um søgu. Evangelistarnir skriva líka nógv um gudfrøði, sum teir skriva um veruliga søgu.

Tað er sostatt einki at ivast í, at evangelistarnir hava prýtt Jesus við kristnari gudfrøði. Spurningurin er bara, hvat tað er fyri ein Jesus, sum fjalir seg handan prýði í evangeliunum.

Hinumegin guddómligu prýðingina

Tá so nógv kristin gudfrøði er knýtt at lívi, virki og deyða Jesusar í evangeliunum, so er eisini neyðugt at spyrja, hvør tann søguligi Jesus var, sum fjalir seg aftanfyri gudfrøðiliga prýði. Her ber sjálvandi ikki til at taka evangeliini fyri áljóðandi og enn minni, – sum onkur kristin hava gjørt – at lesa meira burtur úr tekstinum, enn hann í veruleikanum kann bera. Tað hevur m.a. verið hildið uppá, at hóast Jesus ongastaðni hjá Markusi sigur seg vera Gud, so ger hann krav uppá at vera Gud, tá hann grøðir giktsjúkan mann og sigur: *„syndir tínar eru fyrigívnar”* (2:5). Hildið hevur verið uppá, at gjøgnum alla Bíbliuna lesa vit, at einans Gud kann fyrigeva syndir. Kendi enski gudfrøðiprofessarin J. R. Porter skrivar hinvegin í bók síni um Jesus: *„Tá Jesus í søguni um grøðingina av tí giktsjúka sigur: „Syndir tínar eru fyrigívnar (Mark. 2:5), meinar hann einans „Tú ert grøddur”. Sambært evangeliunum sóu jødiskir átrúnaðarligir lærarar hetta sum eitt fantastiskt og gudsspottandi uppáhald frá honum, tí bara Gud kundi fyrigeva syndir. Men Jesus átók sær ikki endiliga guddómligan myndugleika. Tankin um, at syndafyrigeving treytaði grøðing, var vælkendur í jødadóminum. Soleiðis sigur ein tekstur frá Qumran, tann sonevndi Nabonids Bøin, at ein jødiskur eksorsistur grøddi ein babyloniskan kong við at geva honum syndafyrigeving”*.²⁴⁹ Jesus hjá Markusi sigur seg hvørki beinleiðis vera Gud ella ger óbeinleiðis krav uppá at vera Gud.

Tann enski gudfrøðiprofessarin J. R. Porter er sostatt samdur við gudfrøðiprofessaranum John Hick í, at tað ikki ber til at staðfesta, at Jesus ger krav uppá at vera Gud hjá Markusi. Per Bilde, sum er professari í gudfrøði við fróðskaparsetrið í Árhús, hevur sama sjónarmið: *„Í”* teimum synoptisku evangeliunum, Jóhannesar Opinbering og Ápostlasøguni: *„verður Jesus fyrst*

og fremst lýstur sum tann eskatologiski profeturin, sum tann eskatologiski (messianski) pínslavátturinn og/ella sum tann Messias, við hvørjum Jahve gjøgnumførir ta eskatologisku gongdina. Í teimum synotisku evangeliunum, serstakliga Matteus- og Lukasarevangelið, eru tað tó undantøk frá hesi lýsingini. Føðifrásagnirnar í Matteusi 1-2 og Lukas 1-2 skilja seg frá á tann hátt, at har er talan um eina roynd upp á at geva Jesusi tað, sum vit kunnu kalla eina guddómliga náttúr ... Tað skal kortini viðmerkjast, at Matteus- og Lukasevangelið vanligi ikki – líka so lítið sum Markusevangelið – á nakran eintýddan hátt eru stýrd av hesum sjónarmiðinum”.²⁵⁰ Tað eru brøvini hjá Paulusi hinvegin og serstakliga Jóhannesevangelið, sum beinleiðis heldur uppá, at sonurin (Jesus) og faðirin (Gud) eru eitt. Søguliga sæð er Markusevangelið kortini nógv meira eftirfarandi.

Tað sær ikki út til, at Jesus nakrantíð hjá Markus segði seg vera Gud. Serstakliga ikki, tá farið verður aftur um feilirnar í teimum varðveittu handritunum. Hevði Jesus í Markusevangeliinum eins og í øðrum minni eftirfarandi tekstum sagt seg verið Gud, so høvdu vit sambært gudfrøðiprofessaranum E. P. Sanders framvegis kunna verið í iva um, hvørt tað var evangelisturin, sum 40 ár seinni hevði lagt Jesusi orðini í munnin, ella um tey veruliga kundu fírst aftur til Jesus sjálfan.²⁵¹ Í hesum høpi kann nevast, at fleiri enn 150 amerikanskir granskarar, sum mynda Jesus Seminar, halda uppá at einans 2% av orðum Jesusar í evangeliunum eru ektað, meðan 14% móguliga eru ektað. Restina hava evangelistarnir lagt afturat seinni.²⁵² Tað er ikki semja millum granskarar um niðurstøðurnar hjá Jesus Seminar, og tað verður valla nakrantíð full semja um spurningin, men uttan mun til niðurstøðurnar hjá Jesus Seminar, so er tað greitt, at søguliga ber ikki til at lesa Bíbliuna bókstavliga. Tað tykist í øllum førum vera soleiðis, at tann Jesus, sum vit mæta í teimum elstu varðveittu handritunum av tí mest álitandi evangeliinum, Markus, sum stava frá 3. øld e.Kr.,²⁵³ ikki er guddómliggjörður – t.e., at hann ikki sigur seg vera ella ger krav uppá at vera Gud. Men segði Jesus seg ikki vera Gud, hvønn segði hann seg so vera? Svárið, sum finst í teimum seinni íkomnu og – sum vit hava sæð – heldur ikki serliga álitandi føði- og barndómssøgnum, er, at Jesus var Messias – eitt svar, sum evangelistarnir Matteus og Lukas helst hava sett saman. Hvat er tað fyri ein søguliga sannlíkur vaksin Jesus, sum granskarar halda fjalir seg aftanfyri

evangeliska prýðið? Tann spurningin skulu vit koma nærri inn á nú.

Gudfrøðiprofessorin Mogens Müller skrivar, at: „*eitt messias-skapilsí (í jødadóminum) ... noyðist ikki at vera ein „yvirnatúrligur“, hálv- ella heilguddómligur skapningur, men er aloftast eitt menniskja, sum er salvað við Guds anda, og sum hareftir virkar fyri, at vilji hansara hendir sum í Himli soleiðis eisini á Jørðini*“.²⁵⁴ Spurningurin er so, um Jesus metti seg vera Messias, sum ikki endiliga hevði eina guddómliga natúr. J. R. Porter professari skrivar, at: „*Jesus ongastaðni í evangeliunum sigur „Eg eri Messias” ella góðtekur – í øllum førum alment – hetta heitið*“ . Ein grund til, at Jesus ikki vildi nýta heitið Messias er sambært Porter, at: „*hann var greiður um, at hansara sjálvsfatan og gerningur í veruleikanum ikki svaraði til nakra av teimum atkomuligu hugsjónunum um Messias*“.²⁵⁵ Hartil kemur, at tann, sum alment átók sær tað politiskt ógvuliga vandamikla heitið Messias ikki kundi rokna við at liva leingi í einum altíð uppreistrarsinnaðum Palestina, sum var undir rómverskum valdi – Judea var beinleiðis stýrt av rómverjum. Tað var ikki so lægið, at jødisku vónirnar um ein Messias, sum skuldi bjarga teimum undan fremmandum valdi, vóru ógvuliga stórar á døgum Jesusar, men jødarnir bíðaðu ikki eftir einum Messiasi, sum skuldi líða og doyggja fyri syndirnar hjá fólki sínum; jødarnir bíðaðu eftir einum kongi av Dávids ætt, sum skuldi endurreisa Dávids ríkið og seta á stovn eitt Guds ríki á jørð.²⁵⁶ Tann jødiski Messias var ein stórir kongur, sum við hjálp frá Jahve skuldi endurreisa Ísrael.

Nógv í teimum synoptisku evangeliunum bendir eisini á, at Jesus upprunaliga tosaði um eitt Guds ríki á jørð fyri jødarnar og ikki um eitt himmalskt ríki hinumegin deyðan, sum skuldi vera fyri øll, soleiðis sum teir seinnu evangelistarnir og tey hellinistisku kristnu komu at útleggja boðskap hansara.²⁵⁷ Tað var eftir øllum at døma grundin til, at kristindómurin ongantíð fekk fótin fyri seg millum jødarnar og tann vaksandi fíggingdaskapin millum kristin og jødar. Messiasheitið í jødadóminum sipaði ikki endiliga til eina guddómliga veru, sum tey seinnu kristnu evangeliini og tey kristnu vilja vera við, og Jesus kendi seg heldur ikki rættiliga aftur í nøkrum av teimum atkomuligu jødisku myndunum av Messiasi. Kortini er tað sannlíkt, at nakrir av lærusveinum Jesusar mettu hann vera Messias longu áðrenn krossfestingina; tað er í øllum førum heilt greitt, at Paulus og teir kristnu-griksku høvundarnir,

sum skrivaðu 20 til 70 ár eftir krossfestingina, trúðu, at Jesus var Messias – hóast teir helst lögdu nakað annað í hugtakið enn teir jødisku-arameisku lærusveinarnir og Jesus upprunaliga hövdu gjört.²⁵⁸ Jesus kann harafturímóti neyvan í síni samtíð hava verið viðurkendur sum Messias uttanfyri ein avmarkaðan skara av lærusveinum. Hetta sæst av, at Jesus ikki er nevndur í nøkrum heidnum teksti, sum ikki er kanoniseraður, fyrr enn 80 ár eftir krossfestingini. Jødiski søgufrøðingurin Flavius Josefus nevnir Jesus umleið 60 ár eftir krossfestingina, men hann trúði ikki upp á uppreisnina.²⁵⁹ Tað er heilt týðiligt, at Jesus ikki hevði stóra ávirkan á tann heidna heimin í síni egnu samtíð – helst onga.

Sambært Markus varð Jesus ikki góðtikin sum ein vanligur jødiskur profetur í samtíðini. Tá Jesus kom til Nazaret og tosaði í samkomuhúsinum spottaðu bygdafólkini hann og søgdu: „*Er hetta ikki træsmiðurin, sonur Mariu ... og tey tóku sær ilt av honum. Og Jesus segði við tey: „Ein profetur er ikki vanvirdur uttan í sínum egna heimlandi og millum sítt egna skyldfólk og í sínum egna húsi”* (Mark. 6:3-4). Hesi orð hjá Markusi eru møguliga eftirfarandi, tí hóast Markus vanliga lýsir Jesus sum útstoyttan, so er tað torført at ímynda sær, at evangelisturin, sum skrivaði um 70 e.Kr., hevur funnið uppá nøkur úttalili um Jesus, hetjuna hjá sær, sum vóru beinleiðis eyðmýkjandi fyri hann. Hartil kemur, at eisini hendan søgan um træsmiðin kom teimum seinni kristnu illa við. Í nøkrum av teimum elstu varðveittu griksku handritunum av Markusevangeliumum, t.d. í tí elsta frá byrjanini av 3. öld e.Kr. er orðingin: „*Er hetta ikki træsmiðurin*” broytt til: „*Er hetta ikki sonur træsmiðin*”.²⁶⁰ Tað eru sostatt góðar grundir fyri at halda uppá, at Jesus hevur mett seg vera ein jødiskan profet av onkrum slagi, men hann var neyvan viðurkendur í samtíðini – heldur ikki í „*fedrabygd*” (Mark. 6:1) síni, Nazaret í Galilea, ella av síni egnu familju, sum hildu hann hava mist vitið, tá hann kjósaði sær tólv lærusveinar og byrjaði sítt virksema sum fjakkandi jødiskur profetur í Galilea og Judea (Mark. 3:21). Jesus er sum nevnt heldur ikki nevndur í nakrari heidnari keldu fyrr enn 80 ár eftir krossfestingina, so hann hevur ikki sett nøkur spor eftir sær millum heidningar í samtíðini.²⁶¹ So mikið av vitan ber til fáa burtur úr keldunum uttan nakað serstakt fyrivarni.

Spurningurin er, hvat evangelistarnir seinni hava gjørt við profetin Jesus í sínum søgum.

Tankin um, at Messias skuldi líða og doyggja fyri syndirnar

hjá fólki sínum, var sum nevnt fremmandur fyri jødadómin. Tann Messias, sum jøðarnir bíðaðu eftir, var ein komandi kongur av Dávids ætt, sum skuldi endurreisa Dávidsríkið. Hann skuldi uppfylla lyftini frá Jahve til Dávid um eitt ríki, sum skuldi standa í allar ævir, hann skuldi seta á stovn Guds ríki á jørð. Soleiðis skiltu jøðarnir profetorð í Gamla Testamenti – eisini profetorð hjá Jesaja, sum tey kristnu seinni góvu nýtt innihald og gjørdu til síni egnu. Hjá Jesaja stendur t.d. soleiðis um ein Harrans tænara: *„Vanvirdur var hann, skýggjaður av fólki, harmamaður, royndur í sjúkdómum, líkur manni, sum tey krógva andlit sítt fyri, vanvirdur, og vit mettu hann fyri einki; men tó – várir sjúkdómar vóru tað, sum hann bar, og várar qualir, sum hann legði á seg; vit hildu hann revsaðan, slignan av Guði og gjørdan neyðarsligan. Men hann var særður vára synda vegna og sundurbrotin vára misgerða vegna; okkum til friðar kom revsingin niður á hann, og av sárum hans fingur vit heilsabót. Allir vit viltust sum seyðir, hildu hvør sína leið; men Harrin læt koma niður á hann ta skuld, sum lá á okkum øllum. Hann varð nívdur, men stillisliga bar hann tað, og hann læt ikki upp munn sín eins og lamb, ið verður leitt at verða dripið, eins og seyður, ið er tigandi, tá ið teir royta hann; hann læt ikki upp munnin”* (53:3-7). Tey fyrstu kristnu tulkaðu hendan tekstin sum eina fyriboðan um Jesu líðing og krossfesting, men sambært Mogens Müller, professara, var „Harrans tænarí“ í jødadóminum *altíð* skiltur sum ein kollektiv mynd uppá tað líðandi Ísrael, sum høvundarnir av Jesajabók og Gamla Testamenti vóru nógv ávirkaðir av.²⁶² Hetta samsvarar m.a. við Jesaja 49:3: *„Tú ert tænarí mín, Ísrael, sum eg vinni mær heiður við”* (49:3). Hesin parturin av Jesajabók hoyrir til tann yngra partin, sum ikki kann fòrast aftur til dagar Jesaja í 700-talinum f.Kr. – hesin parturin er skrivaður av øðrum undir jødisku útlegdini í Babylon frá 586 til 539 f.Kr. Tað tykist sostatt vera tað kúgaða og líðandi Ísrael, sum verður lýst við myndini av Harrans tænarí í Jesajabók 53.²⁶³ Tankin var, at Harrans tænarí, tað líðandi Ísrael, seinni skuldi endurreisast av Jahve til eitt máttmikið ríki fyri jøðarnar. Harrans tænarí var ikki mettur at vera Messias av jøðunum, men síðan er teksturin av kristnum skiltur sum ein av teimum mest týðandi fyriboðanunum um Jesus í Gamla Testamenti. Hetta tykist vera nakað, sum er komið seinni. Markus hevur t.d. ongar tilsipingar til Jesus sum Harrans tænarí, men Matteus (8:17) og serstakliga Jóhannes (1:29 og 1:36), sum skrivaðu seinni, seta Jesus í samband við Harrans líðandi

tænara. Hóast onkrir eldri protestantiskir gudfrøðingar hava hildið, at orðingin Harrans líðandi tænarari kann færast aftur til sjálvan Jesus og hansara sjálvsfatan,²⁶⁴ so tykist tað sostatt ikki vera nakað grundarlag fyri hesum sjónarmiðinum.²⁶⁵

Dánjalsbók snýr seg um profetin Dánjal, sum livdi í persiskari tíð (539-332 f.Kr.), men bókin er ikki skrivað fyrr enn í 165 f.Kr. Profetorðini í Dánjalsbók, sum eru framtíð hjá Dánjali, eru í veruleikanum (nærum) nútíð hjá tí veruliga høvundinum.²⁶⁶ T.d. hesi samtíðarprofetorðini hjá tí veruliga høvundinum (165 f.Kr.), hava kristin seinni tulkað sum eina fyriboðan um Jesus, sum skal koma aftur á himmalsins skýggjum at døma livandi og deyð: „sí, á skýggjum himinsins kom ein, ið líktist mannasyni. Hann nærkaðist honum, ið gamal var, og varð leiddur fram fyri hann. Og honum varð givið vald, tign og ríki; honum skulu tæna allar tjóðir av øllum londum og tungumálum; vald hans er ævigt vald, ið ikki man vikast, og ríki hans kann aldri farast” (7:13-14). Heitið menniskjasonur verður umleið 80 ferðir lagt í munnin á Jesusi í evangeliunum, og tað hevur verið tulkað á tann hátt, at Jesus er tann, sum profetarað verður um í Dánjalsbók. Trupulleikin er, at í Dánjalsbók er heitið menniskjasonur heilt týðiliga ein mynd av jødiska fólkinum, og soleiðis skiltu jøðarnir eisini tekstin. Seinni í Dánjalsbók gerst tað greitt, at samtíðarprofetorðini snúgva seg um tað sigrandi Ísrael: „og rætturin var givin hinum heilagu hins hægsta, og tímin var komin, tá ið hinir heilagu finga ríkið til ognar” (7:22,25,27) – t.e. Guds útvalda fólk, jøðarnir.²⁶⁷ Nakað bendir á, at hesin teksturin varð tulkaður av nýggjum á døgum Jesusar, soleiðis at hann sipaði til ein persón. Hebraiska heitið menniskjasonur (*bar-nasha*), sum kemur fyri í Gamla Testamenti, merkir hinvegin ikki annað enn menniskja. Tað er eftir øllum at døma ein griksk týðing av hesum hebraiska heitinum, sum verður nýtt í Nýggja Testamenti. Í Nýggja Testamenti kemur heitið menniskjasonur stórt sæð ikki fyri uttanfyri evangeliini. Paulus, sum hevur skrivað teir elstu tekstirnar í Nýggja Testamenti, nýtir t.d. ongantíð hetta heitið um Jesus. Tað kundi bent á, at her er talan um seinni íkomna kristna gudfrøði, sum evangelistarnir hava knýtt at Jesusi. Hjá tí elsta evangelistinum, Markusi, sær tað eisini út til, at Jesus onkuntíð skilir ímillum seg og menniskjasonin: „Tí tann, ið skammast við meg og orð míni í hesi trúleysu og syndafullu slekt, av honum skal menniskjasonurin skammast, tá ið hann kemur í dýrd faðirs síns við heilagum einglum” (8:38). Í hesum ørindinum hjá

Markusi eru Jesus og menniskjasonurinn eftir öllum at dæma ekki sami persónur,²⁶⁸ men það eru teir týðiliga vorðnir til hjá Matteusi, sum eisini her hefur broytt upprunaliga tekstin hjá Markusi: „Men hvør tann, ið avnoktar meg fyri monnum, hann vil eisini eg avnokta fyri faðir mínum, sum er í himlunum” (10:33). Tað kundi bent á, at teir kristnu evangelistarnir tulkaðu tekstin í Dánjalsbók 7:13-14l av nýggjum, og settu Jesus til at verða tann sama sum menniskjasonurinn, meðan Jesus sjálvur – um hann yvirhøvur hefur nýtt heitið menniskjasonur – hefur skilt ímillum seg sjálvan og menniskjasonin, sum skjótt skuldi koma á himmalsins skýggjum at geva alt vald til tey „heilagu hins hægsta”, t.e. til Guds útvalda fólk, Ísrael.²⁶⁹ Hevur Jesus nýtt heitið menniskjasonur um seg sjálvan í einum so týðningarmiklum gudfrøðiligum høpi, sum evangelistarnir 40 til 70 ár seinni vilja vera við, so er það eitt sindur løgið, at Paulus, sum eini trý ár eftir krossfestingina hevði samband við onkrar av ápostlunum hjá Jesusi, m.a. Pætur, Jóhannes og bróður Jesus, Jákup, einki kennir til ella nevnr um hetta týðningarmikla heiti Jesusar.²⁷⁰ Paulus nýtir ofta heitini Guds sonur og Kristus, sum eru vanlig hjá Jesusi í evangeliunum – men ongantíð heitið menniskjasonur.

Tað er í øllum førum greitt, at tann Messias, sum jødarnir bíðaðu eftir, var ein komandi kongur, sum skuldi sigra fyri Ísrael – tankin um, at hann skuldi líða og doyggja fyri allar heimsins syndir var fremmandur fyri meginpartin av jødunum.²⁷¹ Nakað kundi bent á, at tann jødiski tankin um ein Messias, sum við Guds hjálp skuldi endurreisa Ísrael politiskt, ekki var heilt fremmandur fyri Jesusi – hóast hann eftir øllum at dæma ekki kendi seg aftur í teimum vanligu jødisku Messias myndunum. Tað er t.d. sannlíkt, at Jesus varð dæmdur til deyða tí, at hann skuldi havt sagt seg vera „kongur jøðanna”. Hartil kemur, at krossfesting var ein revsing, sum rómverjar nýttu mótvegis uppreistrarmonnum. Tað tykist eisini vera greitt, at Jesus var ein trúgvandi jødi, sum vardi jødisku lógina, og hann kjósaði sær tólv lærusveinar, ein fyri hvønn av ættbólkkum Ísraels. Sambært fjallaprædikuni hjá Matteus skuldi hann havt sagt: „Haldið ekki, at eg eri komin at avtaka lógina og profetarnar; eg eri ekki komin at avtaka, men at fullføra. Tí at sanniliga sigi eg tykkum: Inntil himmalin og jørðin forganga, skal ekki hin minsti bókstavur ella eitt flindur av lógini strikast, fyrr enn alt er fullgjørt” (Matt. 5:17-18). Her tykist tað vera ein siðbundin jødi, sum tosar. Tað er tað eisini nakað

seinni hjá Matteus: „Hesar tólv sendi Jesus út, beyð teimum og segði við teir: „Gangið ekki á heidna manna leiðum, og farið ekki inn í nakra bygd hjá Sámáriumonnum; men farið heldur til teir burturvilstu seyðirnar úr Ísraels húsi. Og á ferðum tykkara skulu tit prædika og siga: „Himmirki er í nánd.“ Græðið sjúk, vekið upp deyð, reinsðið spitølsk, rekið út illar andar. Fyri einki hava tit fingið tað, fyri einki skulu tit geva tað.” (Matt. 10:5-8). Hesi rættiliga jødisku orðini hjá Jesusi, sum eftir øllum at døma samsvara við upprunaligu læruna hjá honum, stríða loddrætt ímóti universellum kristnum orðum hjá Jesusi eftir uppreisnina: „Farið tí og gerið øll fólkasløgini til lærusveinar mínar, við at tit doypa tey til navn faðirsins og sonarins og hins heilaga anda” (28:19), sum Matteus ella møguliga kristnir avritarar helst hava lagt afturat seinni. T.d. heldur Benjamin Hubbard, professari, at vit noyðast at góðtaka: „at tað universella missións boðið neyvan er eitt veruligt úttalili hjá Jesusi”.²⁷² Tað er í øllum førum eingin ivi um, at orðingar hjá Jóhannesi, sum tykjast lata Jesus gera upp við Móselógina, ikki hoyra heima í Bíbliuni. Bíbliugranskarar eru samdir um, at tey fyri kristin so kendu orð Jesusar til jødarnar í søguna um kvinnuna, sum varð tikin í hordómi: „Tann av tykkum, sum syndaleysur er, kasti fyrstur stein á hana” (8:7) eru lögð afturat seinni og sostatt ikki upprunaliga hoyra heima í Bíbliuni yvirhøvdur.²⁷³ Eisini hjá Paulusi, sum skrivaði um 50 e.Kr., sæst tann jødiski upprunin týðiliga aftanfyrri tær kristnu orðingarnar. T.d. skrivar Paulus rættiliga jødiskt í Rómverjabrævinum: „ikki eru tey, sum hoyra lógina, rættvís fyri Guði; men tey, sum gera eftir lógini, skulu verða rættvís gjørd” (2:13), men nakað seinni mótsigur hann beinleiðis sær sjálvum og skrivar: „vit halda tað, at menniskjan verður rættvís gjørd av trúgv uttan lógargerningar” (3:28).²⁷⁴ Tað Guds ríkið, sum sambært Jesusi heilt skjótt skuldi endurreisast, tykist sostatt mest sannlíkt vera Ísrael – eitt jødiskt ríki undir Guds lóg, eitt ríki á jørð, sum skuldi vera fyri jødarnar.²⁷⁵ Í so fall var Jesus ein jødiskur profetur við samtíðarinnar apokalyptisku sjónarmiðum, sum helt, at hann livdi í teimum seinastu tíðunum áðrenn Jahve beinleiðis fór at leggja upp í søguna og endurreisa Ísrael. Nógv bendir á, at tað er í hesum høpi vit skulu skilja tann søguliga Jesus.

Hetta vóru neyvan tankar, sum samsvaraðu rómverskt vald í Palestina í 1. øld e.Kr. Hetta hevði sambært granskarum við sær, at teir kristnu evangelistarnir, sum skrivaðu 40 til 70 ár seinni,

royndu at tillaga innihaldið í læru Jesusar til tann samfelagsliga veruleikan í Rómverjaríkinum. Evangelistarnir, sum frá 70 til 100 e.Kr. skrivaðu um lív, deyða og uppreisn Jesusar, hövdu alla grund til at tekkjast rómversku valdsharrunum, taka frástøðu frá jødunum, sum í 66 e.Kr. byrjaðu ein uppreistur móti Róm, og m.a. geva teimum skuldina fyri krossfesting Jesusar. Tá rómverjar í 6 e.Kr. lögdu Judea undir beinleiðis rómverskt stýri og seinni – í 44 e.Kr. – gjørdu tað sama við Galilea og Peræa, lögdu teir samstundis lunnar undir eina vaksandi jødiska mótstøðu móti rómverskum valdi, sum í 66 e.Kr. kom í hæddina við einum stórum jødiskum uppreistri.²⁷⁶ Uppreisturin endaði við, at rómverjar í 70 e.Kr. lögdu Jerusalem og templið hjá Heródesi í oyði. Hetta var ein sonn vanlukka fyri jødadómin, sum harumframt kostaði í tíggjutúsundavís av jøðum lívið og líka nógvir vóru seldir sum trælir.²⁷⁷ Hendan gongdin var viðvirkandi til, at tey kristnu, sum hövdu verið hellinistiskir heidningar, – ikki jøðar eins og Jesus, lærusveinarnir og Paulus – sum eisini hövdu verið forfylgd av rómverjum undir Nero í 60-unum e.Kr., ynsktu at gerast partur av rómverska samfelagnum.²⁷⁸ Tey byrjaðu at taka frástøðu frá jødunum, sum ikki viðurkendu rómverskt vald. Hetta er sambært Chilton frágreiðingin um, at evangelistarnir m.a. finna upp á ósannlíkar samrøður millum Jesus og Pilatus, sum seta tann í veruleikanum ógvuliga harðrenda Pilatus í eitt rættiliga pent ljós.²⁷⁹ Í samrøðuni millum Jesus og Pilatus í Jóhannesevangeliinum, sum tað er rættiliga ósannlíkt, at høvundurin kundi vita nakað um, sigur Jesus við Pilatus: *„Tú hevði als einki vald á mær, um tað ikki var givið tær oman úr erva. Tí hevur tann størri synd, sum gav meg upp í hendur tínar”* (19:11). V.ø.o. er tann í veruleikanum harðrendi og náðileysi rómverjin Pontius Pilatus púra ósekur, meðan jøðarnir einsamallir eru sekir í krossfestingini av Jesusi. Tey kristnu hava enntá seinni roynt at broyta upprunaligar orðingar hjá Matteusi soleiðis, at jøðarnir eisini fingi skuldina fyri sjálva krossfestingina. Hjá Matteusi (27:26) stendur í sambandi við rættarmálið móti Jesusi, at Pilatus læt Jesus húðfleingja, og: *„gav hann upp til at verða krossfestan”*. Í samanhinginum er tað heilt greitt, at Pilatus letur Jesus yvir til sínar rómversku hermenn fyri at teir kundu krossfesta hann, men í nøkrum gomlum handritum hjá Matteusi frá 4. øld e.Kr. er hetta broytt soleiðis, at Pilatus: *„gav hann upp til teirra (t.e. jøðarnar) at verða krossfestan”*.²⁸⁰ Hendan seinni íkomna orðingin

stendur t.d. í føroysku týðingini hjá Dahl og Viderø, men í øðrum meira nýmótans týðingum, t.d. tí autoriseraðu donsku kirkjubíbliuni frá 1992, *New Revised Standard Version* frá 1990 og í *New English Bible* frá 2005, er hesin feilurin rættaður.

Sambært granskarum ber til at staðfesta tílk antijødisk sjónarmið í evangeliunum, sum gerast sjónskari hjá teimum seinnu høvundunum (og í seinni avritum), serstakliga hjá Jóhannesi, sum skrivaði seinast.²⁸¹ Sum vit hava sæð er tað eisini týðiligt, at tann serstaki jødiski lógarátrúnaðurin, sum kravdi lýdni móti Jahve og Móselógini av øllum jødum, fjalir seg aftanfyri serstakliga tey eldru evangeliini. Tann sannroynd, at kristindómurinn vaks fram innan karmarnar av rómverskum valdi, var óivað høvuðsgrundin til, at Jesus sambært Markus, sum skrivaði um 70 e.Kr., – t.e. samstundis ella stutt eftir, at rómverjar lögdu Jerusalem og Templið hjá jødunum í oyði – segði: „*Gevið keisaranum tað, ið keisarans er, og Guði tað, ið Guðs er*” (12:17).²⁸² Samanhangurinn er, at nakrir farisearar og nakrir av Heródesar (sonur Heródes tann Stóra) monnum koma til Jesus og spyrja, um tað var rætt at gjalda skatt til rómverska keisaran. Jesus biður teir um ein denar og spyr, hvør mynd stendur á honum. „*Keisarans*”, svara teir. Síðan sigur Jesus tey kendu orðini um keisaran og Gud, sum síðan eru vorðin so týðningarmikil fyri kristnan hugsanarhátt. Upprunaliga skulu orðini hjá Jesusi neyvan skiljast sum kristin gudfrøði. Heldur skulu tey skiljast soleiðis, at jødin Jesus, sum vardi lógina og ikki metti nakran jøða vera undir aðrari lóg enn Guds lóg, vildi forða fyri beinleiðis at koma í stríð við rómverska yvirvaldið. Hesi orð Jesusar hjá Markus, sum eftir øllum at døma eru søgulig, skulu helst skiljast í samnangi við m.a. Matteus 17:25-27, har Jesus, sum heldur lærusveinarnar hoyra til Guds andaliga ríki og ikki vera bundnar til at gjalda tempulskatt, biður teir gjalda kortini fyri ikki at stoyta nakran óneyðugt.²⁸³ Hendan útlekkingin samsvarar við, at Jesus var ein *Mamzer*, sum ikki var viðurkendur av almenna jødadóminum kring templið í Jerusalem, men, at hann annars var ein jødiskur profetur, sum av sínum lærusveinum kravdi treytaleyst lýdni móti Móselógini og Jahve – faðiri sínum.

Skilnaður millum politik og átrúnað var sambært hesum nakað, sum tey kristnu av politiskum grundum játtadu rómverjum nakað eftir krossfestingina, og ikki nakað, sum snúði seg um jødisku gudfrøðina hjá Jesusi. Per Bilde, sum er professari

í gudfróði við fróðskaparsetrið í Árhús, grundgevvur rættiliga sannförandi fyri, at verður læra Jesusar í teimum synoptisku evangeliunum tikin í álvara, so: „er tann siðbundna tulkningin av v. 21 ... (her vísir Bilde til endurgevingina hjá Matteusi í 22:21 og ikki til Markus 12:17) sum býtir vind og sól líka, tvs. letur keisaran fáa sín skatt og Jahve sína viðurkenning, ikki sannförandi. Soleiðis kundi ein Paulus (í Róm 13) og seinni kristin finna uppá at tulka tekstin, men ein søguliga sannlíkur Jesus er ein víðgongdur útleggjari av Mósélógini í stíl við Judas Galílear. Keisarin kann, ja, eigur at „fáa“ sítt aftur, nevniliga teir rómversku myntirnar við teirra móti lógini stríðandi myndum av eini livandi veru við øllum sínum rómverska heri og umsiting, tí tástani vil Jahve í veruleikanum fáa tað, sum tilkemur honum, nevniliga alt landið og alt fólkið í treytaleysum lýdni móti Mósélógini í víðgongdu útlekkingini hjá Jesusi“.²⁸⁴ Jødarnir vóru sambært Jesusi – sum bíbliugranskingin uttan fyrivarni hevur staðfest í botn og grund var ein trúgvandi jødi – undir eini lóg, Guds lóg – lóg faðirsins. Tað var eftir øllum at døma høvuðsgrundin til, at hann varð krossfestur av rómverjum, men júst hetta og politiski veruleikin í Rómverjaríkinum annars noyddi tey fyrstu kristnu til seinni at tulka upprunaligu orð Jesusar av nýggjum og at geva jødunum skyldina fyri krossfestingina av Jesusi. Ein praktisk útsøgn hjá jødanum Jesusi, sum skuldi forða fyri opnum stríði við rómverjar, varð seinni broytt til eina kristna meginreglu, sum kom at hava stóran týðning fyri leiklutin hjá kristindóminum í vesturlendskum samfeløgum. Harvið broyttist tann upprunaliga læran hjá Jesusi grundleggjandi. Jesus var sambært Bilde mest sannlíkt ein víðgongdur jødi, sum kravdi treytaleyst lýdni móti Jahve og Mósélógini, men hansara truplu viðurskifti við tann almenna jødadóminum kring templið í Jerusalem og tey serstøku viðurskifti hann sambært Chilton í einsemi mátti fáa við Jahve, sum hann kom at nevna faðir sín, góvu stóran íblástur til kristindómin – serstakliga Jóhannesevangelið menti 70 ár seinni hesi viðurskifti Jesusar við Jahve til eitt veruligt samleikalutfall millum sonin og faðirin.

Evangelistarnir, sum høvdu røtur í hellinistiska-grikska umhvørvinum, hava v.ø.o. verið ávirkaðir av rómverskum valdi, vanlukkuliga jødiska uppreistrinum móti rómverjum frá 66-70 e.Kr., grikskum hugsanarhátti og kristnu trúnni á tann upprisna Kristus, tá teir í tíðarskeiðinum frá 70 til 100 e.Kr. skrivaðu evangeliini.²⁸⁵ Søguligi veruleikin um tann arameiska jødan

Jesus liggur fjaldur onkustaðni handan kristnu gudfrøðini í evangeliunum. Tá tað kristna „*prýðið*“ er tikið burtur, so hómast aftanfýri ein ógvuliga karismatriskur jødi, ein eskatologiskur profetur, sum helt seg liva í teimum seinastu tíðunum, áðrenn Jahve, faðirin, skuldi endurreisa Ísrael, Guds ríki.²⁸⁶ Hjá Markusi sigur Jesus í einum svari uppá ein spurning frá høvuðsprestinum um hann er Messias, sum nógvir nýmótans granskarar halda vera søgulig: „*Eg eri tað; og tit skulu síggja menniskjusunin sita við høggru hond kraftarinnar og koma í skýggjum himmalsins*“ (14:62). Eru hesi orð søgulig, so metti Jesus, at menniskjusunurin og Guds ríki fór at koma rættiliga skjótt. Tað samsvarar eisini við Matteusevangeliid, sum letur Jesus siga, „*Himmiriki er í nánd*“ (10:8) – tað merkir í evangeliunum, at endurreisn Ísraels er í nánd.²⁸⁷ Men meðan lærusveinarnir til fánýtis bíðaðu, varð teirra Messias krossfestur av rómverjum. Menniskjusunurin kom ongantið, sum Jesus hevði lovað, og Guds ríki heldur ikki. Tað hevði við sær, at Jesus nakað eftir krossfestingina var upphevjaður til Gud av sínum ørkymlaðu og at byrja við vónbrotnu lærusveinum, jødarnir fingtu skuldina fyri at hava krossfest Jesus, Guds ríki á jørð fyri jødarnar gjørdist eitt rættiliga ópolitiskt ríki hinumegin deyðan, sum eisini skuldi vera fyri heidningarnar í Rómverjaríkinum, og afturkoma Jesusar (ella koma menniskjusunins) varð útsett í óavmarkaða tíð. Hendan útlekkingin, sum tykist vera tann mest sannlíka, samsvarar m.a. við, at í 2. øld e.Kr., tá tey kristnu í meira enn eina øld til fánýtis høvdu bíðað eftir menniskjusuninum og Guds ríki, var vers 14:62 í einum handriti av Markusevangeliinum (sum brot eru varðveitt av) broytt soleiðis, at høvuðspresturinn ikki longur fær at vita frá Jesusi, at hann skal síggja menniskjusunin koma – einans at hann einaferð skal síggja hann: „*sita við høggru hond kraftarinnar í skýggjum himmalsins*“.²⁸⁸ Í barndómssøguni hjá Matteus stendur eisini, at Jesus varð føddur fyri at: „*frelsa fólk sítt frá syndum teirra*“ (1:21), men í einum seinni sýriskum handriti er hetta broytt til, at Jesus varð føddur fyri at: „*frelsa heimin frá syndum sínum*“.²⁸⁹ Hesar báðar broytingarnar hava ikki (eins og nógvar aðrar tillagingar, broytingar og ískoyti) fingið innivist í nýmótans bíbliutýðingum (heldur ikki í tí føroysku), men tær eru dømi um, á hvønn hátt søgurnar og tekstirnir í Nýggja Testamenti um Jesus eru broyttar: Nøkur upprunaliga marginal ella beinleiðis ókend fyribrigdi í jødadóminum, m.a. føðing av

moyggj, uppreisn, guddómlig menniskju, ein himmalskur og líðandi Messias og ekki minst universalisman, vóru við tíðini ment til kjarnufyrbrigdi í einum nýggjum átrúnaði av teimum hellinistisku jødakristnu.

Afturlítandi kunnu tær kristnu nýtulkingarnar av m.a. Jesaja 53 og Sálma 22 móguliga tykjast sannførandi fyri kristin, men soleiðis hava tær als ikki tikið seg út fyri meginpartin av jødunum í samtíðini. Tann nýggja trúgvinn mátti í veruleikanum breiðast út til heidningarnar í Rómverjaríkinum fyri yvirhøvur at fáa nakra undirtøku. Jøðarnir lótu seg ikki sannføra og hildu á at bíða eftir tí veruliga Messias. Kristindómurinn, ein nýggjur heimsátrúnaður, varð harvið skaptur, men tann fyrsti karismatiski leiðarin, Jesus, var mest sannlíkt ein víðgongdur jøði, ein eskatologiskur jøðiskur profetur, sum hevði ment eitt serstakt og persónligt samband við sín Gud, Javhe, faðirin. Hann ætlaði neyvan at stovna ein nýggjan átrúnað. Tað jøðiska Guds ríkið á jørð, ofta umskrivað til Himmiríki, var sambært Jesusi um at koma.

Kristindómurinn varð sambært Per Bilde ikki skaptur av einum persóni, hann varð mentur í tíðarskeiðinum frá umleið 30 e.Kr. til 110 e.Kr.²⁹⁰ Nógvar nýtulkingar av jøðadóminum vóru sambært Per Bilde gjørdar av Jesus rørsluni, bæði meðan Jesus livdi, og eftir at hann var deyður. Sambært Bilde er tað ikki heilt óhugsandi, at Jesus sjálvur kann hava sæð nakað eskatologiskt í sínum egna deyða stutt fyri krossfestingina, men deyði hansara er eisini vorðin tulkaður av nýggjum av ápostlunum og teimum fyrstu kristnu. Per Bilde grundgevur fyri, at Guds ríki var upprunaliga eitt politiskt jøðiskt fyrbrigdi bæði hjá Jesusi og lærusveinunum, men tað varð nærum gloymt stutt eftir krossfestingina, tá tann himmalski boðskapurinn kom í miðdepilin.²⁹¹ Uppreisn frá deyðum var eitt marginalt – men ikki heilt ókent – fyrbrigdi í jøðadóminum, men tað var óhugsandi fyri flest allar jøðar, at Messias skuldi krossfestast, líða og doyggja. Spurningurinn er sostatt, nær og hví trúgvinn á uppreisnina er íkomin og hvat skiltu Paulus, ápostlarnir og tey fyrstu kristnu, sum gjørdu Jesu uppreisn til sjálvnan miðdepilin í jøðakristnu trúgv síni, við hesi læruni. Hesar fyri kristindómin rættiliga avgerandi spurningarnar skulu vit nú koma eitt sindur nærri inn á.

Uppreisnin handan guddómliga prýði

Það er greitt, at nakað eftir krossfestingina mentist millum lærusveinar Jesusar ein trúgv á uppreisnina (og við Paulusi ein hellinistiskt ávirkað kristin gudfrøði),²⁹² sum grundleggjandi ávirkaði skrivaðu frásagnirnar um jarðiska lív Jesusar 40 til 70 ár eftir krossfestingina. Evangeliini eru við øðrum orðum skrivaði aftanífrá.²⁹³ Høvundarnir royna ikki nágreiniliga at siga frá jarðiska lívi Jesusar, sum tað veruliga var, men tað er trúgv in á evangeliid og uppreisnina, sum treytar alt tað, teir seinni vita at siga frá um jarðiska lív og deyða Jesusar. Hetta hevur, sum vit hava sæð, grundleggjandi ávirkað Nýggja Testamenti, sum inniheldur nógv mytologiskt tilfar um Jesus. Tað er kortini ein sannroynd, at meðan evangeliini t.d. ikki eru samd um, nær Jesus gjørdist Guds sonur ella guddómleika hansara, so eru allir tekstirnir í Nýggja Testamenti skrivaðir út frá tí fyri kristindómin avgerandi sjónarmiði, at Jesus reis upp frá deyðum. Spurningurin er, hvussu uppreisnin, sum er grundarlagið undir kristindóminum, skal skiljast. Hvussu er tankin íkomin, og í hvønn mun hava Paulus, sum her er tað elsta vitnið, og teir seinnu skrivandi evangelistarnir gudfrøðiliga prýtt hesa søguna. Hvat er tann mest sannlíka frágreiðingin uppá upprunan til hesa rættiliga ósannlíku søguna? Hesar rættiliga avgerandi kristnu spurningarnar, skulu vit nú koma nærri inn á.

Trúgv in á uppreisn og dóm var fremmand í fornjødadóminum, men hon er fyri fyrstu og einastu ferð nevnd í hebraisku Bíbliuni í Dánjalsbók (12:2) frá 165 f.Kr., sum er tann yngsta bókin í Gamla Testamenti.²⁹⁴ Tankin, at Messias skuldi líða og doyggja fyri syndirnar hjá fólki sínum, var hinvegin fullkomiliga fremmandur fyri jødadómin, men uppreisnin var ikki heilt fremmand á døgum Jesusar, og nógvir jødar leitaðu harumframt

eftir Messias ella onkrum nýggjum, sum ikki endiliga snúði seg um Templið. Jesus var ein av teimum jødunum, sum leitaði eftir onkrum nýggjum, men spurningurin er, hvussu lærusveinarnir komu á tann tankan, at Messias, sum skuldi endurreisa Ísrael, skuldi líða og doyggja. Tað í vísindaligum høpi mest sannlíka svarið er, at tá rómverjar krossfestu Jesus um 30 e.Kr. mistu lærusveinarnir tann Messias, sum teir trúðu skuldi endurreisa Ísrael. Teir fóru í skriftirnar at finna eina fyri teir og allar jødar óskiljandi frágreiðing uppá, at Messias skuldi líða og doyggja. Her komu teir eftir, at tað m.a. kundi sameinast við eina nýggja útlegging av Harrans tænara í Jesaja 53 og tann av Jahve svikna í Sálma 22. Men Harrans tænari hjá Jesaja skuldi seinni upphevjast av Jahve og hann, sum í Sálma 22 varð svikin av Jahve, bleiv seinni bønhojrdur. Apostlarnir komu v.ø.o. eftir, at Jesus var ein himmalskur Messias, sum fyrst skuldi líða og doyggja, men hann kundi sambært einum jøda ikki vera tann jødiski Messias uttan so, at hann skjótt fór at koma aftur at endurreisa Ísrael. Í henda hátt byrjaði trúgvín á uppreisnina og eina skjóta afturkomu at spreiddast – sambært Ehrman professara 1 ella 2 ár eftir krossfestingina, ikki 3 dagar aftaná, og 5 ár seinni visti eingin, nær trúgvín var íkomin.²⁹⁵

Hendan trúgvín skapti ósemjur um útleggingar av skriftini millum teir upprunaligu hebraisku jødarnar og teir hellinistisku griksku jødarnar, sum tað næsta ættarliðið av kristnum, sum ongantíð høvdu hitt jødan Jesus, hoyrdu til. Um ár 36 e.Kr. – t.e. umleið 6 ár eftir krossfestingina – sær tað út til at hava verið ein samanstoytur millum tey fyrstu jødakristnu, sum vóru ávirkað av hellinistiskum hugsanarhættum, og teir siðbundnu hebraisku jødarnar um Templið (Ápost. 6:1). Paulus frá Tarsus, ein grikskttalandi jødi, sum var ávirkaður av hellinistiskum hugsanarhátti og at byrja við forfylgdi teimum fyrstu jødakristnu, var ein annar av teimum leitandi griksku jødunum.²⁹⁶ Tað nýggja fann Paulus millum hesar kristnu jødarnar, sum trúðu, at Jesus varð risin upp frá deyðum og skjótt fór at koma aftur at endurreisa Ísrael. Í árunum millum 35-40 e.Kr. tók Paulus við kristnari trúgv og gjørdist skjótt leiðarin fyri jødakristnu rørluni uttanfyri Palestina. Stórt sæð alt tað, sum Paulus 20 til 30 ár eftir krossfestingina skrivaði til samkomur sínar ymsastaðni í Rómverjaríkinum, snúði seg um tann upprisna Kristus. Eins og lærusveinarnir og tey fyrstu jødakristnu var

Paulus sannfærdur um, at Jesus heilt skjótt fór at koma aftur at dæma livandi og deyð. Paulus hevði annars ikki sama sjónarmið upp á jødakristnu trúna, sum onnur jødakristin, t.d. gjørdist hann ósamdur við „stólparnar“ í Jerusalem og Jóhannes Markus (Ápost. 15:36-41), sum (um kirkjuliga siðvenjan um hann er sonn) í Markusevangeliinum skuldi halda uppá, at Jesus ikki gjørdist Guds sonur fyrr enn við dópinum. Tað var útlekkingin hjá Paulusi av einum guddómligum Jesusi og eini kristnari trúgv fyri øll menniskju (ikki einans fyri jødar), sum seinni kom at vinna hevd í Jóhannesevangeliinum og millum tey seinnu hellinistisku kristnu sum heild. Í Jóhannesevangeliinum, tað seinasta av evangeliunum, sum er skrivað, tá tey seinastu eygnavitnini eru deyð, er annars tað hent, at Jesu afturkoma er útsett í óavmarkaða tíð. Við stóði í hesi nakað eftir krossfestingina íkomnu trúnni á uppreisnina, vóru brøv Paulusar og evangeliini skrivaði 20 til 70 ár eftir krossfestingina. Tað sum vit nú skulu hyggja ítækiliga eftir er, hvat bíbilsku høvundarnir, sum ongantíð hittu Jesus, kunnu upplýsa um „prýðingina“ av kristnu trúnni á uppreisnina.

Frásagnir um fysisk mæti millum m.a. lærusveinarnar og tann upprisna Jesus eru ikki at finna fyrr enn í teimum trimum evangeliunum, Matteus (85 e.Kr.), Lukas (90 e.Kr.) og Jóhannes (100 e.Kr.), meðan tílík mæti ikki finnast í tí elsta evangeliinum, Markus (70 e.Kr.), sum endar sítt evangelium við, at kvinnurnar síggja ta tómu grøvina og renna „óttafullar“ burtur. Fyrstu ferð uppreisn Jesusar er vitnað í Nýggja Testamenti er kortini nakað frammanundan í fyrra brævi Paulusar til korintmanna frá 55 e.Kr.: *„Tí at eg læt tykkum fáa at vita fyrst og fremst, tað sum eg eisini havi tikið við, at Kristus doyði fyri syndir okkara samsvarandi við skriftirnar, og at hann varð grivin, og at hann stóð upp á triðja degi samsvarandi við skriftirnar, og at hann varð sæddur av Kefasi, (t.e. Pætur) og síðan av teimum tólv; og aftan á tað varð hann sæddur av meira enn fimm hundrad brøðrum í senn – av teimum eru teir flestu á lívi enn, men nakrir eru sovnaðir burtur. Og aftan á tað varð hann sæddur av Jákupi, síðan av øllum ápostlunum. Men síðst av øllum varð hann sæddur eisini av mær“* (1. Kor. 15:3-8). Hesin vitnisburðurin hjá Paulusi, sum er festur á blað í 55 e.Kr. – t.e. umleið 25 ár eftir krossfestingina – er tann elsti vitnisburðurin um uppreisn Jesusar í Nýggja Testamenti. Tað áhugaverda er, at Paulus, sum ongantíð hittu tann søguliga Jesus og ikki

tók við kristnari trúgv fyrr enn í 35-40 e.Kr., t.e. fleiri ár eftir krossfestingina, sigur seg vera millum vitnini til uppreisnina. Tað ber í øllum førum illa til at hugsa sær, at Paulus fysiskt kann hava sæð tann upprisna Jesus (sum sambært evangeliunum varð lyftur upp til himmals 40 dagar eftir uppreisnina) fleiri ár eftir krossfestingina. Hendingin, sum Paulus sipar til, er eitt upplivilsi, sum hann segði seg hava havt á veg til Damaskus í 35-40 e.Kr., tá hann tók við kristnari trúgv. Paulus skilir í fyrra korintbrævinum ikki ímillum tað upplivilsið, sum hann hevði á veg til Damaskus, og tey fysisku møti við tann upprisna Jesus, sum ápostlarnir sambært teimum nógv seinni skrivaðu evangeliunum høvdu í døgnum eftir krossfestingina.²⁹⁷ Hetta leiðir okkum inn á spurningin, hvat tað var, sum Paulus upplivdi á veg til Damaskus. Paulus sigur sjálvur løgið nokk einki ítøkiligt um tíð og stað ella hvussu hetta upplivilsi hjá honum var, men í tí 60 ár seinni skrivaðu Ápostlasøguni (95 e.Kr.), sum kirkjuliga siðvenjan heldur uppá varð skrivað av Lukasi, einum fylgisveini hjá Paulusi, verður upplivilsið hjá honum lýst soleiðis. Paulus segði seg hava hoyrt rødd Jesusar, men hann varð samstundis blindaður av einum sterkum ljósi, sum gjørði, at hann ikki sá nakað. Sambært Ápostlasøguni sigur Paulus víðari: *„Teir, sum við mær vóru, sóu væl ljósið, men røddina, sum talaði til mín, hoyrdu teir ikki”* (22:9. Sí eisini 9:38; 22:6-11 og 26:12-18). Soleiðis, sum Ápostlasøgan her lýsir upplivilsið hjá Paulusi á veg til Damaskus, so tykist ikki vera talan um eitt fysiskt upplivilsi, men heldur tykist talan vera um eitt persónligt (mystiskt) upplivilsi hjá Paulusi. Hendan søgan í Ápostlasøguni er sjálvandi ikki líka eftirfarandi, sum tey nógv eldru brøvini hjá Paulusi sjálvum, men veruleikin er, at útlekkingin í Ápostlasøguni eisini samsvarar við Galatarabrævið, sum Paulus skrivaði eitt ella tvey ár áðrenn fyrra bræv sítt til samkomuna í Korint. Í hesum tekstinum tekur Paulus soleiðis til um umvending sína: *„Men tá ið tað líkaði Guði, sum longu frá móðurlívi hevði valt meg út og kallað meg við náði síni, at opinbera son sín í mær”* (1:15-16) – ikki fyri mær, men í mær hevur Gud opinberað son sín, sigur Paulus. Hetta tykist benda á, at Paulus í Galatarabrævinum – í samsvar við Ápostlasøguna – sigur seg hava havt eina innari visjón (upplivilsi) á veg til Damaskus nøkur ár eftir krossfestingina av Jesusi, sum hann setti í samband við tann upprisna Jesus;

hann var, eins og Ápostlasögan sigur frá, ekki komin út fyri eini *ytri fysiskari hending*. Tað hevði neyvan heldur borið til fleiri ár eftir krossfestingina.

Sambært hesum er tað nógv sum bendir á, at uppreisn Jesusar hjá Paulusi ikki skal skiljast sum ein fysisk hending, men talan er um eitt innari (mystiskt) upplivlsi, sum hann duldarfullur roynir at upplýsa samkomur sínar um 25 ár eftir krossfestingina.²⁹⁸ Tað sæst eisini av, at Paulus, sum í fyrra Korintbrævi nevnir, at Jesus varð jarðaður og reis upp á triðja degi, einki kennir til kvinnurnar og ta tómu grøvina, sum evangeliini 20 til 50 ár seinni vita at siga frá. Tað er eisini greitt, at hóast Paulus sum jødi tosar um likamliga uppreisn, so hugsar hann vanliga ikki um uppreisn í einum so bókstavligum týdningi, at gravirnar reint fysiskt fara at vera tómar. Myndin hjá Paulusi um fræ, sum verður til eitt aks, skal júst siga frá tí avgerandi muni, sum tað sambært honum er millum tað likam, sum verður lagt í jørðina, og tað likam, sum skal rísa upp (1.Kor. 15:35-49) – hvat hann so meinar við einum natúrligum likami, sum verður sáað í jørðina, og einum andaligum likami, sum skal rísa upp frá deyðum (15:44).²⁹⁹ Nógv bendir á, at uppreisnin hjá Paulusi skal, eins og Jesu preksistensur, skiljast sum eitt gudfrøðiligt uppáhald um innari (mystiskt) samband við Gud. Talan tykist ikki vera um nakað, sum eigur at blandast saman við fysiskar hendingar ella søguligan veruleika.

Barnabas, sum eitt tíðarskeið ferðaðist saman við Paulusi, segði sambært Ápostlasöguni um upplivlsið hjá Paulusi á veg til Damaskus, at: „*hann á veginum hevði sæð Harran*” (9:27). Hervið verður tað greitt, at tey „*fimm hundrað*”, sum Paulus nevnir eisini skuldu havt „*sæð*” tann upprisna Jesus, mest sannlíkt vóru tey, sum høvdu tikið við kristnari trúgv í Jerusalem á hvítusunnu. Tey høvdu neyvan „*fysiskt sæð*” Jesus, men tey høvdu havt okkurt mystiskt upplivlsi, sum hevði við sær, at tey tóku við kristnari trúgv. Tá Paulus sjálvur og Barnabas siga, at Paulus hevði „*sæð*” Jesus, so skal tað heldur ikki skiljast bókstavliga, men tað eigur helst at skiljast sum myndatala um tað innara upplivlsið (frelsu), sum Paulus og onnur høvdu verið fyri. Tað áhugaverda er, at Paulus í Korintbrævinum frá 55 e.Kr. ikki skilir millum tað innara (mystiska) upplivlsi hjá sær á veg til Damaskus, og tað, sum ápostlarnir sambært evangelistunum høvdu 3 til 40 dagar eftir, at Jesus var krossfestur. Tað kundi

bent á, at tað, sum teir trýggir evangelistarnir, Matteus, Lukas og Jóhannes, 20 til 50 ár eftir Paulus siga frá um tann upprisna Jesus, ikki skal skiljast bókstavliga, men heldur sum bókmentalig pallseting av trúnni á uppreisnina, sum tey kristnu vóru komin fram til.³⁰⁰

Tað eru fleiri grundir fyri eini tílkari tulking: Í fyrsta lagi er tað ein sannroynd, at tann elsti evangelisturin, Markus (70 e.Kr.), sum á fyrsta sinni nevnr ta tómu grøvina – og harvið leggur upp til tann móguleika, at talan kann hava verið um eina fysiska hending – einki nevnr um nøkur fysisk møti millum lærusveinarnar og tann upprisna Jesus.³⁰¹ Tað upprunaliga Markusevangelið endar við tí tómu grøvini, sum kvinnurnar hava sæð, og tær renna „óttafullar“ burtur – „og ongum søgdu tær frá nøkrum, tí tær vóru óttafullar“ (16:8). Chilton peikar á, at júst tað, at kvinnurnar venda sær burtur frá grøvini og renna burtur „og ongum søgdu tær frá nøkrum“ merkir, at spurningurin um, hvar likam Jesusar var, verður ósvaraður hjá Markusi.³⁰² Her tykist vera talan um eina mynd, sum er sett inn í tekstin av gudfrøðiligum grundum. Í øðrum lagi veit Paulus, sum eisini nýtti myndir og eftir øllum at døma ikki sipaði til uppreisnina sum eina fysiska hending, einki at siga frá um ta tómu grøvina. Tað er eitt sindur løgi, at Paulus, sum mótvegis samkomuni í Korint ger nógv burtur úr at greiða frá øllum vitnunum, einki nevnr um kvinnurnar, sum sambært Markusi vóru tær fyrstu at síggja ta tómu grøvina.³⁰³ Í triðja lagi er tað rættiliga seint, hjá Matteus (85 e.Kr.), Lukas (90 e.Kr.) og Jóhannes (100 e.Kr.), at fysisk møti millum tann upprisna Jesus og m.a. lærusveinarnar eru lögð afturat søguni (myndini) hjá Markusi (70 e.Kr.) um ta tómu grøvina, og evangelistarnir eru heldur ikki eygnavitni til tær hendingar, sum teir siga frá. Í veruleikanum eru *eingi* eygnavitni til *sjálva* uppreisnina nevnd nakrastaðni í Nýggja Testamenti, men tey seinnu evangeliini nevna nøkur fysisk møti við tann upprisna nakað *eftir* uppreisnina. Tað var ikki fyrr enn langt eftir, at hesi evangeliini vóru skrivaði, helst onkuntíð í 2. øld e.Kr., at kristin, sum hildu endan á Markusevangeliinum vera heldur skallutan, skoyttu ein líknandi enda uppí. Í fjórða lagi hava vit sæð, at evangelistarnir ofta hava prýtt sínar søgur um Jesus við gudfrøðiligum og bókmentaligum myndum, sum neyvan hava nakað við fysiskar hendingar ella søguliga veruleikan at gera. Tað er lítið at ivast í, at eisini søgan um

uppreisnina er gudfrøðiliga prýdd av teimum seinni skrivandi evangelistunum. T.d. hava vit sæð, at Matteus prýddi søguna hjá Markusi um krossfestingina við gudfrøði um fysiska uppreisn, tá hann skrivaði: „og jørðin skalv og fjøllini klovnadu, og gravirnar opnaðust, og mong likam av teimum heilagu, sum farin vóru til hvílu (t.e. deyð), risu upp; og tey gingu út úr grøvunum aftan á uppreisn hansara og fóru inn í hin heilaga staðin (Jerusalem) og sýndu seg fyri mongum” (27:51-53). Hendan ógvuliga ósannlíka søgan um hópuppreisn í stórbýnum Jerusalem, sum eingin annar evangelistur – eingin onnur kelda yvirhøvur – veit at siga frá, hevur valla nakað við søguliga veruleikan at gera – her er týðiliga talan um bókmentaliga prýdda kristna gudfrøði.

Tað sæst eisini, at avritarar seinni hava lagt afturat handrit-

Tað hevur verið hildið uppá, at tað er ósannlíkt, at Markus kann hava funnið uppá søguna um kvinnurnar og ta tómu grøvina, tí kvinnur ikki vóru góðkendar sum vitni í jødisku rættarskipanini. Trupulleikin við hesi grundgevingini er, at sjálvstøvudsevnið í bókmentaligu skipanini av Markusevangeliinum er, at einans outsidersar skilja Jesus. Hvørki familjan, lærdir jødar, lærusveinarnir ella Gud skiltu hann.

Søgan passar í veruleikanum væl til ætlanirnar hjá evangelistinum og Paulus kennir einki til hesa søguna (Sj viðmerking 305).

unum fyri at gera upp við kristnar bólkar, t.d. gnostikarar, sum ikki trúðu upp á eina fysiska uppreisn.³⁰⁴ T.d. er orðingin: „og (Jesus) varð lyftur upp til himmals” (24:-51), í søguni hjá Lukas um endaliga skilnaðin millum tann upprisna Jesus og lærusveinarnar, ikki at finna í teimum elstu handritunum. Hon er lögð afturat av seinni avritarum. Grundin til tað seinni íkomna ískoytið er helst, at sterkir kristnir bólkar, sum trúðu upp á eina fysiska uppreisn, hava roynt at gera upp við gnostiskar kristnar røslur. Hesi orðini hjá Lukas: „Men Pætur fór tó á føtur og rann út til grøvina, og tá ið hann kagaði inn, sá hann línklæðini liggja har og einki annað; og hann fór heim aftur til sín sjálvs og undraðist á tað, sum var hent” (24:12), sum í summum handritum eru lögð afturat tí sambært jødiskari siðvenju lítið eftirfarandi vitnisburðinum hjá kvinnunum um ta tómu grøvina, eru eisini lögð afturat evangeliinum seinni.³⁰⁵ Grundin til hetta ískoytið er helst tað sama: at teir seinni sigrandi kristnu bólkarnir, sum trúðu upp á ein guddómligan Jesus og eina fysiska uppreisn, hava roynt at grundgeva betur fyri, at uppreisnin var ein fysisk hending, vitnað av álítandi ápostlum hjá Jesusi, sum eingi kristin kundu sáa iva um. Trupulleikin er bara, at tá seinni kristnir avritarar ongan trupulleika hava havt við at pynta søgurnar um uppreisnina við vitnisburðum, sum ikki eru veruligir, so er eingin grund til at halda, at teir, sum upprunaliga skrivaðu tekstirnar hava havt trupulleikar við tí.

Tað var tann fysiska útlekkingin av uppreisnini, sum vann frama innan katólsku kirkjuna og kristindómin sum so, men tað merkir ikki, at hon søguliga er mest eftirfarandi. Hóast vit høvdu góðtikið søguna hjá Markusi um kvinnurnar og ta tómu grøvina sum eftirfarandi, so finnast nógvar aðrar frágreiðingar uppá hendingina, sum høvdu verið nógv sannlíkari enn tann, at Jesus fysiskt varð risin upp frá deyðum (t.d. kundi líkið verið horvið av onkrari grund). Í veruleikanum er frágreiðingin um uppreisnina tann mest ósannlíka. Hartil kemur, at jødiski søgufrøðingurin Josefus, sum um 90 e.Kr. nevnur Jesus og krossfestingina, einki kennir til nakra uppreisn.³⁰⁶ Tað er rættiliga hugvekjandi, at Josefus, sum 60 ár seinni hevur hoyrt um Jesus og krossfestingina, einki hevur hoyrt um uppreisnina, hesa týðningarmiklu og undurfullu hendingina, sum átti at havt sett ein skelk eftir sær longu í samtíðini.³⁰⁷ Nógv í keldutilfarinum bendir á, at trúgvín á uppreisnina, sum er íkomin millum læru-

sveinarnar nakað eftir krossfestingina, upprunaliga ekki hefur verið fysisk. Nakrir kristnir tekstir, sum ekki vóru kanoniseráðar, t.e. apokryf evangelium, nevna uppreisnina, men eingi av teimum siga frá uppreisnini sum eina fysiska og likamliga hending.³⁰⁸ Tað ber í øllum førum ikki til at grundgeva fyri, hvussu sannlík ein hending er, sum í veruleikanum setur øll sannlíkindi úr gildi.³⁰⁹ Tekstkritiskt sæð fer tað altíð at vera meira sannlíkt, at evangelistarnir prýddu uppreisnartrúnna við fysiskum hendingum, enn at uppreisnin veruliga var ein fysiskur veruleiki. Søgurnar um ta tómu grøvina og enn meira fysiska uppreisnin kunnu v.ø.o. ikki søguliga kjølfestast. Uttan mun til, hvussu keldutilfarið verður snarað, so fer hetta altíð at vera ein spurningur, sum einans kann svarast við trúgv.

Tann tekstkritiska niðurstøðan má vera, at tær seinni íkomnu søgurnar hjá evangelistunum um ta tómu grøvina og verulig fysisk mæti millum lærusveinarnar og tann upprisna Jesus, eru gudfrøðiliga og ikki søguliga grundaðar søgur. Talan tykist vera um bókmentaliga pallseting av tí trúgv, sum evangelistarnir vóru komnir fram til. Soleiðis ber til at fáa tað, sum Paulus 25 ár eftir krossfestingina skrivar um seg og tey mongu vitnini, sum høvdu „sæð“ tann upprisna Jesus, at samsvara við tað, sum evangeliini siga frá 20 – 50 ár seinni. Her noyðast vit at taka Paulus, sum – hóast hann skrivaði 25 ár eftir krossfestingina – er tað elsta „vitnið til uppreisnina“, framum tær enn seinni íkomnu søgurnar hjá evangelistunum. Her er tað nakað, sum bendir á, at uppreisnin ikki eigur at skiljast fysiskt.

Sambært Bruce Chilton hefur ein feiltýðing av tí, sum Paulus skrivar um uppreisnina í Galatarabrævinum havt við sær, at enntá bíbliutýðingar, sum siga seg vera „bókstavligar“, hava misskilt vitnisburðin hjá Paulusi í 1. Kor 15:8. Hesar týðingar, sum siga seg týða tekstin bókstavliga, týða ofta orð Paulusar í Galatarabrævinum 1:15: „*at opinbera son sín í mær*“ (1:15) til: „*at opinbera son sín fyri mær*“.³¹⁰ Hetta er sambært Chilton ikki rætt, sum tað eisini sæst av føroysku bíbliutýðingunum, men feilurin hefur havt nógvar misskiljingar við sær. Chilton peikar eisini á, at ápostlarnir í frásagnunum í teimum seinni evangeliunum, sum leggja upp til eina fysiska uppreisn (Luk. 24:13-35; Johs. 20:19-23; Luk. 24:36-43; Johs. 20:17 og Johs. 20:23), fleiri ferð hava upplivingar saman við Jesusi eftir krossfestingina, sum stríða ímóti eini fysiskari útlekking av uppreisnini. Hesi skriftstøð fara

at geva trupulleikar líka leingi sum uppreisnin verður skilt sum ein fysisk og ekki sum ein immateriel hending.³¹¹ Niðurstøðan er, at Jesus mest sannlíkt hefur verið ein so stórir profetur, ein so karismatiskur persónur, at hann við sínum verumáta og boðskapi hefur fingið tey, sum rundan um hann vóru, til at hugsa um Gud sum ein ítøkiligan veruleika.³¹² Hann hefur við sínum boðskapi ávirkað tey, sum vóru saman við honum so mikið nógv, at tey hildu fram at hava upplivlsi saman við honum aftan á krossfestingina. Her hefur neyvan verið talan um fysisk upplivlsi, talan hefur verið um innari upplivlsi, sum við tíðini í teimum kristnu tekstunum eru vorðin til fysiskar hendingar. Jesus varð helst krossfestur av rómverjum, og vísindaliga og tekstkritiskt er tað ósannlíkt, at hann fysiskt sæð gekk á jørðini eftir krossfestingina, soleiðis sum tey trý seinastu evangeliini vilja vera við, men boðskapur hansara var helst so sterkur, at evangelistarnir seinni settu boðskap hansara inn í eina æviga bókmentaligaliga pallseting, sum eisini kom at fevna um hansara fysiska likam og persón. Tekstkritiskt sæð tykist hetta vera tann mest sannlíka niðurstøðan. Trúgv er nakað annað.

Tann pallseting, sum evangelistarnir skaptu, var ikki ein bókstavig endurtøka av tí, sum Jesus hevði sagt og gjørt. Paulus og evangelistarnir, sum skrivaðu undir ávirkan av grikskum hugsanarhátti um m.a. „*guddómlig menniskju*“ og ítøkiligum rómverskum valdi, tillagaðu upprunaligu jødisku læru Jesusar til ein himmalskan boðskap, sum skuldi vera fyri øll. Hóast – ella kanska júst tí – Jesus var krossfestur av rómverjum, so hefur tann evangeliski kærleiks- og frelsuboðskapurin so stóra meg, at hann hefur sigrað í stórum parti av heiminum. Og kanska er boðskapurin í evangeliunum gudfrøðiliga sæð líka týðningarmikil sum tann søguligi jødin Jesus, tann eskatologiski profeturin, sum fjalir seg handan gudfrøðiliga prýði.

Tá alt kemur til alt, so er tað boðskapurin í einum gudfrøðiligum teksti, sum er avgerandi, – ikki hvør hefur skrivað hann ella søguliga trúvirðið – men vísindaliga sæð er tað minst líka umráðandi at leggja merki til, at boðskapurin er skaptur og tillagaður av ófullkomnum monnum, sum vóru ávirkaðir, avmarkaðir og treytaðir av síni samtíð. Sum vit hava víst á, so er nógv kristið kjarnutilfar í Bíbliuni ikki upprunaligt (t.d. søgan í Jóhannesevangeliinum um kvinnuna, sum varð tikin í hordómi). Hartil kemur, at bíbilsku tekstirnir langt frá geva eina eintýdda

mynd av kristindóminum. Søguliga er tað avgerandi at vísa á, at evangelistarnir ikki nágreiniliga greiða frá søguligum viðurskiftum, men, at teir hvør í sínum lagi nýta bókmentalig kynstur við tí í huga at fáa júst teirra egna serstaka kristna boðskap betri fram.

Tað er rættiliga avgerandi, tí tað merkir, at teksturin ikki eigur at lesast bókstavliga.

Frá evangelium til dogmatikk – tréindin

Tað fyrstu tíðina hövdu teir ymisku jødisku, jødakristnu og kristnu bólkarnir ikki trupulleikar av, at tað funnst ymskir tekstir í Nýggja Testamenti, sum hövdu ymsk sjónarmið um Jesus, t.d. um hann var eitt vanligt menniskja, sum var útvalt til Messias við dópinum í Jordanánni, ella um hann upprunaliga var guddómligur. Men so hvørt sum kristindómurinn skilti seg burtur úr jødadóminum og seinni breiddist út í Rómverjaríkinum, gjørdist hann ein politisk megi, sum kom at hava stóra ávirkan á samfelagslig viðurskipti. Tað gjørdist tí alneyðugt at byggja upp eina sterka umsiting og eina samansjóðaða kristna læru, sum rómversku myndugleikarnir eisini kundu góðtaka. Frá at vera ein lítil og til tíðir forfylgdur átrúnaður, gjørdist kristindómurinn ein politiskur maktfaktorur í ríkinum, sum keisarin hevði stóran áhuga í. Í 300-talinum vóru stórar ósemjur innan kirkjuna um, hvussu Jesus skuldi skiljast. Hesar kirkjuligu ósemjurnar kundu koma at ávirka politisku viðurskiptini í Rómverjaríkinum. Tað hevði við sær, at rómverski keisarin, Konstantin tann Stóri, kallaði inn til ein kirkjufund í Nikea, har átrúnaðarligu ósemjurnar skuldu loysast.

Tréindarlæran, at faðirin, sonurinn og heilagi andin eru eitt í Gudi (t.e., at Jesus fult og heilt er Gud), sum varð staðfest á hesum kirkjufundinum, hevði sambært John Hick verið fremmand fyri Jesus: *„Jesus skilti ikki seg sjálfvan sum Gud og hann kann ikki hava havt minstu hóming av tí seinni kristna lærusetninginum, har hann er annar persónur í eini guddómligari tréind“*.³¹³ Tað er møguligt, at Jesus metti seg hava serlig viðurskipti við Jahve, faðirin, men hann kann ikki hava mett seg hava eitt so tætt samband við Jahve, sum m.a. Jóhannesevangeliðið leggur upp til, og tréindarlæran hevði verið fullkomiliga fremmand fyri honum. Tréindarlæran,

sum ekki er nevnd í Bíbliuni, heldur ekki hjá Jóhannesi, varð upprunaliga skapt av Tertullian (155-230) í 3. öld. e.Kr. fyri at loysa trupulleikan hjá teimum kristnu við sambandinum millum faðirin, sonin og heilaga andan, og harvið m.a. sleppa teimum undan skuldsetingum um fleirgudalæru, men læran varð ekki staðfest av katólsku kirkjunni fyrr enn á kirkjufundinum í Nikea í 325 e.Kr. Tá hendan (í veruleikanum mótstríðandi) loysnin kundi vinna frama innan katólsku kirkjuna, so hekk tað saman við tí veruleika, at teir um 185 e.Kr. av kirkjufedrunum góðkendu tekstirnir í Nýggja Testamenti (fleiri aðrir tekstir vóru sum nevnt ekki góðkendir), sum ongantíð vóru ætlaðir at vera partur av eini og somu bók (Paulus skrivaði t.d. síni brøv til ítøkiligar samkomur og trupulleikar á hansara døgum, og evangelistarnir skrivaðu hvør í sínum lagi til ymiskar kristnar bólkur), hvør í sínum lagi eru ógvuliga ymiskir og lýsa Jesus sum annaðhvørt menniskja ella Gud. Mótsagnirnar millum teir ymisku tekstirnar vóru og kundu einans loysast við eini mótstríðandi gudfrøði.

Tað var eisini átrokandi at fáa hesar spurningarnar avgreiddar í 300-talinum e.Kr., tá kristindómurin gjørdist ríkisátrúnaður í Rómverjaríkinum. Tann fyrsti kristni rómverski keisarin, Konstantin, hevði sostatt kallað saman til kirkjufundin í Nikea, fyri at fáa loyst stórar ósemjur innan kirkjuna, sum eisini kundu koma at órógva politisk viðurskipti í Rómverjaríkinum. Hetta hendi meðan drúgt innankirkjuligt stríð leikaði á millum prestin Arius (d 336) og hansara menn, sum hildu uppá, at Jesus var skaptur av Gudi, og biskupin Athanasios (293-373) og hansara menn, sum hildu uppá, at Jesus *var* Gud. Tað ber til at grundgeva fyri báðum sjónarmiðunum við støði í Nýggja Testamenti, men tann kendi arianarin, alisfrøðingurin og vísindamaðurin Isaac Newton (1642-1727),³¹⁴ sum í 1670-unum fór undir víðfevndar bíbliurannsóknir, kom til ta niðurstøðu, at Athanasios og hansara menn høvdu falsað orðingar í Nýggja Testamenti, sum stuðlaðu undir læruna um tréindina.³¹⁵ Newton hevði rætt. Frammanundan hava vit víst á fleiri dømi um, at seinni kristnir avritaðar hava broytt tekstirnar við gudfrøðiligum grundum í huga. Í dag er tað viðurkent millum allar bíbliugranskarar, at katólska kirkjan m.a. falsaði 1. bræv Jóhannesar (5:7.8), soleiðis at ørindini beinleiðis lögdu upp til læruna um tréindina. Tað var annars Erasmus (1469-1536), sum í samband við arbeiði upp á at geva Nýggja Testamenti út á grikskum legði merki

til, at orðingin í teimum griksku handritunum ikki var tann sama, sum í teimum seinnu latínsku handritunum. Her er tað, sum Erasmus legði merki til, at katólska kirkjan seinni hevði lagt afturat í latínska tekstinum, undirstrikað: „*Tí at trý eru tey, sum vitna á jørðini, Andin og vatnið og blóðið, og hesi trý eru sameind til eitt; og trý eru tey, sum vitna á himli, Faðirin og Orðið og Andin, og hesi trý eru sameind í Kristus Jesus*“.³¹⁶ Tann longri latínski teksturin varð kortini standandi í Bíbliunum í samfull 400 ár afturat, men eingin granskari ivast longur í, at katólska kirkjan falsaði hendan tekstin. Tríeindarlæran er v.ø.o. ikki nevnd í Bíbliuni við einum orði, men kirkjan og tey kristnu royndu seinni at falsa tekstin fyri at rættvísgera tríeindarlæruna.

Uttan hesar falsanirnar av 1. brævi Jóhannesar noyðist læran um tríeindina at vera útleidd óbeinleiðis úr fleiri ymiskum tekstum í Bíbliuni, sum upprunaliga ikki vóru ætlaðir at vera partar av somu bók, og hvør í sínum lagi siga skriftstøðini heldur einki um, at faðirin, sonurin og heilagi andin eru eitt. Mogens Müller professari skrivur m.a., at: „*Tær seinnu fornkirjuligu spekulatióinirnar yvir tað innanhýsis sambandið millum Gud, Jesus Kristus og Heilaga Andan eru fremmandar fyri Nýggja Testamenti*“.³¹⁷ Fleiri av hesum skriftstøðunum eru eisini søguliga sæð ivasom; t.d. Jóhannes 10:30: „*Eg og faðirin eru eitt*“ (10:30) og onnur stríða beinleiðis ímóti at seta Jesus ájavnt við Gud, t.d. Markus 13:32: „*Men um tann dag og tíma veit eingin, sjálvót ikki einglarnir á himli, heldur ikki sonurin, men eina faðirin*“. Betri verður tað ikki av, at summir granskarar halda, at onkur av skriftstøðunum ikki upprunaliga hava staðið í tekstinum.

Hjá Matteus sigur Jesus t.d., „*Farið tí og gerið øll fólkasløgini til lærusveinar mínar, við at tit doypa tey til navn faðirsins og sonarins og hins heilaga anda, og við tað at tit læra tey at halda alt tað, ið eg havi boðið tykkum*“ (28:19-20). Í sambandi við kristnu universalismuna hava vit verið inni á, at hesin kristni teksturin, sum loddrætt stríðir ímóti upprunaligum jødiskum úttalilsum hjá Jesusi aðrastaðni í Matteusevangeliinum (10:5-8), umboðar eitt yngri lag í tí varðveittu søguni um Jesus, sum stavar frá evangelistinum ella møguliga frá seinni kristnum ritstjórum. Tað ivasama trúvirðið sæst eisini av, at ørindið *einans* finst í tí seinni íkomnu søguni hjá Matteusi (85 e.Kr.) um møtið millum tann upprisna Jesus og lærusveinarnar, sum ikki er at finna hjá tí elsta evangelistinum, Markusi (70 e.Kr.). Tað eru eisini aðrar

grundir fyri at halda, at søguliga trúvirðið í Matteus 28:19 er ivasamt. Dóps- og boðanarfrymilin í Matteusevangeliinum sigur í sjálvum sær einki um, at faðirin, sonurin og heilagi andin eru eitt, men av tí, at hetta er *einastu* ferð hann kemur fyri í Bíbliuni og at hann eisini stríðir ímóti øðrum bíbilskum fyriskipanum um dóp, hava granskarar leingi hildið, at orðini ikki stava frá Jesusi ella at teksturin hjá Matteusi ikki upprunaliga hevur sæð soleiðis út. Longu í 1890 skrivaði enski heimspekingurin James Martineau (1805-1900) í *The Seat Of Authority in Religion* soleiðis um dópsfrymilin í Matteus 28:19: „*Ein av teimum týðandi mununum millum tað fjórða evangelið og hini er, at har er tað Jesus sjálvur, sum gjøgnum sína boðan og gerðir fær lærusveinar gjøgnum dóp og setur ápostlarnar at útinna ritualið; og tað so alment og við so stórum hepni, at tað enntá sigraði á umdøminum hjá Jóhannes Doyparanum og skapti ræðslu millum fariseararnar. Hjá synoptikarunum er einki tilíkt ritual kent millum lærusveinarnar, meðan Jesus er teirra millum. Kallið hjá ápostlunum er fullkomið uttan tað; teirra vígsla til tær andaligu kreftirnar í boðan teirra er óheft av tí; og tá ið hann sendir teir avstað gjøgnum bygdin og býirnar í Ísrael at boða tey góðu tíðindini og leggur teimum eina við, hvussu teir skulu bera seg at í arbeiðinum, er tað hvørki í krøvunum hann setur, ella í frágreiðingunum teir koma aftur við, eitt einasta orð um dóp. Hetta er eitt av teimum mongu sporunum eftir søguliga sannleikanum, sum ótilvitað vísir, at tess nærri vit koma hansara persóni, tess meira fara vit burtur frá øllum ytri formum og ivasomum krøvum, og sita eftir við teimum reinu þørtunum av einum andaligum átrúnandi. Sjálv frásøgnin, sum sigur okkum, at hann til síðst, aftan á uppreisnina, gav ápostlunum boð um at doypa millum øll fólkasløg, svíkur seg sjálva við at tosa í tríeindar málburðinum frá næstu öldini, og noyðir okkum at síggja í henni tann kirkjuliga ritstjóran, ikki evangelistin, og enn minni sjálvan grundleggjaran. Eingi søgulig spor síggjast eftir hesum dópsfrymlinum fyrr enn í „Lærni hjá teimum Tólv Ápostlunum“ og í fyrstu Verjurøðuni hjá Justin um miðjuna av aðru öld: og meira enn eina öld seinni, helt Cyprian tað vera neyðugt at seta uppá nýtslu av honum í staðin fyri ta eldru dóps orðingina „til Krist“ (Gal. 3:27) ella til „navns Harrans Jesu“ (Ápost. 19:5).³¹⁸ Tað sær v.ø.o. ikki út til, at ápostlarnir gjørdu tað, sum Jesus sambært Matteus 28:19 hevði givið teimum boð um at gera. Sambært Ápostlasøguni og øðrum bíbilskum tekstum varð dópur í fornkirkjuni *einans* útintur í „navni Jesu Krists“*

ella í „*navns Harrans Jesu*“ (2:38; 8:16; 10:48 og 19:5). Dópur í „*navni Jesu Krists*“ sæst sambært teimum varðveittu handritunum ekki at hava verið útintur fyrr enn nakað eftir krossfestingina (við fyrstu hvítusunnuna eftir himmalsferð Jesusar), men tann trúliðaði dópurin byrjaði ekki at vinna hevd millum kristin fyrr enn miðskeiðis í 2. öld e.Kr.³¹⁹ Spurningurin tykist sostatt ekki vera, um tað er sannlíkt, at trúeindardópurin kann fœrast aftur til Jesus, men heldur um hann yvirhøvur kann fœrast aftur til Matteus, sum skrivaði umleið 50 ár eftir krossfestingina.

Rannsóknir av tekstum hjá Eusebium (270-340 e.Kr.), sum í 4. öld e.Kr. var biskupur í Kæsarea og m.a. skrivaði eina drúgva kirkjusøgu, hava sannført nakrar kritiskar granskarar um, at dópsfrymilin í Matteus 28:19, „*at tit doypa tey til navn faðirsins og sonarins og hins heilaga anda*“, er komin inn í tekstin nógv seinni. Eusebius, sum var undir illgruna fyri at vera arianari, tók á kirkjufundinum í Nikea í 325 e.Kr. við nikeansku trúarlæruni. Sama ár – í 325 e.Kr. – fekk m.a. hann frá Konstantin keisara til uppgávu at útvega 50 nýggjar Bíbliur til tær stóru kirkjurnar, sum vóru bygdar í Rómverjaríkinum. Hal Koch, professari, skrivar í sínum inngangi til donsku útgávuna av kirkjusøguni hjá Eusebium, at: „... *Eusebius hevði savnað eitt stórt tal av grikskum bíbliuhandritum, og skúlin í Kæsarea gjørdist ein av miðdeplunum í arbeiðinum at gera nýggj handrit við einum rættaðum teksti. Á henda hátt vóru ekki færri enn 50 vøkur handrit eftir áheitan frá keisaranum latin til tær nýggju kirkjurnar í Konstantinopel*“.³²⁰ Stórt sæð allir granskarar eru sannførdir um, at Matteus 28:19 ekki er eitt ektað úttalilsí hjá Jesusi, men summir halda, at tað var ekki fyrr enn her, at tann „*rættaða*“ útgávan kom inn í tann í dag varðveitta tekstin.³²¹ Grundgevingin er m.a., at Eusebius á leið 20 ferðir endurgevur Matteus 28:19 í sínum verkum – 17 ferðir áðrenn kirkjufundin í Nikea í 325 e.Kr. og 3 ferðir eftir fundin. Tær 3 ferðirnar Eusebius endurgevur Matteus 28:19 *eftir* fundin í Nikea, endurgevur hann ørindið soleiðis, sum tað stendur í tí varðveitta tekstinum, men tað áhugaverda er, at tær 17 ferðirnar hann endurgevur ørindið *áðrenn* fundin í Nikea, verður tað endurgivið í eini styttri útgávu, sum hvørki nevnið dóp, faðirin, sonin ella heilaga andan.³²² Í *Demonstratio Evangelica* frá 311 e.Kr. endurgevur Eusebius tekstin hjá Matteusi úr einum bíbliuhandriti, sum hann hevur havt standandi á bókasavninum í Kæsarea: „*Farið tí og gerið lærusveinar av øllum fólkasløgum í mínum*

navni, við það at tit læra tey at halda alt það, ið eg havi boðið tykkum at gera".³²³ Eusebius skrifvar enntá soleiðis áðrenn hann byrjar at endurgeva Matteus 28:19: „Við einari rødd og einum orði segði Hann við lærusveinar sínar: "Farið tí og gerið ...". Í kirkjusøguni frá umleið 320 e.Kr. vísur Eusebius uttan ávísing ella beinleiðis endurgeving til Matteus 28:19 soleiðis: „Farið tí og gerið øll fólkasløg til lærusveinar í mínum navni".³²⁴ Áðurnevndu granskarar halda uppá, at það ber illa til at koma uttanum, at Eusebius (sum arbeiðdi á tí størsta kristna bókasavninum í 300-talinum) endurgevur úr einum øðrvísi orðaðum handriti enn teimum, sum síðan eru varðveitt. Og av tí at einki handrit er varðveitt við Matteus 28:19, sum er líka gamalt sum endurgevingarnar hjá Eusebiusi úr einum nógv eldri nú horvnum handriti á bókasavninum í Kæsarea, so er Eusebius ein týðningarmikil kelda (í veruleikanum eitt eygnavitni) til upplýsingin. Tað er ikki minni áhugavert, at Hieronymus (331-420 e.Kr.), sum stóð fyri teirri fyrstu latínsku týðingini av Bíbliuni úr upprunamálunum, nakað seinni skrivaði um bókasavnið í Kæsarea, sum hevði fleiri enn 30.000 ymisk handrit í varðveitslu, at: „Matteus ... skrivaði eitt evangelií ... við hebraiskum stavum ... sjálvur tann hebraiski teksturin er varðveittur til hendan dag á bókasavninum í Kæsarea, sum pínslavátturin Pamphilus so nágreiniliga savnaði".³²⁵ Tað ber sjálvandi ikki til at hava álit á øllum, sum Hieronymus skrivaði um elligomul bíbliuhandrit, sum upprunaliga vóru fest á blað 300 ár frammanundan; eingin hevur t.d. nakrantíð sæð hetta hebraiska handritið og nýmótans granskarar eru sannførdir um, at Matteus ikki hevur skrivað evangeliíð, sum ber hansara navn. Er hinvegin hald í tí, sum Hieronymus skrifvar um bókasavnið í Kæsarea, so hevur það helst verið sjálvst upprunahandritið hjá Matteusi, sum Eusebius hevði millum fingrarnar. Her eru í øllum førum einans tveir móguleikar at velja ímillum: annaðhvørt hevur Matteus 28:19 sæð øðrvísi út í handritinum hjá Eusebiusi ella eisini hevur Eusebius heilar 17 ferðir endurgivið tekstin skeivt. Aðrir móguleikar finnast ikki.

Grundin til, at fornkirkjan ikki doypti í navni faðirsins, sonarsins og heilaga andans, var eftir øllum at døma, at eingin metti, at nøkur heimild var fyri hesum dópinum. Tann stóri týski gudfrøðingurin, Adolph Harnack (1851-1930), sum var professari við fróðskaparsetrið í Berlin, skrivaði rættiliga avgjörður soleiðis um dópin hjá Matteus: „... Matteus 28:19 er ikki orð Harrans. Grundirnar undir hesum uppáhaldinum eru: (1) Tað er einans ein

seinni íkomin partur av síðvenjuni, sum sigur frá tí upprisna Jesusi, meðan hann heldur røður og gevur boð. Paulus kennir einki til tað. (2) Tann tríliðaði frymilin er fremmandur í muninum á Jesusi og hevur ikki tann myndugleika í ápostólska tíðarskeiðinum, sum hann mátti hava havt, um hann hevði sín uppruna hjá Jesusi sjálvum”.³²⁶ Hóast Matteus 28:19, soleiðis sum Eusebius endurgevur tekstin úr gomlum bíbliuhandritum á bókasavninum í Kæsarea undan kirkjufundinum í Nikea í 325 e.Kr., ikki finst í nøkrum varðveittum handriti, so eru nakrir granskarar sannførdir um, at teksturin er broyttur, móguliga fyrst í 300-talinum, fyri at stuðla undir tréindarlæruna.³²⁷ Tey elstu varðveittu handritini av Bíbliuni stava frá nakað eftir 350 e.Kr. (Codex Sinaiticus), t.e. nakað væl eftir fundin í Nikea, og í øllum teimum varðveittu brotum úr Matteusevangeliinum, sum stava frá tíðini áðrenn kirkjufundin í Nikea og enntá í yngri handritum, manglar blaðið við kapittul 28. T.d. manglar tað í Codex Sinaiticus frá 350 e.Kr. Tað er so undranarvert, at illgruni hevur verið um, at kirkjan hevur beint tey upprunaligu handritini av vegnum. Tað ber ikki til at fáa nakað endaligt svar uppá hendan spurningin, uttan so, at eldri handrit verða funnin, men tað er í øllum førum prógvað, at Matteus 28:19 fekk ein heilt annan týðning í 2. öld e.Kr. enn skriftstaðið hevði havt frammanundan og á kirkjufundinum í Nikea í 4. öld e.Kr. varð tann frammanundan marginali teksturin tulkaður at vera eitt avgerandi lið í tí seinni íkomnu læruni um tréindina.³²⁸ Upprunaliga hevur eingin í fornkirkjuni sæð nakað tlíkt í skriftstaðnum. Tankarnir um tréindina vóru fremmandir fyri Jesusi og fornkirkjuni.³²⁹

Omanfyrinevndu viðurskifti hava – saman við tí, at teksturin loddrætt stríðir ímóti øðrum þørtum av Matteusevangeliinum – sannført flest allar seríøsar granskarar um, at Matteus 28:19 annaðhvørt er lagt afturat av evangelistinum (tað halda teir flestu serfrøðingarnir) ella (sum ein minniluti av granskarunum heldur) broytt av seinni kristnum ritstjórum: t.e. at orðingin ikki kann færast aftur til Jesus.³³⁰ Í *The Anchor Bible Dictionary* stendur, at: „Søguliga stríðið er ikki loyst við Matteus 28:19, eftirsum tað, sambært breiðari semju millum granskarar, ikki er ein ekta útsøgn hjá Jesusi, enntá ikki ein dýping av einum Jesus-úttalisi um dóp”.³³¹ Tað avgerandi í hesum høpi er, at hóast tað varðveitta ørindið í Matteus (28:19), soleiðis sum tað stórt sæð hevur sæð út síðan 350 e.Kr., skuldu verið upprunaligt (t.e. stavar frá evangelistinum),

sum teir flestu granskararnir framvegis halda, so er það einki í hesum ørindinum, sum noyðir okkum til at koma til at koma til ta niðurstøðu, at Gud sambært Matteusi er tríggr persónar í eini tréind. Soleiðis varð tað ikki skilt í fornkirkjuni og tað verður heldur einki nevnt um tað í tí varðveitta Matteus 28:19. Tað verður tað hinvegin í 1. brævi Jóhannesar 5:7-8, men her eru *allir* granskarar samdir um, at teksturin var falsaður av katólsku kirkjuni í sambandi við harða stríðið um tréindina. Her er beinleiðis prógvað, at teksturin varð falsaður av kirkjuni.

Tað var ikki einans við tekstfalsan og við at bera rangan vitnisburð, at Athanasios og tey kristnu, sum nakrar øldir frammanundan sjálv høvdu verið kúgað av jødum og síðan rómverjum, fóru at seta seg upp ímóti øðrum átrúnaðarligum bólkum. Við eini sterkari kirkjuligari umsiting og við rómverska keisaraveldinum sum stuðli, fóru tey kristnu nú undir at berja niður allar aðrar trúarbólkar og trúarvillingar í Rómverjaríkinum. Tey forfylgdu fóru nú sjálvi at forfylgja. Tey kristnu undir leiðslu av Athanasios vóru so mikið ótolsom móttvegis m.a. arianarunum, at enntá Konstantin tann Stóri ógvaðist við. Hetta hevði við sær, at tá Konstantin á deyðastrá í 337 e.Kr. skuldi lata seg doypa til kristna trúgv, læt hann seg við lagnunnar speisemi doypa til arianska trúgv.³³² Krúnan á kristna verkinum varð sett í árinum 392 e.Kr., tá Theodosius tann Stóri gjørði kristindómin til einasta loyvda átrúnað í Rómverjaríkinum og m.a. innfærði deyðarevsing fyri samkynda lívsfærslu.³³³ Nú byrjaðu tær kristnu forfylgingarnar av øðrvísihugsandi av álvara, og tær hildu á gjøgnum alla miðöldina, tá eisini jødarnir komu at standa fyri skotum.³³⁴ Protestantarnir í 1500-talinum e.Kr., m.a. Luther og Calvin, vóru einki mætari, men teir ávikavist ávirkaðu og beinleiðis stóðu fyri forfylgingunum. Arianisman livdi kortini víðari til einaferð í 6. øld e.Kr. og Newton var sum nevnt arianari so seint sum í 17. øld, men tað vóru sjónarmið hjá Paulus og Jóhannes um, at Jesus var Gud, sum at enda vóru staðfest og vunnu hevd innan rómversk katólsku kirkjuni og kristindómin. Hetta er tó langt frá ein tanki, sum er einaráðandi í Nýggja Testamenti.³³⁵

Tað hevði við sær, at Tréindarlæran fekk dygga móttstøðu frá sterkum kristnum bólkum innan kirkjuna og hon sigraði ikki endaliga fyrr enn langt eftir kirkjufundin í Nikea.³³⁶ Bíbliufalsanirnar, sum Erasmus longu í byrjanini av 1500-talinum

hevði avdúkað, at katólska kirkjan, helst einaferð í 300-talinum, hevði sett inni í latínsku handritini av 1. brævi Jóhannesar, eru fyri einans 100 árum síðan lúkaðar úr aftur bíbilska tekstinum, men Tríeindarlæran hevði tá endaliga sigrað innan kirkjuna og vesturlandska kristindómin.³³⁷

Jesus, mest sannlíkt ein eskatologiskur jødiskur profetur, sum helt, at Guds ríki (t.e. endurreisn Ísraels) var í nánd, ein jødi, sum hevði ment serstøk viðurskifti við Jahve, faðirin, var 300 ár eftir krossfestingina upphevjaður til at vera 2. persónur í eini guddómligari kristnari tríeind. Jesus var ikki longur ein eskatologiskur jødiskur profetur, sum vísti jødum á ein veg til Jahve og Guds ríki, hann var nú sjálvur vegurin og sjálvt málið, sum øll trúgvandi enns væl og vantrúgvandi noyddust at venda sær til fyri at sleppa undan ævigari glatan. Tann eftir øllum at døma lívsjáltandi jødiski boðskapurin hjá profetinum, Jesusi, (ella í tillagaðu útgávuni hjá teimum seinni skrivandi evangelistunum) varð harvið broyttur til eina lívleysa kristna dogmu, sum onnur kristin, trúgvandi ella heidningar kundu kúgast við.

Tað, sum kristindómurin nú fór at virka fyri, hevði helst verið óhugsandi fyri jødan Jesus.

Sjónarhorn – millum vísindi og trúgv

Tann kristni professarin John Hick, sum júst roynir at grundgeva fyri, at tað finst ein gudfrøðilig síða í tilveruni, góðtekur tekstkritisku niðurstøðuna hjá nýggjastu kritisku bíbliugranskingini: „Jesus var ... fult út menniskjansligur“, men „hann var eitt av teimum týðningarmestu, karismatisku og Guds-íblástu menniskjum, vit kenna ... ein profetur“, sum við tíðini var „guddómliggjærdur“.³³⁸ Hick ger ikki upp við kristindómin, men hann heldur uppá, at nýtestamentligu tekstirnir – eins og tekstir í Gamla Testamenti – ikki skulu lesast sum um, at alt tað, teir hava at siga, stendur og fellur við søguliga trúvirðinum. Tað er próvfast, at søguligir feilir og siðfrøðiligar fornleivdir eru í bíbilsku tekstunum, men sambært John Hick eiga tekstirnir fyrst og fremst at tulkast sum *mytologiskir týðningar*, sum, uttan mun til, um teir vísa til ítøkiligar søguligar hendingar, ella nakað er yrkt afturat seinni, siga nakað grundleggjandi satt um samskiptið millum menniskjað og guddómligu síðuna av tilveruni. Sögan um syndafallið vísir eins og nógvar aðrar mytur í Gamla Testamenti neyvan til eina søguliga hending, men boðskapurin í mytuni um ófullkomleika menniskjans kann hava eitt alment gudfrøðiligt ella heimspekiligt sannleiksvirði, sum er óheft av søguligum uppruna ella feilum og fornleivdum annars í Gamla Testamenti. Ein tann vakrasti kristni boðskapurin hjá Jesusi í Nýggja Testamenti: „Tann av tykkum, sum syndaleykur er, kasti fyrstur stein á hana“ (8:7), finst í søguni í Jóhannesevangeliinum (7:53-8:11) um kvinnuna, sum varð tikin í hordómi. Hendan einastandandi sögan, sum ikki finst aðrastaðni í Nýggja Testamenti, hoyrir sum vit hava sæð, ikki upprunaliga heima í Jóhannesevangeliinum ella í Bíbliuni yvirhøvur, men tann moralski boðskapurin í søguni er líka góður fyri tað.³³⁹ Hetta merkir, at

Martin Luther, sum kom at seta á stovn eina nýggja kirkju, týddi í tíðarskeiðinum frá 1523 til 1534 alla Bðbliuna úr teimum báðum upprunamálunum – hebraiskum og grikskum. Luther metti tað sum eina av sínum uppgávum at umvenda jødarnar til kristindómin, men tá tað ikki eydnaðist honum vendi hann sær við ódámligum orðingum og bíbilskum grundgevingum ímóti jødunum. Tey ódámligu sjónarmiðini hjá Lutheri vóru m.a. nýtt fleiri øldir seinni av týsku nazistunum og luthersku kirkjuni í Týsklandi til at rættvísgera jødatýningarnar.

tá Bíblían – eins og allir aðrir tekstir ella sjónarmið – verður greinað, er neyðugt at skilja ímillum (uttan at skilja at) *søguligar upplýsingar*, sum eru treytaðir av samsvari við veruleikan og *mytologiskar týðningar*, sum uttan mun til uppruna kunnu hava

alment gildi (t.e. hava djúpa meining fyri fólk). Tað sama ger seg galdandi, tá tey kristnu evangeliini verða viðgjørd og tulkað.

Sambært hesum er tað søguvísindaliga og tekstkritiskt heldur einki løgið í, at Jesus í evangeliunum bæði verður nevndur sonur Jósef, Mariu og Guds sonur, men heldur kann tað siga nakað um, at upprunaliga hevur verið sipað til ávikavist familju- og trúarviðurskifti hansara – t.e. at Jesus var sonur Jósef og Mariu, og mettur at vera ein av Gudi serliga signaður jødiskur profetur. Tað man eisini vera trupult hjá nýmótans kristnum at ímynda sær, at Jesus var Guds sonur í tí bókstavliga týdningi, at hann hevði helvtina av kromosomunum frá Mariu og hina frá Gudi. Moyggin hjá Matteusi letur seg eisini í hesum vísindaliga og tekstkritiska høpi skilja sum seinni íkomnin kristin mytologi (gudfrøði), sum snýr seg um reinleikan hjá kirkjunnar Kristusi og ikki sum søguligur ella lívfrøðiligur veruleiki um jødan Jesus. Eitt er tann søguligi Jesus, nakað annað er kirkjunnar kristusmyta. Hetta sæst eisini av, at gera vit eina einfalda tekstkritiska roynd at meta um *søguliga* trúvirðið í søguni um Mariu moy og ganga út frá, at hon gjørdist 80 ára gomul, so er tað elsta evangeliid, Markus frá um 70 e.Kr, sum ikki nevnr nakað um, at Jesus skuldi verið føddur av moyggj, skrivað 5-10 ár eftir deyða hennara. Í Matteusevangeliinum frá umleið 85 e.Kr., sum eftir hesum er skrivað 20-25 ár eftir, at Maria doyði og 55 ár eftir at Jesus doyði, er moyggin og søgan um barnaárin hjá Jesusi á fyrsta sinni fest á blað. Tað er tó ikki fyrr enn í tí nakað seinni skrivaða Lukasevangeliinum frá umleið 90 e.Kr., at tann kristna *mytologiin* rundan um moyggina, krubbuna í Betlehem í Judea, jólaevangeliid og barnaár Jesusar er at finna og í teimum seinnu nýtestamentligu apokryfunum frá 2. øld e.Kr. er meira mytologi spunnið upp í søguna – eingin granskari sýtir fyri, at tað er farin fram ein stór mytologisering av Jesusi í evangeliunum.³⁴⁰ Her er – saman við nógvum øðrum í Bíbliuni – ikki talan um upplýsingar um jødan Jesus, sum kunnu metast at vera *søguliga* álítandi. Her er, sum John Hick o.a. hava víst á, talan um seinni íkomna kristna mytologi ella gudfrøði – sum eisini í gamlatestamentligum teksthøpi telist millum stóru ivasurningarnar í kristnu Bíbliuni. Hetta merkir kortini á ongan hátt, at tann einastandandi evangeliska kristusmytan hjá kirkjuni, sum síðan hevur vunnið stóran part av heiminum fyri sær, ikki kann hava ein djúpan boðskap, týdning og ávirkan

á fólk, sum er óheftur av uppruna, søguligum viðurskiftum og feilum annars í Bíbliuni.³⁴¹ Gamla og Nýggja Testamenti, sum – eins og átrúnaðarligir tekstir sum heild – endurspeгла, hvussu menniskju gjøgnum tíðirnar hava fyrihildið seg til tað guddómliga, kunnu bara ikki lesast bókstaviliga ella sum um, at hvørt orð er dottið oman av himli. Tekstirnir eru skrivaðir av vanligum fólk, sum vóru treytað og avmarkað av síni tíð.

Svarið upp á spurningin um, hvørt tað *vísindaliga* sæð ber til at hava álit á øllum teimum gudfrøðiliga spádómum, sum evangelisku høvundarnir finga burtur úr Gamla Testamenti, er í øllum førum lætt at koma til, tí teir tekstkritisku ivaspurningarnir eru nógvir og stórir. Hartil kemur, at teir nýtestamentligu høvundarnir, eins og høvundar av bókum í Gamla Testamenti, ikki arbeiða nágreiniliga við søguliga veruleikanum, men teir tillaga evangelisku søgur sínar á ein tilíkan hátt, at tær samsvara við profetorð í Gamla Testamenti og boðskapin í tí seinni íkomnu kristnu gudfrøðini. Tað hjálpir heldur ikki at vísa til gudfrøðilig tulkingarsnildi um dupultar týðningar, tí tekstútleggingar í Nýggja Testamenti av skriftstøðum í Gamla Testamenti, sum vit fyrr hava verið inni á, kunnu ikki fáast at samsvara við upprunaliga týðningin, uttan so, at teksthøpi, tekstkritikkur og vanligt vit og skil verða sett til síðis. Tað, sum Matteus um 85 e.Kr. fekk burtur úr m.a. Jesaja 7:14, var og er t.d. framvegis í stríð við ta upprunaligu jødisku-hebraisku siðvenjuna, sum nú er um at sigra innan ta væl yngru, meira griksk-hellinistisku og harvið ikki upprunaligu kristnu siðvenjuni.

Martin Luther, sum hevði hollan kunnleika til grikskt, men ikki heilt lýtaleyssar førleikar í hebraiskum,³⁴² hevur eftir øllum at døma havt varhugan av, at *vísindaliga* grundarlagið undir m.a. kristnu útleggingini hjá Matteus av Jesaja 7:14 var ivasamt. Í 1523, árið eftir, at hann hevði týtt Nýggja Testamenti úr grikskum til týskt, skrivaði hann til teir í hebraiskum viðurskiftum serkønu jødarnar, at um teir: *„halda uppá, at hebraiski teksturin ikki sigur, at ein moyggj er við barn, men heldur: ein almah er við barn, men almah merkir ikki moyggj, bethullah merkir moyggj, meðan almah merkir ung kvinna, ... so er svarið fyri ein kristnan lætt út frá Matteus (1:22-23) og Lukas (1:31)... sum báðir siga ørindið hjá Jesaja vísa til Mariu og týða orðið almah til „moyggj“, tí teimum trúgva vit heldur enn øllum heiminum. Tí Gud Heilagi Andin, sum tosar gjøgnum Matteus*

og Lukas, *trúgva vit fult út skilir hebraískt mál og orð*”.³⁴³ Luther, sum í 1534 hevði týtt Gamla Testamenti úr hebraiskum (sum hann altso ikki hevði heilt lýtaleyšan førleika til) til týskt og seinni fekk avgerandi ávirkan á protestantiskar bíbliutýðingar, fjalir ikki sína „*kristnu týðing*” av Gamla Testamenti aftanfyri „*vísindaligar*” ella „*málfrøðiligar*” grundgevingar. Luther er so mikið at sær komin, at hann kallar ein spaka fyri ein spaka. Luther staðfestir, at grundarlagið undir týðing hansara er, at hann *trýr*, at Septuaginta, Matteus og hann sjálvur týða Jesaja 7:14 og Gamla Testamenti annars rætt. Luther er so reiðiligur og erligur, at hann viðurkennir, at tá talan er um trúgv, verður vanligt vit og skil sett til síðis. Hóast sjónarmiðið hjá Luther kann sigast at vera reiðiligt og at hann í veruleikanum ikki skilti skriftina bókstavliga, so er tað ein sannroynd, at ein kristin skriftrúgv (solo scriptura), sum sær burtur frá vísindaliga staðfestum ivasurningum við søguliga treytaðum upplýsingum í Bíbliuni (sum altso eisini inniheldur einastandandi gudfrøðiligar sannleikar um tilveruna), hevur trupult við at góðtaka og sannføra onnur. Í øllum førum fekk hetta ta avleiðing, at Luther við bíbilskum grundgevingum tey komandi 20 árin – eins og katólska kirkjan í miðöldini – vendi sær ímóti jøðunum, sum ikki viðurkendu tann kristna, nýtestamentliga, sannleikan um jødisku skriftirnar. Í 1542, tá antisemitisman hjá Luther kom í hæddina, gav hann út bókling, sum skuldi vegleiða kristin í handfaring av jøðum. Her varð lagt upp til, at: *„seta eld á synagogur teirra, ... at oyðileggja hús teirra ... og reka teir saman sum ... fangar í útlegd, ... undir deyðarevsing forbjóða rabbinarum teirra at undirvísa ... og fremja gudsspottan ... at geva teimum ungu, sterku, mannligu og kvinnuligu jøðunum ... øks (og) spaka ... so teir kundu vinna til dagsins breyð í sveitta andlits teirra, hóast tað hevði verið best ... um teir vóru burturvístir...”*.³⁴⁴ Luther vísti í bókini m.a. til Johannesevangelið, tað yngsta og mest antijødiska av teimum kristnu evangeliunum, sum 70 ár eftir krossfestingina – t.v.s. søguliga sæð rættuliga ivasamt – m.a. endurgevur Jesus fyri at hava sagt, at jøðarnar hava „*djevulin til faðirs*” (Johs. 8:44). Hesi orð hjá Luther, sum vóru viðvirkandi til, at jøðarnir vóru burturvístir úr Sachsen í 1543,³⁴⁵ vekja óhugnalig minni frá jødatýningunum í Nazitysklandi, rættvísingjardar av Goebbels og luthersku kirkjuni í Týsklandi í 1941, við beinleiðis tilsipingum til bíbilsku antisemitismuna hjá Luther.³⁴⁶ Munurin er bara, at antisemitisman hjá Lutheri

varð grundað á trúgv, meðan antisemitisman hjá nazistunum varð grundað á blóð. Hvørgin hevur nakað við vísindi at gera. Martin Luther var langt frá tann einasti kristni antisemitturin í 1500-talinum. Antisemitisma hevur í veruleikanum verið eitt óhugnaligt rák í evropeiskari søgu og hugsanarhátti líka frá miðöldini og til endan av 2. heimsbardaga. Men moralurin í hesi søguni um Martin Luther er, at trúgv uttan vísindi kann vera vandamikil. Tí er bíbliukritikkur so týðandi.

Vísindaliga granskingin hevur havt við sær, at „*tann hebraiski sannleikin*“ um heilagu skriftirnar hevur vunnið breiða undirtøku. Samstundis sum vísindaliga granskingin hevur havt við sær, at jøðarnir eru byrjaðir at gerast varugir við, at søguliga sæð er hebraiska Bíblían langt frá lýtaley, hava teir fingið viðurkent, at Matteus, Luther og kristin ikki hava einkarétt til at útleggja Gamla Testamenti. Eitt er, at fornfrøðin hevur prógvað, at stórir partur av innihaldinum í hebraisku Bíbliuni er ísraelsk mytologi, sum lítið hevur við fornu søgu ísraels at gera, nakað annað er, at tað í dag er viðurkent millum nýtestamentligar granskarar, at tann søguligi Jesus, sum hómast aftanfyrir kristnu gudfrøðina í evangeliumum, í botn og grund var ein trúgvandi jødi.³⁴⁷ Vísindalig gransking av Bíbliuni hevur sostatt verið viðvirkandi til, at jøðarnir hava loyst seg frá vitloysinum hjá Martini Luther og trongskygdum kristnum tekstútleggjarum, sum m.a. grunda seg á niðrandi útsagnir um jøðarnar, sum Jóhannesevangeliíð legði Jesusi í munnin 70 ár eftir krossfestingina. Vanligt vit og skil, sum fylgir við upplýsing og vísindi, hevur eisini havt við sær, at jøðarnir hava gjørt seg leysar av eirindaleyari siðalæru í 5. Mósebók 20 og Jósvabók 6. Dagsins Ísrael hevur enntá, í stríð við 3. Mósebók 20.13, sum ásetur deyðarevsing fyri samlegu millum menn, viðurkent samkyndum rætt til bæði skrásett parlag og ættleiðing. Hesa seinastu øldina hava eisini kvinnurnar gjørt seg leysar av trongskygdum sjónarmiðum hjá m.a. Paulusi. Í Føroyum eins og í øðrum upplýstum kristnum samfeløgum hava samkynd, kvinnur og fráskild sigrað á aldagomlum sjónarmiðum hjá Paulusi (ella teimum, sum seinni hava skrivað í hansara navni), sum eisini leggja upp til, at fólk ikki skulu gifta seg, uttan so at trongdin gerst ov stór (1. Kor. 7:8.9). Hóast mótstøðu frá afturhaldssinnaðum kristnum bólkum, so sigra tær skilagóðu grundgevingarnar eftir øllum at døma at enda. Tann millum afturhaldssinnaðar kristnar bólkar framvegis rótfesta siðvenjan at

sýta ávísun minnilutum sjálvsagða samfelagsliga viðurkenning, sum m.a. er grundað á aldargomul sjónarmið í 3. Mósebók 18:22 og Rómverjabrævinum 1:26f, er heldur ikki serliga sømilig fyri eitt nýmótans samfelag og upplýstan kristindóm. Verða tílík bíbilsk sjónarmið ikki tulkað saman við tí søguliga veruleika, sum tey eru avmarkað og treytað av, so er vandi fyri, at tann einastandandi parturin av kristna boðskapinum viknar í tí modernaða samfelagnum.

Tað hevði av sonnum verið spell.

Dygdirnar í gudfrøðini hjá Martin Luther eru fleiri. Í veruleikanum var Luther heldur ikki ein av teimum, sum helt, at skriftirnar skuldu lesast bókstavliga. Veruleikin er kortini tann, at Luther í omanfyri nevnda dømi uttan grundgeving sýtir fyri yvirhøvur at umhugsa, at Septuaginta ella Matteus kunnu havt týtt Jesaja 7:14 skeivt. Hann *trýr*, at teksturin er rætt týddur. Skynsemið verður sostatt sett til síðis, tá hann grundar sína antisemitismu á skriftirnar. Her loypur ketan av. Tað er í øllum førum greitt, at ein kristin skriftrúgv, sum í stríð við vísindaliga bíbliugransking sýtir fyri at viðurkenna, at bíbilsku tekstirnar søguliga, gudfrøðiliga og siðfrøðiliga kunnu vera avmarkaðir av tí veruleika, teir eru vorðnir til í, hevur lyndi til at gerast átrúnaðarlaga trongskygd og samfelagsliga intolerant. Tað er tann óhepni arvurin frá tí stóra gudfrøðinginum, Martin Luther, sum upplýst kristin í dagsins samfelag noyðast at fyrihalda seg til. Kristindómstulkingin hjá John Hick, sum gudfrøðiliga leggur dent á tann yvirskipaða *boðskapin* (mytologiska týdningin) um ein kærleiksfullan og náðiríkan Gud og næstakærleika millum menniskju, samstundis sum hon m.a. við støði í vísindaligu bíbliugranskingini leggur upp til, at Bíblían og átrúnaðarligrir tekstir sum heild skulu lesast mytologiskt og ikki bókstavliga, fremur hinvegin tolsemi millum átrúnaðir, bólkar og einstaklingar. Tað er langt frá vist, at alt tað, sum tann kritiska granskingin sigur um Bíbliuna er satt. Vísindi skilir seg júst frá trongskygdum átrúnaði á tann hátt, at niðurstøður verða viðurkendar at vera fyríbils og kunnu broytast av nýggjum rannsóknum. Hinvegin er tað greitt, at bíbilskar grundgevingar av tí slagnum, sum Martin Luther setur fram móti jødunum í omanfyrinevnda dømi, eru í stríð við grundleggjandi fortreytir í vísindaligu bíbliugranskingini. Bíbilskar grundgevingar í samfelagsligum høpi kunnu eisini, sum bókin hjá Martini Luther um jødarnar

er besta þrógvið fyrri, vera beinleiðis vandamiklar fyrri øðrvísi hugsandi. Tann kritiska bibliugranskingin hefur hinvegin ekki ógildað boðskapin í bíbilsku tekstunum. Hon hefur einans, sum Finkelstein og Silberman peika á, tulkað hann av nýggjum.³⁴⁸ Tað er gjørt óteljandi ferðir fyrr, og tað fer at verða gjørt aftur. Bíbliugranskingin hefur lært okkum, at allar útlekkingar av bíbilskum tekstum eru tíðarbundnar. Tað er ein niðurstøða, sum ógildar sjálvrættvísi og fremur tolsemi.

Og tað er tað, sum sømir seg fyrri eitt upplýst kristið fólk.

Hendingarøð

Árstølini í hendingarøðini skulu næstan øll takast við ávísingum fyri hvørjum, og summi av teimum eru enn tá ógvuliga ivasom. Tað seinasta er serstakliga galdandi fyri bíbilskar tíðarfestingar, sum vísa til tíðini undan Dávid og Salomon, meðan yngri bíbilskar tíðarfestingar eru meira álítandi. Tað er kortini vert at hava í huga, at vit ikki við vissu kunnu siga, nær Jesus var føddur. Flest allir granskarar halda seg til 4 f.Kr., men sambært Bíbliuni ber eisini til at tíðarfesting hendingina til 6 e.Kr. Tíðarfestingar undan Dávid og Salomon, sum stava frá fornfrøðiligum kanningum ella keldum, sum eru óheftar av Bíbliuni, skuldu verið kortini eftirfarandi. Tað snýr seg m.a. um egyptiskar Faraoar og minnissteinin frá 1207 f.Kr., sum nevnir Ísrael fyrri og einastu ferð í egyptiskum keldum. Tíðarfestingin av patriarkunum í Gamla Testamenti er harafturímóti ógvuliga ivasom – tað er í veruleikanum rættiliga ivasamt um patriarkarnir yvirhøvur eru søguligir persónar. Teir flestu rithøvundarnir, sum eru settir í samband við bíbilsku tekstirnar, eru heldur ikki teir veruligu rithøvundarnir.

2400 f.Kr.:

– Ai verður sambært fornfrøðiligum kanningum lagdur í oyði, og eingin búseting er aftur at finna í býnum fyrr enn í 1200 f.Kr.

2100 f.Kr.:

– Ábraham fer sambært Bíbliuni saman við familju síni úr Ur í Kaldæa at leita eftir í lovaða landinum.
– Gilgamesh søgan verður niðurskrivað í Mesopotamia.

1900 f.Kr.:

– Ísraelsfólk búseta seg sambært Bíbliuni í Egyptalandi eftir at hava hildið til í Kána.

1720-1552 f.Kr.:

– Hyksos ættarbólkurinn stjórnar sambært egyptiskum keldum Egyptalandi.

1500 f.Kr.:

– Jeriko verður sambært fornfrøðiligum kanningum lagdur í oyði – mögulega av Hyksos – og verður óvardur og stórt sæð óbygður tær komandi öldirnar.

1279-1213 f.Kr.:

– Ramses II stjórnar Egyptalandi.
– Ísraelsfólk fara sambært Bíbliuni undir leiðslu av Mósesi í stórum tali úr Egyptalandi móti Kána.

1220-1210 f.Kr.:

– Ísraelar hertaka, sambært Jósabók, undir leiðslu av Jósva alt Kána í trimum skjótum herferðum. Teir leggja sostatt alt landið undir seg eftir nøkrum fáum árum.

1207 f.Kr.:

– Merneptahsteinurinn frá 1207 f.Kr. nevni sum tann fyrsta keldan nakrantíð ein fólkabólk, sum verður nevndur ísraelar. Bólkurinn heldur til onkustaðni í Kána.

1025 f.Kr.:

– Teir tólv ísraelsku ættbólkarnir verða sambært Bíbliuni savnaðar í eitt kongaríki undir leiðslum av Saul, Dávid og síðan Salomon. Dávid ger Jerusalem til høvuðsstað í ríkinum, og sonur hansara, Salomon, letur byggja eina glæsiliga kongsborg og eitt tempul í býnum.

931 f.Kr.:

– Sambært Bíbliuni dettur Dávidsríkið sundur í eitt Norðurríkið (Ísrael), har Samaria verður høvuðsstaður, og eitt Judea fyrri sunnan, har Jerusalem verður høvuðsstaður.

720 f.Kr.:

– Jesaja profetur heldur til í Judea. Teir elstu tekstirnir í Bíbliuni byrja at taka skap.
– Assýrar gera enda á Norðurríkinum, men Judea hórar undan

sum assýriskt lensríki undir tí politískt klóka (men sambært Bíbliuni móti Jahve ólýdna) Akaz. Assýrar flyta partar av fólkinum í ríkinum burtur, og flóttafólk í hópatali koma haðani til Judea.

600 f.Kr.:

– Jeremia profetur heldur til í Judea.

586-539 f.Kr.:

– Babylonarnir undir leiðslu av Nebukanezar gera endaliga av við Judea. Jerusalem verður tikin, og Templið hjá Salomon verður lagt í oyði. Ísraelsfólk fara í útlegd í Babylon, men persarakongurinn Kyros loyvir teimum at sleppa heim aftur í 539 f.Kr.

– Í útlegdini og seinni verða bíbilsku tekstirnir í veruleikanum til, og eldri tekstir, t.d. Mósebøkurnar, Jesaja og Jeremia verða broyttir og samanskrivaðir av nýggjum.

539 f.Kr.:

– Persarakongurinn Kyros, sum hevur lagt Babyloniska ríkið í oyði, letur ísraelsfólk fara heima aftur til Judea, har tey fáa loyvi til at endurreisa templið hjá Salomon.

450 f.Kr.:

– Aðrir tekstir í Bíbliuni, t.d. Jobs Bók, Hásongurinn, Ruths Bók og nógvir av Sálmunum verða skrivaðir.

334-331 f.Kr.:

– Alexandur tann Stóri hertekur Persararíkið og alt Miðeystur og grikskir-hellenistiskir hugsanarhættir breiðast til alt økið. Eftir deyða hansara verður ríkið býtt í trý, Ptolomeiska ríkið í Egyptalandi, Seleudukidiska Ríki í Asia og Antigonidiska ríkið í Grikkalandi.

300-130 f.Kr.:

– Jødarnir á Alexandria leiðini fara í 3. øld f.Kr. undir at týða hebraisku skriftirnar hjá jøðunum til grikskt. Týðingin fyriliggur fullfíggað miðskeiðis í 2. øld f.Kr. – um 130 f.Kr.

200 f.Kr.:

– Seleukidarnir taka ræðið á Palestína og ráða stórt sæð yvir økinum, til rómverjar í 63. f.Kr. gera enda á ríkinum og taka Palestína.

168-142 f.Kr.:

– Makabearauppreisturin. Jødarnir gera uppreistur móti Seleukidisku valdsharrunum, sum verða tveittir út úr økinum, og tað Hasmonaiidiska ríkið verður sett á stovn í 142 f.Kr. Formliga eru jødarnir undir Seleukidiska ríkinum, men reelt eru teir sjálvstøðugir.

165 f.Kr.:

– Tann seinasta bókin í hebraisku Bíbliuni, Dánjals Bók, verður skrivað.

63 f.Kr.:

– Rómverjar taka Seleukidiska ríkið og gera tað til ein rómverskan landslut við navninum Sýria. Jerusalem verður tikin, og Hasmonaiiska ríkið verður upployst. Rómverjar skipað Judea, Idumeia, Galilea og Pereia sum eitt jødiskt ethnarki undir leiðslu av Hyrkanos. Ethnarkiið verður undirlagt umsitigini í Sýria.

43-37 f.Kr.:

– Borgarakríggj er í tí jødiska ethnarkinum. Heródes tann Stóri flýggjar í 40 f.Kr. til Róm, har Senatið tilnevnir hann til kong jødanna. Borgarakríggið endar í 37 f.Kr., tá Heródes tekur við hjálp frá rómverjum ræðið í Jerusalem og jødiska ethnarkinum.

4 f.Kr.:

– Jesus verður føddur – í Betlehem í Galilea.

– Heródes tann Stóri doyr. Borgarakríggj byrjar í kongaríkinum hjá Heródesi, sum verður steðgað av rómverjum. Kongaríkið hjá Heródesi tí Stóra verður býtt í tveir partar, Galilea og Judea (sum eisini fevnir um Samaria og Idumea) undir leiðslu av synunum hjá Heródesi tí stóra, ávikavist Heródes Antipas og Heródes Arkelaos.

6 e.Kr.:

– Uppreistur er í jødiska ethnarkinum hjá Heródes Arkelaos. Rómverjar niðurberja uppreisturinn, Judea, tað jødiska ethnarkiið hjá Heródes Arkelaos verður umskipað til ein keisarligan landslut undir beinleiðis rómverskum stýri. Í hesum sambandi verður ein fólkateljing sett í verk í Judea. Galilea heldur áfram sum eitt jødiskt stýrt varakongaríki.

30 e.Kr.:

– Jesus verður doyptur í Jordanánni og byrjar sítt virki sum jødiskur profetur, sum hevur við sær, at hann eitt ella tvey ár seinni verður krossfestur av rómverjum.

36 e.Kr.:

– Stríð er millum teir hebraisku og teir hellinistisku jødarnar um Templið.

35-40 e.Kr.:

– Paulus tekur við kristnari trúgv, eftir at hann á veg til Damaskus fyri at forfylgja jødakristnum hevur eina kristusvisjón. Trý ár seinni fer hann til Jerusalems, har hann steðgar í 15 dagar og kemur at kenna Pætur, Jóhannes og bróður Jesus, Jákup.

44 e.Kr.:

– Alt Palestina, t.e. eisini Galilea, kemur undir beinleiðis rómverskt stýri.

50-60 e.Kr.:

– Paulus skrivur síni brøv til samkomur ymsastaðni í Rómverjaríkinum. Í 60 ella 64 e.Kr. verður hann dømdur til deyða og avrættaður av rómverjum í Róm.

66-70 e.Kr.:

– Tann fyrsti stóri jødiski uppreisturinn móti rómverjum er í Palestina. Uppreisturinn hevur við sær, at rómverjar í 70 e.Kr. leggja Jerusalem og templið hjá Heródesi í oyði, og í tígjutúsundavís av jøðum doyggja og verða seldir sum trælir. Synedriið verður upployst og tað hevur við sær, at prestaskapið ongan týdning hevur longur. Hetta er ein vanlukka fyri jødadómin, sum hevði við sær, at jødarnir so við og við fara í útlegd.

70 e.Kr.:

– Markus skrifvar sítt evangelium í Róm.

85 e.Kr.:

– Matteus skrifvar sítt evangelium í Damaskus.

90 e.Kr.:

– Lukas skrifvar sítt evangelium í Antiokia.

– Jødarnir hittast í Jamnia at taka stöðu til m.a. ein jødiskan kanon.

100 e.Kr.:

– Jóhannes skrifvar sítt evangelium í Efesos.

– Tummas skrifvar sítt evangelium í Egyptalandi.

115 e.Kr.:

– Tann næsti jødiski uppreisturinn móti rómverjum byrjar í útlegdini.

132-135 e.Kr.:

– Tann triði jødiski uppreisturinn byrjar undir leiðslu av Simon Bar Kokhba, sum jødarnir hildu vera Messias. Hesin uppreisturinn varð eisini niðurbardur av rómverjum, og avleiðingin gjørdist, at jødadómurinn í veruleikanum varð forboðin. Jerusalem verður aftur lagdur í oyði og á leivdunum av templinum varð eitt Jupiter tempel reist. Judea broytti navn til Palestina.

150 e.Kr.:

– Mariu-, Pætur-, Jákup- og Judasevangeliini verða skrivað.

185 e.Kr.:

– Irenæus, biskupur í Lyon, staðfestir, at tað einans eru fyra viðurkend evangelium, og at tey eru skrivað av Markusi, Matteusi, Lukasi og Jóhannesi. Grundgevingin hjá honum fyri, at tað einans skulu vera fyra evangelium er, at tey umboða hvørt av teimum fyra heimshornunum.

200 e.Kr.:

– Gnostikarinn Markion ger sum tann fyrsti eina roynd uppá at gera ein kanon yvir kristnar tekstir. Hann vrakar m.a. alla

hebraisku Bíbliuna og velur nakrar tekstir úr Nýggja Testamenti út til kristna Bíbliu. M.a. velur hann brøvini hjá Paulusi og Lukasevangelið út. Hetta fær ikki undirtøku millum teir sterkastu kristnu bólkarnar, men arbeiðið hjá Markion skundar undir arbeiði at gera ein veruligan kristnan kanon.

325 e.Kr.:

– Konstantin tann Stóri gevur m.a. Eusebiusi boð um at evna til 50 nýggjar „rættaðar“ Bíbliur, sum skulu nýtast í teimum nýggju stóru kirkjunum í Rómverjaríkinum.

– Á kirkjufundi í Nikea verður í samsvar við sjónarmiðini hjá Athanasios avgjørt, at Jesus er 2. persónur í eini guddómligari tréind. Tann Nikeanska Tréindarlæran verður staðfest. Arianarnir, sum trúðu, at Jesus varð skaptur av Gudi (t.e. at hann ikki var Gud), verða forfylgdir.

337 e.Kr.:

– Tann fyrsti kristni rómverski keisarin, Konstantin tann Stóri, sum kallaði inn til kirkjufundin í Nikea, letur seg á deyðastrá doypa – til arianska trúgv.

392 e.Kr.:

– Kristindómurin í útgávuni hjá Athanasios verður ríkisátrúnaður í Rómverjaríkinum. Allir aðrir átrúnaðir verða frá nú av forbodnir, og øll onnur enn „rætttrúgvandi“ kristin verða forfylgd av kirkju ella rómverjum.

400 e.Kr.:

– Tann kristna Bíblían er vorðin til. Hetta er úrslit av eini drúgvari gongd, sum hevði við sær, at fleiri kristnir tekstir vóru valdir frá, meðan aðrir finga kanoniskan myndugleika.

Viðmerkingar

- 1 Bæk, 2006, síðu 118.
- 2 Chilton, 2000, síðu xxi.
- 3 Armstrong og Cupitt, 1977, síðu 45.
- 4 Bibliana, 2002, síðu 33. Tað er hetta, sum Israel Finkelstein o.a. fornfrøðingar finnast at.
- 5 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 52.
- 6 Her endurgivið eftir Engberg-Pedersen, 1998, síðu 15.
- 7 Wright, 1996, síðu 8.
- 8 Robert H. Stein peikar í sínum drúgva og annars rósandi ummæli av bókini hjá Wright á, at bíbilskir tekstir beinleiðis verða trýstur inn í tann gudfrøðiliga samanhangin, sum Wright vil hava teir at passa inn í. „*Tá bíbilskir tekstir koma í vegin, so er tendensurin, at teir verða trýstir (squeezed) til at passa inn í skipanina*“. *Journal of the Evangelical Theological Society*, 2001, síðu 3. Troels Engberg-Pedersen, professari, peikar eisini á, at Wright tulkar bíbilsku tekstirnar við støði í tí gudfrøðiliga og kirkjuliga samanhangi, sum hann ynskir at finna í teimum. Tað er møguliga góð gudfrøði, men tað er ikki góð søgugransking, har endamálið einans er at finna ein søguliga sannlíkan Jesus. Engberg-Pedersen er ógvuliga bersøgin, tá hann um bókini hjá Wright skrivar, at hon inniheldur: „*grundsjónarmið av ógvuliga ivasomum virði*“ og víðari, at bókin: „*vísir púra greitt, hvussu nógvir snávingarsteinar jagstranin eftir tí søguliga Jesusi má halda seg leysa av, um hon skal føra til haldgóð úrslit*“. Engberg-Pedersen, 1998, síðu 25-27.
- 9 Kjærup, 2000, síðu 280-281.
- 10 Danski gudfrøðiprofessarin Mogens Müller hevur peikað á, at tað í veruleikanum onga meining hevur at spyrja, hvussu heilagu skriftir jøðanna ella Gamla Testamenti í sjálvum sær eiga at skiljast. Tað veldst um, frá hvørjum sjónarhorni teksturin verður tulkaður. Tað ber enntá ikki til at nýta eitt heiti um hesar skriftirnar uttan at leggja eina ávísa tulkning omanyvir tær. Tey kristnu tulka heilagu skriftir jøðanna sum teirra „Gamla Testamenti“ í ljósinum av Jesus og „Nýggja Testamenti“, meðan jøðarnir tulka heilagu skriftir sínar (tað hevur onga meining fyri

jødar at kalla skriftirnar fyri Gamla Testamenti) í ljósinum av, at tað ikki finnast aðrar heilagar skriftir og at Messias enn ikki er komin. Tað hevur sambært Mogens Müller ikki longur nakra meining at spyrja, hvat høvundarnir meintu ella um jødarnir ella tey kristnu hava rætt. Tað er sjónarhornið, sum avger týðningin. Tað ber bara til at staðfesta, at teksturin verður tulkaður ymiskt av jøðum og kristnum. Müller, 1997. Søguførðingar royna hinvegin at skilja tekstirnar í samanhangi við ta samtíð, teir eru vorðnir til í. Tað merkir, at Gamla Testamenti verður skilt í einum jøðiskum høpi, at Jesus skal skiljast í tí jøðiska høpi í Galilea, sum hann ferðaðist í, og at evangelistarnir skulu skiljast í tí grikskt-hellinistiska umhvørvi, sum teir ferðaðust í. So vítt eg veit taka allir søgugranskarar undir við hesi sjálvsøgdu meginregluni – hóast teir sjálvandi kunnu vera ósamdir um sjálva tulkningina av samanhinginum.

- 11 Kjørup, 2000, síðu 279-280.
- 12 Finkelstein og Silberman, 2006, síðu 257. Hetta er í veruleikanum tað, sum týski heimspekingurin Hans-Georg Gadamar kallar eina *samanrenning av sjónarringum* – t.e. at sjónarhornið hjá granskarinum og hansara samtíð og sjónarhornið í tekstinum og hansara samtíð renna saman og skapa eitt nýtt samanhangandi sjónarhorn. Gadamer, 2004, síðu 291f. Í hesi bókini er arbeiðið avmarkað til *metodisku* tilgongdina hjá søgukritiska sjónarhorninum. Tann heimspekiliga *syntesan* millum nútíð og fortíð liggur uttanfyri karmarnar í hesi bók.
- 13 Müller, 1997, síðu 15-16.
- 14 Cahill, 1999, síðu 12 og Junkkaala, 2006, síðu 310.
- 15 Cahill, 1999, síðu 35-38, 56-57 og 103-104. Sí eisini Porter, 1996, síðu 33.
- 16 Junkkaala, 2006, síðu 309.
- 17 Tankens Magt, 2006, I. bind, síðu 215 og Junkkaala, 2006, síðu 10.
- 18 1. Kongabók 6:1 upplýsir, at ísraelar fóru úr Egyptalandi 480 ár áðrenn Salomon um 960 f.Kr. fór undir at byggja tað fyrsta templið í Jerusalem og 2. Mósebók 12:40 upplýsir, at ísraelar vóru í útlegd í Egyptalandi í 430 ár. Ísraelska útlegdin í Egyptalandi byrjaði sambært hesum um 1870 f.Kr. meðan ísraelska útferðin úr Egyptalandi skal tíðarfestast til umleið 1440 f.Kr. Sambært Bíbliuni hildu patriarkarnir til í Kána í stívliga 200 ár áðrenn útlegdin í Egyptalandi byrjaði. Hetta gevur eina bíbilska tíðarfesting av Ábraham til umleið 2100 f.Kr. Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 34-35. Tað er kortini ógvuliga ivasamt, um hetta hevur nakað við søguliga veruleikan at gera. Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 11 og 145.

- 19 Keller, 1966, síðu 153 og 197, Holm-Nielsen, bind 1, 1968, síðu 125, Heiði, 1994, síðu 45-46 og Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 37.
- 20 Keller, 1966.
- 21 Skov, 2005, síðu 10-13. Tann stutta greinin hjá Skov er nýggj, men hon grundar seg ikki á nýtt tilfar. Nýggjasta bókin á tí stutta bókmentalistanum er frá 1986.
- 22 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 37-38.
- 23 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 321.
- 24 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 29.
- 25 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 39.
- 26 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 40.
- 27 Sambært amerikanska religióssøgufrøðinginum Thomas Cahill: „...*finst eingin eftirfarandi frásøgn um skrivligt hebraiskt fyrr enn í tíggjundi öld f.o.t.*“. Cahill, 1999, síðu 12.
- 28 Ein gjøgnumgongd av ymiskum ástøði, sum granskarar gjøgnum tíðina hava sett fram fyri at fáa søguna um patriarkarnar at samsvara við ymisk søgulig tíðarskeið, søguligar veruleikar og fornfrøðiligar sannroyndir, er at finna sum fylgiskjal A til bókina hjá Finkelstein og Silberman. Tað hevur ikki eydnast granskarum at fáa bíbilsku søguna um patriarkarnar at samsvara við nakað søguligt tíðarskeið. Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 319-325.
- 29 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 35.
- 30 Lemche, 1999.
- 31 Sí eisini Porter, 1996, síðu 36.
- 32 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 56.
- 33 Junkkaala, 2006, síðu 13.
- 34 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 57.
- 35 Her endurgivið eftir Junkkaala, 2006, Síðu 13. Sí eisini Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 57. Fyrimunurin við at tíðarfesta ísraelsku útferðina úr Egyptalandi til 15. öld f.Kr. er, at fornfrøðingar hava funnið greið tekin um búseting og oyðileggingar av múrum við Jeriko frá 15. ella 16. öld f.Kr., – nakað líknandi er ikki funnið frá 13. öld f.Kr. – men trupulleikin er, at hesar oyðileggingar helst stava frá Hyksos ættarbólkinum, sum sambært egyptiskum samtíðarkeldum varð rikin úr Egyptalandi í 16. öld f.Kr. og helst oyðilegði Jeriko á vegnum eystureftir. Í aðrar mátar samsvarar einki í Bíbliuni við eina tíðarfesting av ísraelsku útferðini úr Egyptalandi til 16. öld f.Kr. Ísraelar verða sum nevnt heldur ikki nevndir í nøkrum øðrum kendum keldum í Kána fyrr enn í 1207 f.Kr. Størsti trupulleikin við at tíðarfesta útferðina til 15. öld f.Kr. er, at frá hesum tíðarskeiðinum finst hópur

- av egyptiskum samtíðarkeldum, m.a. tey sonevndu Amarna brøvini, sum við vissu áttu at havt avdúkað eina risastóra ísraelska útferð úr Egyptalandi (2. Mósebók 12:37). Nevndu brøv eru samskipti millum valdsharrarnar í Egyptalandi (sum eisini høvdu ræði á Kána) og lokalar høvdingar í býunum í Kána. Tilsamans eru 381 tílík brøv funnin í Amarna í Egyptalandi. Í tilfarinum er eingin ábending at finna um, at 2-3 milliónir ísraelar vóru farnir úr Egyptalandi móti Kána. Lemche, 1999.
- 36 Niels Peter Lemche, professari við fróðskaparsetrið í Keypmannahavn, serfrøðingur í fornu søgu Ísraels, upplýsir, at samlaða fólkatalið í Egyptalandi í 13. øld f.Kr. vanliga verður sett til umleið 1 millión. Lemche, 1999. Breið semja tykist vera um, at talið av ísraelum, sum 2. Mósebók 12:37 upplýsir fóru úr Egyptalandi, er so stórt, at tað ger søguna ósannlíka. Sven Holm Nielsen skrivar í *Bibelen i Kulturhistorisk lys: „tað er ein ótrúlig og ósøgulig mynd, sum her verður givin av talinum av ísraelum í Egyptalandi“*. Holm-Nielsen (ritstj.), 1968, síðu 253.
- 37 Holm-Nielsen, 1968, síðu 253.
- 38 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 60. Her er ein longri viðmerking uppá sítt pláss. Á heimasíðuni hjá *Institute for Biblical & Scientific Studies* stendur, at: „*Josefus* (jødiskur søguførðingur, sum skrivaði um 75 e.Kr.) fer í smálutir, tá hann endurgevur *Manetho* (egyptiskur søguførðingur, sum skrivaði í 3. øld f.Kr.) fyri at vísa á, at jødar vóru í Egyptalandi. Hann identifiserar jødar við Hyksos og ísraelsku útferðina úr Egyptalandi við útvísingina av Hyksos úr Egyptalandi av *Ahmose*, sum grundaði 18. kongsættina (1570-50 f.Kr.). *Manetho* hevði atgongd til upprunaligar egyptiskar hieroglyfftekstir, sum nýmótans granskarar ikki hava. Nýmótans granskarar, bæði liberalir og konservativir, tíðarfesta kortini ísraelsku útferðina úr Egyptalandi nógv seinni og halda uppá, at einki prógv er fyri henni í egyptiskum keldum. Tann besta frágreiðingin er at identifisera ísraelsku útferðina úr Egyptalandi við útvísingina av Hyksos, tí tað er eingin onnur hópútferð úr Egyptalandi“.
- <http://www.bibleandscience.com/archaeology/exodus.htm>. Hetta seinasta verður beinleiðis styðjað av, at *Manetho* enntá rør fram undir, at Hyksos ættarbólkurin grundaði Jerusalem og bygdi eitt tempul har eftir burturvísingina úr Egyptalandi. Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 55. Nærum allir nýmótans granskarar eru kortini samdir um, at ísraelska útferðin úr Egyptalandi ikki hevur nakað við Hyksos at gera, og at ein møgulig ísraelsk útferð úr Egyptalandi skal tíðarfestast fleiri øldir seinni – til seint í 13. øld f.Kr. Ein grund er, at tann í 2. Mósebók 1:11 ónavngivni egyptiski Faraó undir ísraelsku útferðini er positivt

identifiseraður við Ramses II, sum stjórnaði Egyptalandi frá 1279 til 1213 f.Kr. Ein onnur er, at fyrstu ferð ísraelar verða nevndir í nøkrum kendum keldum sum ein bólkur í Kána er í 1207 f.Kr. Ein triðja er, at ein tíðarfesting av ísraelsku útferðini til 16. öld f.Kr. hevði skapt enn størri trupulleikar við tíðarfestingini av søguni um patriarkarnar, sum tað av bíbilskum grundum hevði verið neyðugt at flutt upp aftur longur aftur í tíðina enn til 21. öld. f.Kr. (sí viðmerking 18). Teir flestu granskararnir hava roynt at flutt patriarkarnar hinvegin fyri at fáa trupulleikarnar loystar. Ein fjórða er, at tað er ómøguligt at fáa allar bíbilskar upplýsingar um ísraelsku útferðina úr Egyptalandi at samsvara við eina ávísa tíðarfesting, men tað ber ikki til at fáa nakrar bíbilskar tíðarfestingar at samsvara við eina útferð úr Egyptalandi í 16. öld f.Kr. Ein fimta er, at tað er ivasamt, um til ber at hava álit á øllum tí, sum Manetho skrivar 1500 ár eftir tær hendingar, sum hann sigur frá. Serstakliga tá havt verður í huga, at Manetho skrivaði seinni enn bíbilsku høvundarnir og grundaði sína søgu á ónevndar „heilagar tekstir“ og „fólksligar søgur og sagnir“. Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 54. Ein sætta er, at Hyksos ættarbólkurin sambært nógvi meira eftirfarandi egyptiskum samtíðarkeldum (einum eygnavitni úr egyptiska herinum) frá 16. öld f.Kr. varð tveittur út úr Egyptalandi sum ein sigrað kongsætt, og at egyptar eltu bólkinn heilt til Sharuhen við Gaza, sum teir tóku eftir drúgvu kringseting. Sambært samtíðarkelduni er á ongan hátt talan um eina útferð hjá kúgaðum semittiskum trælum í Egyptalandi, sum enda við at sigra á egyptiska herinum við Reyða Havið, soleiðis sum Bíblían fleiri öldir eftir hendingina sigur frá. Tvørturímóti. Sí t.d. Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 54-56 og Junkkaala, 2006, síðu 69-70. Hóast granskarar vita, at egyptar í almennum skjølum (t.e. áskriftum) kundu finna upp á at siga frá sínum fáu ósigrum sum stórar sigrar, so er tað í hesum førum stórt sæð útihýst, at talan kann vera um ta somu hendingina, sum egyptiska samtíðarkeldan (eygnavitni) og Bíblían øldir seinni siga frá. Finkelstein og Silberman rógva við støði í hesum trupulleikunum fram undir, at søgan um útferðina eins og aðrar bíbilskar søgur ikki kann skerast niður til eina ávísa hending, men at talan heldur er um eina siðvenju, sum hevur ment seg gjøgnum øldirnar og fingið íblástur nógvastaðni frá – eisini frá søguni um Hyksos. Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 71.

- 39 Sambært Finkelstein og Silberman eru amboðini hjá fornfrøðini so mikið góð, at hóast fjøldin av ísraelum hevði verið nógvi minni enn Bíblían sigur frá, so høvdu fornfrøðingar havt funnið leivdir frá teimum, sum fleiri dømi eru um ymsastaðni frá í heiminum, m.a. frá Sinai í eldri og

- yngrri tíð enn 13. öld f.Kr. Tað er bara einki at finna frá 13. öld f.Kr. Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 62-63.
- 40 Lemche, 1999.
- 41 Sí viðmerking 38.
- 42 Lemche, 1999.
- 43 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 59-60 og 63.
- 44 Lemche, 1999.
- 45 Kanningar av mumiuni hjá Ramses II hava erntá staðfest, at tann gamli Farao leið av hjartasjúku og liðagikt, og at hann hevði trupulleikar við tonnunum. Roberts, 1998, bind I, síðu 114.
- 46 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 67.
- 47 Jakobsen, 1971-1975, síðu xvi-xxvi. Viðmerkingar, sum Hammershaimb sjálvur hevur gjørt til innsavningina av føroyskum sagnum á eini ferð í Føroyum í 1847-1848 og sjálv søgnin *Bardagin í Mannafellsdali*, eru at finna í Hammershaimb, 1991, síðu II-III og 379-381.
- 48 Junkkaala, 2006, síðu 10 og Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 169.
- 49 Tað skal viðmerkjast, at Jósvabók í stöðum sær út til at vera mótstríðandi hesum viðvíkjandi. Í Jósva 21:43 stendur m.a. í samsvar við 11:23, at: „*Soleiðis gav Harrin Ísrael alt tað landið, sum hann hevði svarið at geva fedrum teirra; og teir tóku tað til ognar og búsettust har*“. Hetta samsvarar at síggja til ikki við m.a. Jósva 13:1, sum staðfestir, at: *“Tú ert vorðin gamal og hevði mong ár á baki, segði Harrin við hann: „Tú ert vorðin gamal og hevur nógv ár á baki, men almikið er enn eftir av landinum at hertaka.”* Her skal havast í huga, at Jósvabók, sum er endaliga niðurskrivað 600 ár (ella meir) eftir hendingarnar, byggir á fleiri ymiskar siðvenjur. Nógv er eftir øllum at døma eisini tillagað og lagt afturat gjøgnum öldirnar. Tað hevur havt við sær, at tann varðveitti teksturin frá 6. öld f.Kr. ikki altíð hongur saman.
- 50 Sí Jensen (ritstj.), 2006, síðu 24.
- 51 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 78-79.
- 52 Sí eisini Lemche, 1999.
- 53 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 76-79 og Lemche, 1999.
- 54 Her endurgivið eftir Junkkaala, 2006, síðu 78.
- 55 Nøvnini á listanum á Merneptahsteininum yvir fólkabólkar í Kána eru skrivað saman við einum egyptiskum hieroglyffi, sum ger tað greitt, at víst verður til eitt nærri tilskilað land, bý ella øki. Undantakið er Ísrael, sum verður skrivað uttan hieroglyffin, sum tilskilar nakað ávíst stað. Tað kundi bent á, at teir fyrstu ísraelarnir vóru nomadar í Kána, sum m.a. Finkelstein og Silberman halda uppá. Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 117-118. Aðrir granskarar, t.d. Hasel, hava peika

á, at orðingin „tess sáð er ekki“ skal skiljast soleiðis, at fœðigrundarlag og landbúnaður hjá Ísraelum í Kána varð lagt í oyði av egyptum, t.e. at Ísraelar longu í 13. öld f.Kr. vóru fastbúgvandi bøndur í Kána og tískil ekki fjakkandi nomadar. Hasel, 1994, síðu 45-61. Hetta eru granskarar ógvuliga ósamdir á máli um, og tað samsvarar ikki við ta sannroynd, at av øllum teimum fólkabólkum í Kána, sum verða nevndir á Merneptahsteininum, er tað *einans* Ísrael, sum verður nevnt uttan ávísing til nakað ávíst land, bý ella øki.

- 56 Porter, 1996, síðu 68.
- 57 Rohl, 1995, síðu 169-170.
- 58 Finkelstein og Silberman nevna einki í *The Bible Unearthed* um tulkningar av Merneptahsteininum, sum bara minna um tulkningina hjá David M. Rohl. Tað ger Eero Junkkala, sum er rættiliga bíbliutrúgvur, heldur ikki í síni doktoraritgerð. Junkkaala skrivar tvørturímóti, at Merneptahsteinurin „*skjalprógvar*“, at Merneptah gjørði herferðir inn í Kána, sum komu heilt norður til Galilea. Junkkaala, 2006, síðu 77-79.
- 59 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 90.
- 60 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 77 og 81-82.
- 61 Junkkaala, 2006, síðu 46, 83 og 133.
- 62 Junkkaala, 2006, síðu 83 og Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 77.
- 63 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 82.
- 64 Junkkaala, 2006, síðu 252. Sí eisini Müller, 2004, síðu 59-60.
- 65 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 81-82. Junkkaala, sum viðurkennir, at tað er alment góðtikið, at hvørki múrar ella búseting eru funnar í Jeriko frá 13. öld f.Kr., rør kortini fram undir, at smáar leivdir eftir eini lítlari og óvardari búseting vóru funnar í Jeriko frá seint í bronsuøldini (1550-1200 f.Kr.). Junkkaala, 2006, síðu 252-253. Hóast Junkkaala við hesum roynir at grundgeva fyri, at fornfrøðin ikki hevur útihýst móguleikanum fyri, at ein lítil og óvard búseting kann hava verið við Jeriko í 13. öld f.Kr., so er samsvar millum tað, sum hann og Finkelstein og Silberman upplýsa viðvíkjandi fornfrøðiligum kanningum við Jeriko seint í bronsuøldini.
- 66 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 83.
- 67 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 77.
- 68 Junkkaala, 2006, síðu 46 og 252-253.
- 69 Junkkaala, 2006, síðu 255-256. Sí eisini Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 82.
- 70 Hess, 2001. Í ummæli av *The Bible Unearthed* í Denver Journal frá mars 2001 hevur Hess – uttan tilsippingar til árstøl – tíðarfest múrarnar við

Ai og Jeriko til ávikavist „*Middle Bronze*“ (t.e. 2300-1550 f.Kr.) og „*Late Bronze*“ (t.e. 1550-1200 f.Kr.), men hann hefur sambært einum Newsletter frá júní 2002 viðurkennt, at hann er farin skeivur hesum viðvirkjandi. Í hesum Newsletter mælir hann – framvegis uttan viðmerkingar til árstól – til m.a. at broyta orðingina „*Middle Bronze*“ (t.e. 2300-1550 f.Kr.), sum hann nýtti í ummælinum í *Denver Journal* í sambandi við múrarnar kring Ai, til „*Early Bronze Age*“ (t.e. 3300-2300 f.Kr.), meðan hann mælir til, at tíðarfestingin av múrunum kring Jeriko verða fluttir til „*Middle Bronze Age*“ (t.e. til tíðarskeiðið frá 2300-1550 f.Kr.): <http://abrchristiananswers.net/enews/jun2002.html>. Tað samsvarar eisini við tað, sum fornfrøðingar eru komnir eftir, men trupulleikin hjá Richard S. Hess er, at harvið fellur frágreiðing hansara um, at múrarnir móguliga vóru endurnýttir í 1200-talinum f.Kr. til jarðar. Tíðarfestingarnar av tíðarskeiðum í bronsuöldini eru tiknar frá Junkkaala, 2006, síðu 46.

- 71 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 82-83.
- 72 Junkkaala, 2006, síðu 46 og 256-258.
- 73 Junkkaala, 2006, síðu 308 og Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 90.
- 74 Porter, 1996, síðu 70-71.
- 75 Porter, 1996, síðu 68 og Armstrong, 1998, síðu 36.
- 76 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 86-90 og Junkkaala, 2006, síðu 55. Ein stutt frágreiðing um søguliga grundarlagið undir Jósvabók, samanberingar við fornfrøðiligar kanningar í Kána og umrøða av einum móguligum leikluti hjá sjófólkunum viðvirkjandi hertøkuni av Kána, er at finna á hesi heimasíðuni: <http://www.answers.com/topic/book-of-joshua>.
- 77 Larsen, 1997, síðu 48.
- 78 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 128.
- 79 Finkelstein og Silberman, 2006, síðu 274 og Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 142-143.
- 80 Lemche, 1999.
- 81 Armstrong, 1998, síðu 51.
- 82 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 143.
- 83 Finkelstein og Silberman, 2006, síðu 153.
- 84 Larsen, 1997, síðu 48.
- 85 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 118.
- 86 Armstrong, 1998, síðu 37. Eitt yvirlit yvir fornfrøðiligu granskingina á hesum økinum, eisini yvir nýggjari fornfrøðiliga gransking, sum ikki altíð samsvarar við niðurstøðurnar hjá Finkelstein og Silberman, finst í Junkkaala, 2006, síðu 11-36. Her sæst, at eisini fornfrøðingar, sum ikki eru samdir við Finkelstein í, at uppruni ísraela skal finnast

millum nomadar, t.d. W. G. Dever í bók frá 2003, eru sannfærdir um, at: „*Teirra uppruni var í tí káanaittiska samfelagnum, ekki uttanfyri tað*”. Junkkaala, 2006, síðu 30. Tann bíbilska søgan um ein ísraelska hópútferð úr Egyptalandi kemur sambært yvirlitinum hjá Junkkaala ikki uppá tal millum nýmótans fornfrøðingar.

- 87 Her eftir rættaðu útgávuni: <http://abr.christiananswers.net/enews/jun2002.html>.
- 88 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 109-110.
- 89 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 119.
- 90 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 243.
- 91 Finkelstein og Silberman, 2002, síðu 240-243, 246-250 og 275-281.
- 92 Sambært gudfrøðiprossaranum J. R. Porter eru granskarar samdir við Finkelstein og Silberman í hesum. Porter, 1996, síðu 9.
- 93 Finkelstein og Silberman, 2006, síðu 220.
- 94 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 135, Porter, 1999, síðu 107 og Tarnas, 1996, síðu 98.
- 95 Josefus, 1997, síðu 69-72 og 101-105. Sí eisini Armstrong, 1998, síðu 131.
- 96 Armstrong, 1998, síðu 129.
- 97 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 307.
- 98 Armstrong, 1998, síðu 130-131.
- 99 Engberg-Pedersen, 1998, síðu 87.
- 100 Josefus, 1997, síðu 460.
- 101 Armstrong, 1998, síðu 130.
- 102 Her byggi eg á Armstrong, 1998, síðu 136-143.
- 103 Bilde, 2001, síðu 321.
- 104 Armstrong, 1998, síðu 142 og Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 150.
- 105 Tann modernaða Jesus granskingin byrjaði við Hermann Samuel Reimarus (1694-1768), sum í sínum verkum heilt týðiliga skilti ímillum: „*tað, sum ápostlarnir halda uppá í sínum egnu verkum*” og: „*tað, sum Jesus í sínum veruliga lívi hevur sagt og lært*”. Her endurgivið eftir Engberg-Pedersen, 1998, síðu 15. Nýmótans granskarar skilja vanligu millum triggjar royndir (Quests) at finna tann søguliga Jesus. Tað, sum eyðkennir triðju og seinastu royndina er m.a., at Jesus verður settur inn í ein jødiskan samanhag. Her skilir tann triðja royndin seg eisini frá teimum báðum fyrru, sum ofta royndu at reinsa Jesus fyri alt tað, sum minti um jødadómin. Hetta sýnir, at Jesus granskingin ofta hevur verið myndað av teimum sjónarmiðum, sum høvundarnir og samtíð teirra hava havt av Jesusi. Spurningurin er, um tað ber til

- at seta fram óheftar lýsingar av tí søguliga Jesusi, sum rækka aftur um tær litaðu søgurnar í evangeliunum. Eitt yvirlit yvir Jesus granskingina frá Reimarus til okkara dagar finst í Engberg-Pedersen, 1998, síðu 11-49.
- 106 Tarnas, 1996, síðu 89 og 98-99.
- 107 Wilson, 1993, síðu 4.
- 108 Thestrup Pedersen, 1993, síðu 194-195 og Tarnas, 1996, síðu 92.
- 109 Granskarar eru ikki á einum máli um, nær Paulus tók við kristnari trúgv. Sjálvur sigur hann einki um tíð, stað ella upplivilsi, men í Ápostlasøguni verður hendingin sett í samband við eina ferð hjá Paulusi til Damaskus at forfylgja jødakristnum. Tað er sostatt torført at tíðarfasta hendingina. Onkrir seta hendingina so tíðliga sum í 32 e.Kr., – Thestrup Pedersen, 1993, síðu 47 – meðan aðrir seta hana til 40 e.Kr. Müller, 2004, síðu 331. Sambært Bilde ber til at siga, at tað hendi einaferð seinast í 30-árunum. Bilde, 2001, 360 og 525. Her og seinni í bókini fylgi eg Bilde og nýti tíðarskeiðið 35-40 e.Kr. Sí annars Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 248-249.
- 110 Per Bilde hevur sett upp eitt yvirlit yvir tær 40 ferðirnar, Paulus sipar til tann søguliga Jesus. Næstan allar tilsípingarnar hava okkurt við líðing, deyða, krossfesting ella uppreisn Jesusar at gera. Tað er ikki nógv at finna hjá Paulusi um tann livandi og virkandi Jesus. Bilde, 2001, síðu 383.
- 111 Abrahamowitz, 2002, síðu 103.
- 112 Sí t.d. Abrahamowitz, 2002, síðu 102-104.
- 113 Tarnas, 1996, síðu 92.
- 114 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 23 og 261.
- 115 Müller, 2004, síðu 228.
- 116 Müller, 2004, síðu 228.
- 117 Endurgivið eftir Bilde, 2001, síðu 395.
- 118 Porter, 1999, síðu 52.
- 119 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 207-208.
- 120 Müller, 2004, síðu 203.
- 121 Müller, 2004, síðu 207.
- 122 Bruce M. Metzger er t.d. ein av teimum útvaldu bíbliutrúgvu serfrøðingunum, sum prædikumaðurin Lee Strobel grundar bókina *Kristus fyri skotum* frá 1998 á, sum Rodmundur í Liða í 2002 hevur týtt til føroyskt. Strobel, 2002, síðu 54-70. Bókin hevur til endamáls at verja Bíbliuna móti atfinningum frá teirri kritisku søguvísindaligu bíbliugranskingini. Í bókini ber til at finna bókmentir hjá bíbliutrúgvum granskarum.

- 123 Í Collier's Encyklopedia, 11. bind, 1989, síðu 242
- 124 Í Gads Danske Bibelleksikon stendur, at það er „so gott sum útihýst“, at eygnavitnið Matteus kann hava skrivað evangelið, sum seinni varð knýtt at hansara navni. Gads Danske Bibelleksikon, 1982, 2. bind, síðu 529. Sí eisini Porter, 1999, síðu 53.
- 125 Chadwick, 1997, síðu 14.
- 126 Markus-, Matteus- og Lukasevangelið verða í felag nevnd tey synoptisku evangeliini, tí innihaldsliga minna tey so mikið nógv um hvørt annað, at það ber til at seta tilfarið, sum er felags fyri tey øll trý, upp í teigar yvir av hvørjum øðrum. Grundin er uttan iva, at tey eru treytað av hvørjum øðrum ella grunda seg á somu kelduna. Vanligasta sjónarmiðið er, at meðan Matteus heilt týðiliga hevur nýtt Markus sum keldu, so hevur Lukas nýtt bæði Markus og Matteus. Tilfarið í Jóhannesevangeliinum kann ikki á sama hátt setast upp synoptiskt.
- 127 Chadwick, 1997, síðu 18. Sambært amerikanska gudfrøðiprofessararum Bart D. Ehrman skal m.a. Ápostlasøgan 4:13, sum upplýsir um Pætur og Jóhannes, at „teir vóru ólærdir menn og leikmenn“, beinleiðis skiljast soleiðis, at teir vóru „analfabetar“. Ehrman, 2006, síðu 37. Í New English Bible verður skriftstaðið ikki skilt so bókstavliga. Sí viðmerkingina til hetta skriftstaðið (4:13) í Ápostlasøguni í New English Bible frá 2005.
- 128 Gads Danske Bibelleksikon, 1982, 2. bind, síðu 163.
- 129 J. R. Porter professari er ikki heilt samdur við Noack í, at Jóhannesevangelið ikki er eitt palistinskt rit, men hann nevnir, at evangelið er hellinistiskt ávirkað. Porter, 1999, síðu 55.
- 130 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 164-165.
- 131 Bilde, 2001, síðu 274-275.
- 132 Sí eisini Bilde, 2001, síðu 458. Tað finnast tvær fornar kirkjuligar siðvenjur um lagnuna hjá ápostlinum Jóhannes. Onnur sigur, at hann flutti út til Efesos í Litlaasia, har hann skuldi havt verið á lívi um aldaskiftið og skrivaði Jóhannesevangelið, meðan hin, sum styðjar seg til eina viðmerking hjá Papias biskupi frá 2. öld f.Kr. og Matteus 20:20ff, sigur, at hann leið blóðvitnisdeyða í Jerusalem nakað áðrenn 70 e.Kr. Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 162.
- 133 Gads Danske Bibelleksikon, 1982, 2. bind, síðu 163-164. Sí eisini Bilde, 2001, síðu 405-406.
- 134 Bilde, 2001, síðu 405 og 458.
- 135 Bilde, 2001, síðu 458.
- 136 Gads Danske Bibelleksikon, 1982, 2. bind, síðu 164. Sí eisini Müller, 2004, síðu 242, De Hamel, 2001, síðu 320 og Ehrman, 2006, síðu 60-62.

- 137 Sí viðmerking 136.
- 138 Sí eisini Abrahamowitz, 2002, síðu 102-104, Müller, 2004, síðu 207 og 240, Porter, 1999, síðu 51-55, Chadwick, 2000, síðu 14 og 18, Gads Danske Bibelleksikon, 1982, 2. bind, síðu 163 og 529 og Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 164, 207-208, 201 og 210.
- 139 Í Collier's Encyklopedia, 11. bind, 1989, síðu 242.
- 140 Müller, 2004, síðu 240.
- 141 Porter, 1999, síðu 129, Chilton, 2000, síðu 273, Bilde, 2001, síðu 396-397, Müller, 2004, síðu 219 og 226 og Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 208.
- 142 Chilton 2000, síðu 273, Müller, 2004, síðu 226 og Ehrman, 2006, síðu 62-65. Sambært Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 208 og Porter, 1996, síðu 209, stavar tann seinni íkomni endin á Markusevangeliinum, sum ekki finst í teimum báðum elstu handritunum av Markusevangeliinum, helst frá 2. öld e.Kr. Ehrman, 2006, síðu 197, upplýsir annars, at tað elsta varðveitta handritið av Markusevangeliinum (nevnt P45 millum granskarar) stavar frá byrjanini av 200-talinum, t.e. frá byrjanini av 3. öld e.Kr. Sí annars eisini samsvarandi viðmerkingar til tann seinni íkomna endan á Markusevangeliinum í *New English Bible*, 2005.
- 143 Abrahamowitz, 2002, síðu 55-56.
- 144 Thestrup Pedersen, 1993, síðu 31-33.
- 145 Müller, 2004, síðu 307.
- 146 Ehrman, 2006, síðu 10.
- 147 Ehrman, 2006, síðu 49-52. Ehrman peikar á ítøkilig dømi um, at undan umleið 300 e.Kr. kundi tað koma fyri, at ólærd fólk, sum ikki dugdu at lesa, vórðu sett at avrita bíbilskar tekstir. Ehrman, 2006, síðu 45-49. Viðvíkjandi varðveittum bíbilskum handritum, sí eisini Porter, 1996, síðu 13 og Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 51.
- 148 Sanders, 1993, síðu 3-4.
- 149 Hick, 2001, síðu 210.
- 150 Troels Engberg-Pedersen, professari í gudfrøði við fróðskaparsetrið í Keypmannahavn, nýtir hetta lutfallið millum Kennedy og nútíðina til at seta orð á støðuna viðvíkjandi keldunum til lív og virki Jesusar. Engberg-Pedersen (ritstj.), 1998, síðu 35-36.
- 151 Bilde, 2001, síðu 58, 160-168, 277 og 500.
- 152 Tarnas, 1996, síðu 98-99 og Bilde, 2001, síðu 276-277.
- 153 Finkelstein og Silberman, 2006, síðu 235 og Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 284.
- 154 Müller, 1997, síðu 16.
- 155 Golb, 1995. Henda sera áhugaverda bók um deyðahavsruullurnar

er skrivað út frá tí umstrídda sjónarmiði, at deydahavsrollurnar upprunaliga stava frá templinum í Jerusalem. Stutt áðrenn rómverjar í 70 e.Kr. tóku Jerusalem og lögdu templið hjá Heródes í oyði flýddu – sambært Golb – leiðandi jødar úr Jerusalem eystureftir og fjaldu heilagu tekstirnar í holum við Deyða Havið. Tað hevduvunna sjónarmiðið er annars, at deydahavsrollurnar stava frá eini lítlari jødiskari sekt, esseararnir, sum hildu til við Qumran við Deyða Havið. Tann ógvuliga áhugaverdi spurningurin er, um deydahavsrollurnar stava frá eini lítlari jødiskari sekt við Deyða Havið, sum ikki varð viðurkend av almenna jødadóminum í Jerusalem, ella um tær stava frá tí alment autoriseraðu útgávuni av jødadóminum, sum virkaði rundan um templið í Jerusalem. Sí eisini Müller, 1997. Her verður samhangurin millum tann varðveitta hebraiska tekstin av Gamla Testamenti og Septuaginta viðgjørdur – m.a. við støði í deydahavsrollunum. Hjá Pilgaard, 1997, verða deydahavsrollurnar settar í høpi saman við Nýggja Testamenti.

- 156 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 72.
- 157 Viðvíkjandi fundinum í Jamnia, sí m.a. Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 151 og De Hamel, 2001, síðu 42-43.
- 158 De Hamel, 2001, síðu 42-43. Sí eisini Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 284.
- 159 De Hamel, 2001, síðu 329.
- 160 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 51.
- 161 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 284.
- 162 De Hamel, 2001, síðu 46.
- 163 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 284. Sí eisini De Hamel, 2001, síðu 46, Müller 1997, síðu 16-22, Müller, 2004, síðu 150 og Finkelstein og Silberman, 2006, síðu 235.
- 164 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 51.
- 165 Müller, 1997, síðu 16.
- 166 Blass og Debrunner, 1943, síðu 2.
- 167 Hugtakið tekin í jødadóminum noyðist ikki at vísa til undurfullar hendingar, men ofta var talan um heilt vanligar hendingar, sum profetararnir seinni tulkaðu at vera tekin frá Gudi. Sí m.a. 1. Sámuelsbók 10:1 og Jesaja 8:18, har salvingin av Sául og tey vanligu børnini hjá Jesaja eru tekin frá Gudi. Í *New English Bible*, 2005, stendur hendan viðmerking (nr. 24) til hugtakið tekin í sambandi við dreingjabarnið í Jesaja 7:14: "Hebraiska orðið נָטַת ('ot, „tekin“) kann vísa til eina undurfulla hending (sí ørindi 11), men tað hevur ikki hendan týðningin íbygdan. Aðrastaðni hjá Jesaja vísir orðið vanligu til eina natúrliga hending ella eitt fyribrigdi/persón,

sum er ílattið serligan týðning (sí 8:18; 19:20; 20:3; 37:30; 55:13; 66:19). Einans í 38:7-8, 22 vísir það til eina undurfulla gerð, sum hefur við sær, at náttúrulegir verða suspenderaðar ella settar til síðis. Teknið, sum verður sett fram í ørindunum 14-17, hefur við sær Guds forsjón og eftirlit við hendingum og teirra tíðaráseting, men ikki endiliga undurfulla uppiblanding". Tað er sostatt einki í jødadóminum sum so ella í teksthøpinum hjá Jesaja, sum treytar, at teknið hjá Jesaja skal setast í samband við eina undurfulla hending fyri at kvalifisera til at vera eitt tekin frá Gudi.

- 168 Sí viðmerking 170.
- 169 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 144, Gads Danske Bibelleksikon, 1982, 2. bind, síðu 5-6 og *New English Bible*, Jesaja 7:14, viðmerking 27.
- 170 Í *New English Bible*, 2005, stendur soleiðis hesum viðvíkjandi í viðmerking 26 til Jesaja 7:14: „Hóast tað hebraiska orðið, sum verður nýtt her (עַלְמָה, 'almah) onkuntíð kann vísa til kvinnu, sum er moyggj (1. Mósebók 24:43), so hefur tað ikki hendan týðningin íbygðan. Orðið er heilt einfalt kvinnuligi formurin á tí samsvarandi mannliga navnorðinum עֶלֶם ('elem, „ungur maður“; sbr. 1. Sámuelsbók 17:56; 20:22). Tey arameiskt og ugaristiskt ættaðu orðini verða bæði nýtt um kvinnur, sum ikki eru moyggj. Orðið tykist verða knýtt at aldri, ikki royndum innan kynslív, og hevði vanliga verið týtt til „ung kvinna“. Týðararnir av LXX (Septuaginta), sum seinni, onkustaðni millum aðru og fyrstu öld f.Kr., týddu Jesajabók til grikskt, góvu kortini hebraiska orðinum sama týðning, sum tað meira specifikka grikska orðið παρθένος (parthenos), sum tekniskt sæð merkir „moyggj““. Í fororðinum skriva teir 25 altjóða serfrøðingarnir, sum saman við hópinum av ritstjórum hava staðið fyri týðingini: „Tað er sjónarmiðið hjá týðarunum og ritstjórunum, at hebraiska orðið, sum verður nýtt í Jesaja 7:14, merkir „ung kvinna“ og at tað í roynd og veru onga hjámerking hefur, sum vísir til kynsligar royndir, so tann málfrøðiligi samanhangurin av ørindinum í Gamla Testamenti er eftir okkara fatan rættiliga beint fram. Heldur ikki søguligi samanhangurin í Jesaja 7:14 vísir til nakað samband við føðingina av Messias: í sínum upprunaliga søguliga samanhangi var ørindið eitt tekin til kong Akaz um, at samgongan millum Syria og Ísrael, sum hótti Juda, skuldi verða til einkis. Tann gudfrøðiligi samanhangurin í Jesaja 7:14 er eisini avmarkaður: tað er ein framfærsla av Guds yvirnatúrligu megi at vísa seg sterkan vegna fólk sítt. Leiklutur og føðing Messiasar verður ikki tikin við her. So tann søguligi og gudfrøðiligi samanhangurin stuðlar tí málfrøðiliga: orðið עַלְמָה ('almah) merkir „ung kvinna“ og eigur at týðast soleiðis ...“. At hebraiska orðið alma einans merkir ung kvinna er annars nakað, sum er at finna í nærum øllum bókmentunum. Sí m.a. Chilton, 2000, síðu 7-8, Gads

Danske Bibelleksikon, 1982, 2. bind, síðu 5-6, Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 165, Müller, 1997, síðu 20-21, Müller, 2004, síðu 92, 148-150, Sørensen, 1994, síðu 101, Porter, 1999, síðu 68 og Abrahamowitz, 2002, síðu 51. Tveir bíbliutrúgvir hövundar, sum royna at grundgeva fyri, at Septuaginta og Matteus hava rætt eru annars, Beck, 1970 og Brooks, 1993.

- 171 Aðrastaðni í Hásonginum verða ungar ógiftar kvinnur beinleiðis erotiskt umrøddar: „Bróst tíni eru sum hindarkálvar tveir, skóggeitartvíburðar; hálsur tín er flábeinstorn, eygu tíni sum Hesjbons tjarnir við Bat-Rabbins borgarlið; næs tín eins og Libanons torn, sum horvir móti Dámaskus. Høsur títt er eins og Karmel, lokkarnir í hári tínum eins og purpur. Kongurin er fjøtraður í flættum tínum. Høer ert tú fríð, høer ert tú fægur, unnusta mín í yndistokka! Vakstrarlag títt er pálma líkt, bróst tíni eins og vínberjatyski. Eg hugsaði: Eg vil fara upp í pálman, tríva í greinarnar; bróst tíni skulu vera mær eins og berjatyski á víntræi, ondin sum angin av apaldi, gómi tín sum frálíkt vín, ið hjá unnustanum gongur lættliga niður og flýtir yvir varrar og tenn. Mín unnusti eigur meg alla, til mín hans hugur stendur. Kom unnusti mín, vit skulu fara á víðavang og liggja nátt í torpum, vitja árla á morgni víngarðarnar, vita um víntræið sprettur, um gróðurangarnir næla, og um granattrøini blóma, har vil eg geva tær ást mína. Ástareplini anga, fyri durum várum eru alskyns vøkstir, nýggir og gamlir; tær havi eg goymt teir, unnusti mín" (7:3-13). Hóast føroyska týðingin hjá Dahl og Viderø ikki er serliga erotisk, um samanborið verður við dansku týðingina frá 1992, so er tað ikki heilt upplagt at at ímynda sær, at tær ungu ógiftu kvinnurnar í Hásonginum (6:8), sum verða umrøddar við tí hebraiska orðinum almah, kunnu vera hugsaðar at vera moyggjar.
- 172 *New English Bible*, 2005, Hásongurin 6,8: Viðmerking 15. Her verður upplýst, hvar í Gamla Testamenti hebraiska orðið bethullah kemur fyri, og eru nakrir ivasurningar, so eru viðmerkingar gjørdar til týðingina í hvørjum einstøkum føri.
- 173 Beck, 1970, síðu 15.
- 174 Roberts (ritstj.), 1995, Volume 1, síðu 216.
- 175 Porter, 1999, síðu 68. Sí eisini Porter, 1996, síðu 155 og Abrahamowitz, 2002, síðu 57.
- 176 Giversen, 1996, síðu 5-14.
- 177 Cockburn, Andrew, 2006, síðu 18-35. Søgan um Judasevangelið, sum nýliga er funnið og hevur ferðast víða um, áðrenn tað í 2001 kom í hendurnar á konservatorium, er á fyrsta sinni fortald í *National Geographic*, Danmark, Nr. 4 (27/4-10/5 2006). Søgufrøðingar hava leingi vita, at Judasevangelið var til. Irenæus, sum var biskupur í Lyon,

- nevnir tað um 185 e.Kr. sum ein kristna ranglæra, ið skal oyðast. So mikið munadyggir hava kristnu myndugleikarnir síðan verið í síni royna at oyða tekstir, sum hava verið mettir at umboða ranglæru, at t.d. Judasevangelið ikki er komið undan kavi aftur fyrr enn í 2006.
- 178 Müller, 1997, síðu 20-21.
- 179 Bibliana, 2001, síðu 14 og De Hamel, 2001, síðu 40 og 233. Svend Holm-Nielsen skrivaði so seint sum í 1968 soleiðis um stóru ávirkanina frá Septuaginta: „*Septuaginta ... fekk avgerandi týðning fyri kristindómin í teimum fyrstu øldunum hjá honum. Hon gjørdist enntá grundarlagið undir tí fyrstu latínsku týðingina av Gamla Testamenti. Og sjálvt um seinni týðingar eru gjørdar eftir tí hebraiska grundtekstinum, so kann ávirkan frá Septuaginta framvegis síggjast í raðfylgjuni av skriftunum*”. Holm-Nielsen, 1968, 1. bind, síðu 51.
- 180 Sí eisini Brooks, 1993. Her eru teir báðir tekstirnir av Jesaja 7:14 endurgivnir á grikskum og hebraiskum við samsvarandi enskum týðingum.
- 181 Í *New English Bible*, 2005, stendur hendan viðmerkingin (nr. 27) til týðingina av Jesaja 7:14 til samtíðar profetorð, sum vísa til nærmastu framtíð: „*Aðrastaðni vísir lýsingarorðið הַרְהַב (harah), tá tað verður nýtt sum spádómur, til eina farna viðgongutið (frá sjónarhorninum hjá frásøgufulkinum, 1. Sámuelsbók 4:19), til ein nútíðar støðu (1. Mósebók 16:11; 38:24; 2. Sámuelsbók 11:5), og til eina føðing, sum er um at henda í nærmastu framtíð (Dómarabókin 13:5,7). ... Í Jesaja 7:14 kundi ein týtt, „tann unga kvinnan er við barn”. Í hesum føri er tann unga kvinnan mest sannlíkt limur í konga familjuni. Annar møguleiki, sum verður nýttur í hesi týðingini, skilir lýsingarorðið í nærmastu framtíð, „tann unga kvinnan er um at vera við barn”. Í hesum føri kundi kvinnan verið limur í konga familjuni, ella, meira sannlíkt, profetkonan, sum Jesaja hevði kynsliga samlegu við stutt eftir hetta (sí 8:3)*”.
- 182 Abrahamowitz, 2002, síðu 51.
- 183 Thestrup Pedersen, 1993, síðu 31-33.
- 184 Sí viðmerking 138.
- 185 De Hamel, 2001, síðu 320. Tað er m.a. viðurkent millum allar granskarar, at tey seinastu ørindini í Markusevangeliinum (16:9-20) eru lögð aftur seinni. Tað sama er við kapitl 21 og øðrum við í Jóhannesevangeliinum, sum eftir øllum at døma eisini er grundleggjandi ritstjórnað seinni. Barndómssøgurnar hjá Matteusi og Lukasi eru helst eisini lagdar afturat evangeliinum seinni. O.s.fr. Sí kapitulin *Nýggja Testamenti – keldurnar til lív og virki Jesusar*.
- 186 Josefus, 1997, síðu xvii.
- 187 Bilde, 2001, síðu 29, 125-127, 344, 346-348. Bilde endurgevur tað,

- sum hesir hövundar skriva um Jesus og kristindómin. Sí eisini Abrahamowitz, 2002, síðu 105-106 og 129.
- 188 Engberg-Pedersen (ritstj.), 1998, síðu 35-36.
- 189 Holm-Nielsen, 1970, 7. bind, síðu 129.
- 190 Davies og Sanders, 2006, síðu 618-678.
- 191 Abrahamowitz, 2002, síðu 57.
- 192 Porter, 1996, síðu 155 og Porter, 1999, síðu 68.
- 193 Hetta hava granskarar sæð sum eitt tekin um, at ættartalvurnar, sum viðurkenna Jesusi ein jarðiskan faðir, umboða eitt eldri lag í søgunum um Jesus enn søgan um fœðingina av Mariu moy, sum hvørki Paulus ella Markus kenna nakað til. Hetta sæst m.a. av, at fleiri staðni í evangelium eru orðingar varðveittar, sum í stríð við tankan um moyggina siga Jósef vera faðir Jesusar (t.d. Luk. 2:33: „*Og faðir hansara og móður hansara undraðust ...*“, Luk. 2:43: „*og foreldur hansara varnaðu tað ikki*“ og Luk 2:48: „*faðir tín og eg hava við sorg og sût leitað eftir tær*“). Hetta samsvarar við jødiskan hugsunarhátt, men tann seinni kristni tankin um Jesu fœðing av moyggj stríðir ímóti hesum upprunaliga og heilt vanligu jødiska tankanum um, at eisini stórar jødiskar hetjur vóru fœddar við einum jarðiskum pápa. Seinni kristnir avritarar, sum sostatt hövdu trupulleikar við at verja ta seinni íkomnu trúna á moyggina, hava tí broytt m.a. nevndu orðingar. T.d. er Luk. 2:33 í fleiri handritum broytt til: „*Og Jósef og móður hansara undraðust ...*“, Luk. 2:43 er broytt til: „*Og Jósef og móður hansara varnaðu tað ikki*“ og Luk. 2:48 er broytt til: „*vit hava við sorg og sût leitað eftir tær*“. Ehrman, 2006, síðu 153-154.
- 194 Porter, 1999, síðu 62.
- 195 Chilton, 2000, síðu 7.
- 196 Sí m.a. Sørensen, 1992, síðu 101-102 og Porter, 1996, síðu 158. Søgan hjá Matteusi minnir um ein annan kong (Farao) í 2. Mósebók (1:15-22), sum hótti eitt annað dreingjabarn við deyðanum, og hon er heilt týðiliga ein liður í royndini hjá Matteusi at lýsa Jesus sum ein nýggjan Móses (Matt. 2:20 og 2. Mós. 4:19). Heródes tann Stóri var annars ein harðrendur kongur, sum hevði dripið tríggar av synum sínum og konuna, so í sjálvum sær er søgan hjá Matteusi ikki heilt ósannlík. Tann konservativi kristni granskarin Ben Witherington heldur við støði í harðrendu framferðini hjá Heródesi, at søgan um barnamorðið ikki er heilt ósannlík. Witherington, 1997, síðu 18. Gudfrøðiligu grundgevingarnar hjá Matteusi benda kortini á, at hendan ógvusliga hendingin mest sannlíkt ikki er søgulig. Søgan inniheldur eisini onnur viðurskifti, sum mugu sigast at gera hana ósannlíka. T.d. hevur søgan hjá Matteusi ikki, sum aðrar minni umfangandi illgerðir hjá Heródesi,

t.d. drápið hjá Heródesi av trimum av sínum egnu børnum, sett spor eftir sær í nøkrum øðrum keldum – heldur ikki nøkrum øðrum teksti í Nýggja Testamenti. Hetta noyðist Ben Witherington eisini av viðurkenna. Josefus lýsir rættiliga gjølla stjórnartíðina hjá Heródesi tí Stóra í verki sínum *Den jødiske krig* frá 75 e.Kr. Josefus, 1997. Hann lýsir eisini gjølla illgerðirnar hjá Heródesi, m.a. drápið á konuna og synirnar, men hann nevnr einki um nakað barnamorð í Betlehem. Tað er eisini rættiliga ósannlíkt, at tann politiskt klóki Heródes skuldi havt roynt at sloppið sær av við eitt dreingjabarn av Dávids ætt við at drepa *øll* dreingjabørn í økinum frá tvey ára aldri og niðureftir. Tað hevði – sum J. R. Porter hevur peikað á – verið nógv lættari (og politiskt sæð klókari) hjá Heródesi at sent sínar njósningar aftan á vísmonnunum til Betlehems, sum so kundu havt dripið barnið. Porter, 1999, síðu 73. Tað er kortini sannlíkt, at Matteus hevur fingið íblástur til sína gudfrøðiliga grundaðu søgu frá tí tá væl kendu og veruligu søguni um Heródes tann Stóra, sum drap konu og børn síni.

- 197 Porter, 1996, síðu 158.
- 198 Ehrman, 2006, síðu 9.
- 199 Porter, 1999, síðu 60-61.
- 200 Sanders, 1993, síðu 86.
- 201 Dawkins, 2007, síðu 119.
- 202 Porter, 1996, síðu 156-157 og Fox, 1992, síðu 31. Í eini bók frá 1991 sigur John McRay doktari frá eini fólkateljing í Egyptalandi í 104 e.Kr. (t.e. meira enn 100 ár seinni), har tað eftir øllum at døma varð kravt, at fólk skuldu flyta til bústað sín fyri at vera tald. McRay, 1991, síðu 155. Í feroyskari týðing av bók hjá Lee Strobel (har tíðarfestingin er komin skeivt fyri, soleiðis at hon vísir til 140 e.Kr.) ljóðar skjalið, sum McRay sipar til, soleiðis: *“Gajus Vivius Maximus, stjórnarleiðari í Egyptalandi (sigur): „Tíðin er komin at telja hús úr húsi; tí er neyðugt at noyða øll, sum av onkrari grund búgva uttan fyri landslut sín, at koma aftur til egnu hús síni, so fólkateljingin kann verða reglulig; tá kunnu tey eisini við ágrýtni dyrka sítt egna jarðarstykki.”* Strobel, 2002, síðu 99. Hartil er at siga, at skjalið stavar frá Egyptalandi 100 ár eftir føðing Jesusar, har heilt serstakar umstøður vóru galdandi. Av størri týðningi er kortini, at skjalið ikki krevur, at øll fólk skuldu fara aftur til *upprunaligu ættarbygd* sína fyri at vera skrásett (t.d. har, sum ein fjarur ættfaðir hevði búð túsund ár frammanundan, soleiðis sum Lukas vil vera við); skjalið krevur einans, at fólk, sum av onkrari grund búðu uttanfyri sín landslut, skuldu fara aftur til *núverandi bústaðin* hjá familjuni fyri at vera skrásett. Hetta framgongur heilt týðiliga av seinasta setninginum, sum

sigur, at fólk kunnu tá við ágrýtni: „*dyrka sítt egna jarðarstykki*”. Tað er sostatt ein sannroynd, at høvdu vit hypotetiskt (t.e. í stríð við tað, sum granskarar annars kenna til rómverskar fólkateljingar) gingið út frá, at tílíkar mannagongdir vóru nýttar aðrastaðni í Rómverjaríkinum 100 ár frammanundan (í sambandi við eina fólkateljing í 4. f.Kr., sum eingin veit nakað um), so hevði tað framvegis ikki borið til at fingið søguna hjá Lukasi at samsvara við veruleikan. Hjá Matteusi er tað nakað, sum bendir á, at Jósef og familja hansara búðu í Betlehem í Judea áðrenn føðing Jesusar, men sambært Lukasi tykist tað týðiligt, at Jósef enntá ikki hevði nakrar kenningar í Betlehem, sum kundi havt givið honum og Mariu (sum var komin til at eiga) innivist. Jósef (fyri ikki at nevna ta ógiftu Mariu úr Nazaret) hevði sostatt ikki verið noyddur til at farið til ættarbygd sína, Betlehem í Judea sambært Matteusi og Lukasi, fyri at verið skrásettur til eina fólkateljing, sum eingin onnur kelda ella granskari veit nakað um, hóast tær serstøku egyptisku ásetingarnar frá 104 e.Kr. skuldu havt verið galdandi í Judea 100 ár frammanundan. Tær grundgevingar, sum McRay í 1991 royndi at verja søguna hjá Lukas um fólkkaatkvøðuna við, hava heldur ikki ávirkað nýggjari bøkur hjá fremstu serfrøðingum í Bíbliuni og rómverskari søgu, sum eg havi nýtt, t.d. Sanders, 1993, Porter, 1996. Fox, 1992 og 2005 ella Millar, 2006. Richard Carrier hevur tvørturímóti víst á, at John McRay m.a. grundaði seg á rættiliga ivasamar tulkningar av ikki útgivnum tilfari hjá fornfrøðinginum Jerry Vardeman, sum eingin granskari longur tekur í álvara. T.d. nevnir McRay, at ein mynt frá nøkrum árum áðrenn føðing Jesusar skal vera funnin av Vardaman, sum hevur eina evarska lítla áskrift við navninum á Kvirinius. McRay, 1991, síðu 154. Hetta nýtir McRay sum grundgeving fyri, at tað vóru tveir Kvirinius, sum vóru landshøvdingar í Sýrialandi – annar frá 11 til 4 f.Kr. (sum passar til søguna hjá Lukas) og hin frá 6 e.Kr. Trupulleikin er bara, at hendan myntin ikki er til og heldur ikki er nevnd í tilfarinum, sum Vardeman 10 ár seinni gav út. Carrier, 2006. Tað kann tó væl hugsast, at Lukas, sum skrivaði næstan 100 ár ella meira eftir føðing Jesusar (vanliga verður sagt, at Lukas skrivaði í 90-unum e.Kr., men sambært Müller: „*eru tað góðar grundir, sum tala fyri, at vit skulu heilt til 120-130*”. Müller, 2004, síðu 228) hevur fingið íblástur til sína søgu um ferðina hjá Jósef og Mariu úr Nazaret í Galilea til Betlehem í Judea frá fólkateljingum í m.a. Egyptalandi, har tað tá hevur verið kravt, at fólk skuldu ferðast fyri at verða tald. Tað er sannlíkari, sum Carrier peikar á, at Lukas hevur grundað sína søgu á siðvenjur, sum vóru kendar í *hansara* samtíð,

- heldur enn, at hann hefur uppfunnið nakað, sum ikki var partur av *nakrari* kendari siðvenju.
- 203 Porter, 1999, síðu 61 og Bilde, 2001, síðu 56.
- 204 Engberg-Pedersen (ritstj.), 1998, síðu 72-97. Í grein við heitinum *Jesus i historisk kontekst* greiðir E. P. Sanders, professari við Duke University í USA til 2005, hegnisliga frá politisku viðurskiftunum millum rómverjar og jødar í Palestina á døgum Jesusar. Sí eisini Sanders, 1993.
- 205 Bilde, 2001, síðu 56.
- 206 Fox, 2005, síðu 506-510 og 524-525.
- 207 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 102.
- 208 Millar, 2006, síðu 139-163.
- 209 Carrier, 2006.
- 210 Chilton, 2000, síðu 7ff.
- 211 Bilde, 2001, síðu 142 og Dawkins, 2007, síðu 118.
- 212 Chilton, 2000, síðu 13.
- 213 Gudfrøðingarnir Armstrong og Cupitt, sum hava skriva bókina *Who was Jesus*, skriva t.d. soleiðis um gransking av Nýggja Testamenti: „... okkara fyrsta meginregla, tá tað snýr seg um søguligar kanningar má vera: ver varin við øllum smálutum í evangeliumum, sum hava tættar paralellir í Gamla Testamenti“. Armstrong og Cupitt, 1977, síðu 45.
- 214 Abrahamowitz, 2002, síðu 55.
- 215 Porter, 1999, síðu 76 og 146.
- 216 Chilton, 2000, síðu 17 og 20-21.
- 217 Brandes, 1925, síðu 19 (síðu 6 í uppgivnu útgávuni av bókini á alnetinum).
- 218 Ein av teimum granskarum, sum hefur grundgivið fyri, at Jesus ongantíð hefur verið til, er G. A. Wells, sum er professari við fróðskaparsetrið í London. Wells, 1986. Ein annar er canadiski granskarin Earl Doherty. Doherty, 2000. Amerikanski professarin Robert M. Price hefur eisini sett spurnartekin við tann søguliga Jesus. Price, 2003. Tann nýggjasti granskarin eg havi funnið, sum setur spurnartekin við tann søguliga Jesus, er Thompson, 2005.
- 219 Porter, 1999, síðu 195.
- 220 Sí m.a. Doherty, 2000.
- 221 Tarnas, 1996, síðu 92.
- 222 Porter, 1999, síðu 85.
- 223 Bilde, 2001, síðu 122 og 195.
- 224 Paulus, sum skrivaði áðrenn evangelistarnir, nevnir onkustaðni, at Kristus varð til – *preeksisteraði* – á einhvønn hátt áðrenn føðingina (1. Kor. 8:6; 2. Kor. 8:9; Fil. 2:6; Kol. 1:15f; 1. Tim. 3:16 og Hebr. 1:2). Flest

allir granskarar eru tó samdir um, at Paulus m.a. ikki hevur skrivað Hebrearabrævið og 1. Timoteusbræv (sum sambært granskarum eru skrivað rættiliga seint, í ávikavist 90 og 100 e.Kr.) og tað er eisini ivasamt, um hann hevur skrivað Kolossubrævið. Thestrup Pedersen, 1993, síðu 28 og 31-33. Hesin seinni sigrandi tankin um Jesu preeksistens finst í øllum førum hvørki hjá Markusi, Matteusi ella Lukasi, men hann kann hava ávirkað føðisøgurnar hjá Matteusi og Lukasi og serstakliga Jóhannesevangeliði (1:1ff). Tað sær harumframt ikki út til, at Jesus verður Guds sonur hjá Paulusi fyrr enn við uppreisnini. Sanders, 1993, síðu 244 og Tankens Magt, bind I, 2006, síðu 425. Tað er annars próvfast, at í fornkirkjuni funnst kristnir bólkar, sum hildu, at Jesus var eitt vanligt menniskja, sum varð útvaldur av Gudi við dópinum. Porter, 1999, síðu 173. Sjórnarmiðið hjá Paulus finst sum nevnt hvørki hjá Markusi, Matteusi ella Lukasi. Bilde, 2001, síðu 270-271. Tey fyrstu kristnu hava eftir øllum at døma verið ein ógvuliga fjølbroyttur bólkur, sum hava havt ógvuliga ymisk sjónarmið um guddómleika Jesusar, men tað vóru sjónarmiðini hjá Paulusi, sum umvegis Jóhannesevangeliði at enda sigraðu innan kristindómin. Tað sæst eisini av Ápostlasøguni, at Paulus og Jóhannes Markus, sum skuldi havt skrivað Markusevangeliði, vóru grundleggjandi ósamdir um tulatingina av kristindóminum (Ápost. 15:36-41). Tann gudfrøðiligi tankin hjá Paulusi um Jesu preeksistens, sum einki hevur við søgu at gera (men hann sigur sjálvandi nakað um, hvussu Paulus skilti Kristus), skal gudfrøðiliga skiljast sum ein (helst hellinistiskt ávirkað) roynd at boða frá Guds ævigu avgerðum gjøgnum Jesus. Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 260.

- 225 Porter, 1999, síðu 85 og 173.
- 226 Sí m.a. Diderichsen, 1977, síðu 74-75, Sørensen, 1992, síðu 54-55 og 101, Sanders, 1993, síðu 244 og Tankens Magt, 2006, bind I, síðu 425.
- 227 Porter, 1999, síðu 84-85. Aðrar broytingar í tekstinum, sum eftir øllum at døma skuldu gera tað torførari at tulka tekstin soleiðis, at Jesus við dópinum varð útvaldur til at vera Guds sonur, eru eisini seinni gjørdar í Lukasevangeliinum. Sí Ehrman, 2006, síðu 154-156.
- 228 T.d. hevur 1. Tim. 3:16 vanliga verið týtt soleiðis, at: Kristus sum „Gud varð opinberaður í holdi“, men tekstgranskarar komu longu í 1700-talinum eftir, at tann rætta orðingin er: Kristus „sum varð opinberaður í holdi“. Í føroysku týðingini hjá Dahl og Viderø stendur „Hann“ í staðin fyri „Gud“ ella „Kristus“. Tað er valla neyðugt at peika á, at munurin er rættiliga avgerandi. Paulus, ella teir, sum í navni hansara seinni skrivaðu 1. Timoteusbrævið, siga ikki í 3:16, at Jesus er Gud, men tað hava seinni kristnir avritarar av brævinum fingið inn í tekstin. Elsta

- avritið av Galatarabævinum stavar t.d. frá um 200 e.Kr., t.e. 150 ár eftir at Paulus skrivaði. Fleiri onnur dømi finnast. Ehrman, 2006, síðu 57, 108-111, 152-153 og 177.
- 229 Diderichsen, 1977, síðu 62-63.
- 230 Sí eisini Bilde, 2001, síðu 270.
- 231 Hick, 2001, síðu 281.
- 232 Chilton, 2000, síðu 58, viðmerking 3.
- 233 Tey seinastu ørindini í kapitli 16 (ørindi 9-20) í Markusevangeliinum, sum snúgva seg um mæti millum tann upprisna Jesus og lærusveinar, finnast sum nevnt ikki í teimum elstu handritunum. Hetta sæst m.a. av viðmerkingum í føroysku bíbliutýðingini hjá Jákupi Dahl og Kristiani Osvald Viderø. Granskarar eru samdir um, at ørindini eru lögð afturat seinni.
- 234 Diderichsen, 1977, síðu 74-75, Sanders, 1993, síðu 244 og Tankens Magt, bind I, 2006, síðu 425.
- 235 Porter, 1999, síðu 173 og Tankens Magt, bind I, 2006, síðu 233.
- 236 Hick, 2001, síðu 281.
- 237 Sørensen, 1992, síðu 51-52.
- 238 Diderichsen, 1977, síðu 62-63.
- 239 Hick, 2001, síðu 281.
- 240 Porter, 1999, síðu 194.
- 241 Porter, 1999, síðu 166 og Ehrman, 2006, síðu 198.
- 242 Hesin hátturin at meta um trúvirðið á orðum Jesusar í Nýggja Testamentið er viðurkendur millum granskarar og verður beinleiðis nevndur „kirkjuligt smædni“. Porter, 1999, síðu 194.
- 243 Ehrman, 2006, síðu 128-134. Hetta er eisini viðurkent av týðarunum av New English Bible, sum týða tekstin soleiðis, at Jesus hevði samkenslu við sjúka manninum, men í eini viðmerking til Markus 1:41 viðganga teir, at tann vreiði Jesus eftir øllum at døma er rættari.
- 244 Sanders, 1993, síðu 3-4.
- 245 Porter, 1999, síðu 120.
- 246 Chilton, 2000, síðu 268.
- 247 Porter, 1999, síðu 124.
- 248 Hick, 2001, síðu 284-285.
- 249 Porter, 1999, síðu 159.
- 250 Bilde, 2001, síðu 270-271.
- 251 Sanders, 1993, síðu 3-4.
- 252 Sí Porter, 1999, síðu 8-9 og 56.
- 253 Ehrman, 2006, síðu 197.
- 254 Tankens Magt, 2006, 1. bind, síðu 224-225.

- 255 Porter, 1999, síðu 164-165. Sí eisini Diderichsen, 1977, síðu 75.
- 256 Tarnas, 1996, síðu 95-96 og 98 og Ehrman, 2006, síðu 182-183.
- 257 Bilde, 2001, síðu 160-168.
- 258 Ehrman, 2006, síðu 182-183 og Craig og Ehrman, 2006, síðu 29.
- 259 Craig og Ehrman, 2006, síðu 37. Sí eisini Diderichsen, 1977, síðu 51-58.
- 260 Ehrman, 2006, síðu 197.
- 261 Craig og Ehrman, 2006, síðu 37.
- 262 Politikens Bibelleksikon, 2006, síðu 88.
- 263 Bilde, 2001, síðu 484 og Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 135.
- 264 T.d. Cullmann, 1959, síðu 51-82. Cullmann peikar hinvegin sjálfur á, at það finst eingin tilskiping til Harrans tæna í Markusevangeliinum. Cullmann, 1959, síðu 60.
- 265 Sambært Engberg-Pedersen hefur granskingin seinastu öldina staðfest, at keldustöðan er soleiðis, at granskarar ongan möguleika hava fyri at fáa hendur á sjálvsfatan Jesusar. Tann hurðin er endaliga latin aftur fyri granskarum. Engberg-Pedersen, 1998, síðu 27. Tað, sum granskarar kunnu gera, er at seta Jesus inn ein jødiskan samanhag og við støði í tí gera eina søguliga sannlíka mynd honum. Hansara sinni kunnu granskarar hinvegin einki siga um.
- 266 Bilde, 2001, síðu 218.
- 267 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 215. Bilde, 2001, síðu 67 og 161.
- 268 Diderichsen, 1977, síðu 87.
- 269 Bilde, 2001, síðu 179 og 195.
- 270 Diderichsen, 1977, síðu 86.
- 271 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 135, Porter, 1999, síðu 107, Tarnas, 1996, síðu 98 og Ehrman, 2006, síðu 182-183.
- 272 Hubbard, 1974, síðu 116. Sí eisini kapitulin *Frá Evangelium til dogmatik – tréindin*.
- 273 Ehrman, 2006, síðu 60-62.
- 274 Sambært Ebbe Thestrup Pedersen, professara, hava granskarar allar tíðir stríðst við hesa mótsøgnina hjá Paulusi, sum er ógvuliga týðningarmikil fyri at finna út av, hvat kristindómur yvirhøvur er fyri nakað. Thestrup Pedersen, 1993, síðu 131-137.
- 275 Bilde, 2001, síðu 160-168.
- 276 Bilde, 2001, síðu 56.
- 277 Bilde, 2001, síðu 81.
- 278 Bilde, 2001, síðu 333-334 og 353.
- 279 Chilton, 2000, 264-265. Um tann annars harðrenda Pilatus, sí Müller, 2004, síðu 325.

- 280 Ehrman, 2006, síðu 188.
- 281 Bilde, 2001, síðu 312 og Müller, 2004, síðu 325.
- 282 Lewis, 1999, síðu 37-40.
- 283 Porter, 1999, síðu 27.
- 284 Bilde, 2001, síðu 139-140.
- 285 Bilde, 2001, síðu 328-356 – serstakliga 330-331.
- 286 Bilde, 2001, síðu 170 og Tankens Magt, 2006, síðu 228.
- 287 Bilde, 2001, síðu 162. Sí eisini Porter, 1996, síðu 171.
- 288 Ehrman, 2006, síðu 198-199.
- 289 Ehrman, 2006, síðu 188-189.
- 290 Hendan ógvuliga stutta og nógv einfaldaða framsetingin av Jesusi sum ein eskatologiskur profetur og menningini av kristindóminum byggir stórt sæð á ta drúgvu ritgerðina hjá Per Bilde. Bilde, 2001. Framsetingin er helst so nógv einfaldað, at hon ikki er rættvís mótvegis tí ógvuliga nágreiniliga og væl grundaða sjónarmiðinum hjá Bilde. Tey, sum hava áhuga fyri hesum sjónarmiðinum eiga tí at fara til bókina hjá Bilde. Sjónarmiðið, at Jesus var ein eskatologiskur profetur við apokalyptiskum sjónarmiðum, er annars rættiliga viðurkent millum granskarar. Ein av teimum kendastu talsmonnunum fyri sjónarmiðinum er E. P. Sanders. Sanders, 1993. Sí eisini Hick, 2001, síðu 280 og Engberg-Pedersen, 1998, síðu 11-49.
- 291 Bibliana, 2001, síðu 20-23.
- 292 Thestrup Pedersen 1993, síðu 89-103
- 293 Abrahamowitz, 2002, síðu 30.
- 294 Bilde, 2001, síðu 218.
- 295 Craig og Ehrman, 2006, síðu 29.
- 296 Armstrong, 1998, síðu 136-137.
- 297 Porter, 1996, síðu 210.
- 298 Chilton, 2000, síðu 285 og Hick, 2001, síðu 285.
- 299 Thestrup Pedersen, 1993, síðu 177-182.
- 300 Porter, 1996, síðu 210.
- 301 Cullmann heldur, at uppreisnin sambært Markus 6:14ff er ein fysisk uppreisn. Cullmann, 1959, síðu 33.
- 302 Chilton, 2000, síðu 273. Sí eisini viðmerking 305.
- 303 Onkur hevur kanska hug at viðmerkja, at hetta sigur líka nógv um Paulus, sum tað sigur um søguliga veruleikan. Men so er ikki. Sjónarmið Paulusar viðvíkjandi kvinnum eru væl kend, men veruleikin er, at tey fyri ein stóran part stava frá seinni kristnum avritarum. Tað er t.d. viðurkent millum granskarar, at 1. Timoteusbræv, sum inniheldur ógvuliga kvinnufiggindalig sjónarmið (2:11-15), ikki er skrivað av

Paulusi. Ávísar kvinnuniðrandi orðingar í 1. Korintbrævi (t.d. 14:34-35), eitt bræv, sum granskarar annars eru samdir um, at Paulus upprunaliga hefur skrivað, eru eftir øllum at døma eisini settar inn í tekstin av seinni kristnum avritarum. Í veruleikanum skrivar Paulus í Galatarabrævinum, sum granskarar eru samdir um, at hann hefur skrivað, at m.a. menn og kvinnur eru líka (3:27-28). Hartil kemur, at Paulus nevnr fleiri kvinnur í sínum veruligu brøvum, m.a. eina nevnd Junia, sum hann beinleiðis sigur vera millum fremstu ápostlarnar (Róm. 16:7). Í fleiri bíbliutýðingum er hetta navnið broytt til mannfólkaformin Junias. Sí m.a. Ehrman, 2006, síðu 177-181. Hetta er m.a. gjørt í báðum teimum føroysku og í tí dansku bíbliutýðingini, men í m.a. teimum báðum ensku, *The New Revised Standard Version* og *New English Bible*, verður tann kvinnuligu formurin nýttur. Hesi viðurskipti gera tað undranarvert, at Paulus, sum leggur stóran dent á øll vitnini, einki nevnr um ta seinni íkomnu søguna hjá Markusi um kvinnurnar við tómu grøv Jesusar.

304 Ehrman, 2006, síðu 163-164.

305 Kvinnur vóru ikki mettar at vera álitandi vitni í jødadóminum, og tær høvdu ikki rætt til at vitna í jødisku rættarskipanini. Tað hefur í hesum sambandi verið peikað á, at júst tað, at kvinnur sambært Markusevangeliinum vóru fyrstar at síggja ta tómu grøvina, bendir á, at hendingin er søgulig. Tað er ósannlíkt, at tey kristnu seinni hava funnið uppá vitnir til uppreisnina, sum ikki vóru mett at vera álitandi. Porter, 1999, síðu 129. Tvørturímóti er júst hetta komið teimum seinnu kristnu so mikið illa við, at avritarar hava broytt tekstin hjá Lukasi og lagt mannlig vitni afturat kvinnunum. Hendan grundgevingin fyri, at søgan um ta tómu grøvina hjá Markus er søguliga sannlík, er kortini ikki heilt sannførandi. Kvinnur høvdu væl at merkja ikki nógv virði millum siðbundnar jødar, men tær høvdu (eins og útstoyttir bólkur yvirhøvur) ein týðandi leiklut hjá Jesusi og teimum fyrstu jødakristnu. Jesus hevði t.d. fleiri kvinnur millum sínar fylgisneytar, sum hann hevði tætt samband við (Maria Magdalena hefur enntá fingið eitt evangelið, sum tó ikki varð góðkent av kirkjuni, uppkallað eftir sær), og Paulus nevnr fleiri framstandandi kvinnur í sínum brøvum, t.d. nevnr hann Junia, sum taldist millum fremstu ápostlarnar (sí viðmerking 303). Tað vóru sostatt neyvan Jesus ella teir, sum seinni skrivaðu bíbilsku tekstirnar, sum ikki høvdu álit á kvinnuligum vitnum, men tað vóru nógv seinni ættarlið av kristnum, sum hildu, at kvinnurnar ikki vóru serliga álitandi vitni. Tí vóru handritini, t.d. Lukasevangelið, broytt av seinni kristnum avritarum. Hartil kemur, at høvuðsevnið í Markusevangeliinum, sum

er fyrst at siga frá söguni um kvinnurnar og ta tómu grøvina, er, at eingin skilir Jesus: Familja Jesusar skilir hann ikki, bygðafólkið í Nazaret skilir hann ikki, jødisku leiðararnir skilja hann ikki og hansara egnu lærusveinar skilja hann ikki. Enntá Jahve vendir honum bakið, tá hann hongur á krossinum og rópar og líðir. Í Markusevangeliinum eru tað í veruleikanum einans outsidersar í jødadóminum, m.a. kvinnur, sum skilja Jesus. Tað er v.ø.o. als ikki so ósannlíkt, sum onkur vil vera við, at høvundurin av Markusevangeliinum „prýddi“ trúnnu við at finna uppá söguni um kvinnurnar og ta tómu grøvina. Sögan um kvinnurnar og ta tómu grøvina passar í veruleikanum so væl inn í bókmentaligu ætlanina hjá høvundanum, at neyðugt er at vera serstakliga varin. Craig og Ehrman, 2006, síðu 20. Tað eru sostatt ikki kvinnuligu vitnini við tómu grøv Jesusar, men tann sannroynd, at Paulus, sum skrivaði 20 ár áðrenn Markus, einki veit at siga frá um hesa söguna, sum er avgerandi fyri søguliga trúvirðið.

- 306 Diderichsen, 1977, síðu 55 og Craig og Ehrman, 2006, síðu 37.
- 307 Enntá bíbliutrúgvir granskarar, sum halda, at áðurnevnda brotið um Jesus hjá Josefus hevur nakað uppá seg, noyðast at viðurkenna, at Josefus einki nevni um uppreisnina. Strobel. 2002, síðu 76-78.
- 308 Craig og Ehrman, 2006, síðu 37.
- 309 Craig og Ehrman, 2006, síðu 12.
- 310 Chilton, 2000, síðu 285. Sí eisini Thestrup Pedersen, 1993, síðu 42-43.
- 311 Chilton, 2000, síðu 282-283. Chilton spyr t.d. hvussu tað ber til, at tann Jesus, sum ápostlarnir kendu, onkuntíð er fysiskt ókenniligur, tá hann opinberar seg fyri teimum; kann vera á ymiskum støðum nærum samstundis; kann ganga gjøgnum hurðar og eta fisk; og hvussu ber tað til, at Jesus biður Mariu Magdalenu halda fingrarnar burtur frá sær, meðan hann býður Tummasi at nerta við sárini. Svárið hjá Bruce Chilton er, at uppreisn Jesusar ikki er ein fysisk hending, men talan er um nakað, sum eigur at skiljast immaterielt. Upplivilsi ápostlanna eru v.ø.o., eins og nógv annað í evangeliunum, fysiskt prýdd av evangelistunum.
- 312 Hick, 2001, síðu 281.
- 313 Hick, 2001, síðu 280. Sí eisini Hick, 1993.
- 314 Bryson, 2007, síðu 70.
- 315 Armstrong, 2001, síðu 333.
- 316 Müller, 2004, síðu 307 og Ehrman, 2006, síðu 78-79.
- 317 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 317. Fyri ein ordans skyld skal viðmerkjast, at Mogens Müller leggur afturat, at: „... er tað soleiðis ikki nøkur triendarlæra í Nýggja Testamenti, so er tað kortini grundarlag fyri

- eini tilílkari*". Her skal havast í huga, at professarin ikki tosar um tann søguliga Jesus, men um tann seinni samansetta og varðveitta tekstin. Ein konservativur kristin høvundur, sum grundgevvur fyri, at tréindarlæran finst í Bíbliuni, er Wright, 1998.
- 318 Martineau, 1890, síðu 515-516. Í viðmerking 330 eru nágreiniligari upplýsingar um ymisk viðurskifti, sum nakað undirskilt koma fyri í hesum drúgva brotinum úr bókini hjá James Martineau.
- 319 Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 76 og McGiffert, 1902, síðu 180-181.
- 320 Koch, 1940-1945. Inngangurin.
- 321 Ávísingar til bókmentir finnast her: <http://www.apostolic.net/biblicalstudies/matt2819-willis.htm>. Spurningurin verður eisini viðgjørður í fleiri greinum her: http://www.godglorified.com/matthew_2819.htm. Tað var eftir øllum at døma heldur ikki heilt óvanligt, at orðingar hjá Eusebium vóru nýttar til at falsa tekstir við. Søgufrøðingurin Kenneth A. Olsen hevur grundgivið fyri, at seinni íkomnar orðingar um Jesus, sum finnast í varðveittum handritum av verkum hjá jødiska søgufrøðinginum Flavius Josephus, sum upprunaliga vóru skrivaði um 90 e.Kr., stava frá *Demonstratio Evangelica* (311 e.Kr.) hjá Eusebius. <http://groups.yahoo.com/group/crosstalk2/message/4869>.
- 322 Conybeare, 1901, síðu 282.
- 323 Sparrow-Simpson (ritstj.), 1920, síðu 152.
- 324 Schaft (ritstj.), 1995, Volume 1, síðu 138.
- 325 Schaft (ritstj.), 1995, Volume 3, síðu 362.
- 326 Harnack, 1901, Volume 1, síðu 79, viðmerking 75.
- 327 Enntá tann núverandi pávin, Bænadikt XVI, t.e. Joseph Ratzinger, hevur sum kardinalur viðurkent, at tann trlíðaði dópsfrymilin er íkominn nógv seinni: *„Tann grundleggjandi formurin av okkara (Matteus 28:19 Tréiniga) arbeiði við trúnni varð skapt gjøgnum aðru og triðju öld í sambandi við dópsritalið. So vítt viðvíkir upprunastaðnum, so kom teksturin (Matteus 28:19) frá býnum Róm*". <http://www.apostolic.net/biblicalstudies/matt2819-willis.htm>.
- 328 Tveir granskarar, sum grundgeva ímóti at teksturin hjá Matteusi er broyttur, eru Hubbard, 1974, og Jane Schaberg, 1982. Schaberg viðurkennir, at sjónarmiðið, at tann upprunaliga orðingin í Matteus 28:19 er broytt, hevur: *„vunnið rættiliga breiða góðkenning*”, Schaberg, 1982, síðu 29, og Benjamin Hubbard sigur, at vit noyðast at: *„góðtaka, at tað universella missións boðið neyvan er eitt veruligt úttalili hjá Jesusi*". Hubbard heldur kortini ikki, at tað ber til at útihýsa móguleikanum

- fyri, at tann styttra útgávan hjá Eusebiusi er tann rætta. Hubbard, 1974, síðu 116 og 175.
- 329 Harnack, 1901, Volume 1, síðu 79, viðmerking 75, og Politikens Bibelleksikon, 2004, síðu 317.
- 330 Av tí, at hetta málið er ógvuliga samansett, er neyðugt við eini longri viðmerking og lesivegleiðing til tey, sum hava størri áhuga í málinum. Tann trlíðaði dópurin var ókendur og hevði ongan myndugleika í tí ápostólska tíðarskeiðinum, men hann var kendur langt áðrenn kirkjufundin í Nikea. Fyrstu ferð hann sæst at vera nevndur er í tekstinum *Læran hjá teimum Tólv Ápostlunum*, sum upprunaliga stavar frá umleið 120 e.Kr. Richardson (ritstj.), 1953, Volume 1, síðu 174. Hesin teksturin er kortini ógvuliga umstríddur og longu í fornkirkjuni var hann mettur at vera falsaður. T.d. bólkaði Eusebius hendan tekstin í kirkjusøguni frá 320 e.Kr. millum teir „*vrakaðu*“ tekstirnar. Schaft (ritstj.) Volume 1, 1995, síðu 156. Í 140 e.Kr. skrivaði Justin Martyr (100-165 e.Kr.) í síni fyrstu *Verjurøðu*: „*Tí, í navni Guds, Faðir og Harri alheimsins, og okkara Frelsara, Jesus Krist, og Heilaga Andanum, taka tey síðan ímóti reinsanini við vatni. Tí Kristus segði eisini: „Eingin kann síggja Guds ríki uttan hann verður føddur av nýggjum*““ (Jóhs. 3:3). Roberts (ritstj.), 1995, Volume 1, síðu 183. Tað í hesum høpi áhugaverda er, at Justin Martyr ikki grundgevir fyri tí trlíðaða dópinum við at vísa til Matteus 28:19 – hann vísir til Jóhannes 3:3. Hevði Justin Martyr kent tann trlíðaða dópsfrymilin, sum *einans* finst í teimum varðveittu handritunum av Matteusevangeliinum frá 5. øld e.Kr. (hann finst onga aðrastaðni í Nýggja Testamenti), so hevði hann sambært kritiskum granskarum grundgivið fyri sínum sjónarmiði við hesum ógvuliga týðningarmikla ørindinum hjá Matteusi. Granskarar eru sannførdir um, at Justin Martyr kendi Matteus 28:19, men summir halda, at hann einans kendi tekstin í eini styttri útgávu, sum einki nevnir um dóp. Tað bendir m.a. hetta brotið á, sum finst í hansara *Samrøðum við Tryfo*: „... *dagliga verða summir (av tykkum) lærusveinar í navni Krists*“. Roberts (ritstj.), 1995, Volume 1, síðu 214. Her og aðrastaðni við vísir Justin Martyr sambært granskarum til Matteus 28:19. Conybeare, 1901, síðu 282-283. Tann trlíðaði dópurin hevur sostatt verið kendur síðan miðskeiðis í 2. øld e.Kr., men hjá Justin Martyr verður hann lógið nokk ikki grundaður á Matteus 28:19. Tað er undranarvert, serstakliga tá hugsað verður um, at dópur í „*navni Jesu Krists*“ var tað vanliga í fornkirkjuni, og at tað tí hevur verið neyðugt at grundgeva fyri at broyta siðvenju á økinum. Nakað seinni, í 185 e.Kr. sær tað kortini út til, at Irenæus (130-200), sum var biskupur í Lyon, endurgevir ta varðveittu og longru útgávuna av Matteusi

28:19. Roberts (ritstj.), 1995, Volume 1, síðu 444. Í 185 e.Kr. hefur tann longri teksturinn sostatt verið partur av í øllum førum onkrum av handritunum. So seint sum miðskeiðis í 3. öld e.Kr. var kortini stríð um dópspurningin, tá Cyprian (200-258 e.Kr.), sum var biskupur í Kartago, beinleiðis í stríð við sjónarmiðini hjá Steffan (254-257) páva, setti forboð fyri at nýta tann gamla dópsfrymilin í „navni Jesu Krists“ og til fánýtis móttvegis pávanum royndi at grundgeva fyri, at doypast skuldi í navni faðirsins, sonarins og heilaga andans. Roberts (ritstj.), 1995, Volume 5, síðu 386-397. Heldur ikki her sær tað út til, at Matteus 28:19 – tað einasta ørindið í Nýggja Testamenti, sum átti at verið ein myndugleiki á økinum – hevur verið mettt at vera ein góð grundgeving í gudfrøðiliga stríðnum. Tvørturímóti sæst, at tey, sum stríddust ímóti tí trúliðaða dópnum: „sýttu fyri, at nakar tekstur í Nýggja Testamenti autoriseraði eina tálíka samskipan av Andanum við Faðirin og Sonin“. Endurgivið eftir Hughes, 2003, síðu 10. Tað høvdu tey illa kunna hildið uppá, um Matteus 28:19 hevði tað skap ella tann myndugleika, sum ørindið seinni fekk í teimum varðveittu handritunum. Tað er áhugavert, at tað var um hetta mundið, at Tertullian (155-230 e.Kr.) setti fram læruna um trúeindina, sum seinni vann frama innan katólsku kirkjuna við m.a. falsanum av 1. brævi Jóhannesar. Av tí, at einki handrit er varðveitt, sum endurgevur Matteus 28:19 í tí styttri útgávuni hjá Eusebiumi, og at tann varðveitta útgávan av ørindinum sær út til at vera endurgivin av onkrum kristnum høvundum longu seint í 2. öld e.Kr., t.d. av Irenæusi, so eru nógvir granskarar framvegis ikki sannførdir um, at teksturin er broyttur. Hubbard, 1974, Schaberg, 1982, New English Bible, 2005. Fleiri granskarar og høvundar halda hinvegin, at hesi viðurskipti best kunnu skiljast soleiðis, at „ískoytið“ til Matteus 28:19 er komið inn í handritini gjøgnum rættiliga drúgva tíð. Hesir halda uppá, at longu tá nýggj kristin dópspraksis vann hevd millum tey kristnu miðskeiðis í 2. öld e.Kr., kom broytingin inn í onkur bíbliuhandrit (helst umvegis tann seinni „vrakaða“ tekstin *Læran hjá teimum Tólv Ápostlunum*), og á kirkjufundinum í Nikea fyrst í 4. öld e.Kr., tá trúeindarlæran eftir hart (og ikki altíð so reiðiligt) stríð sigraði innan katólsku kirkjuna, góðkendi kirkjan rætt og slætt ta broyttu útgávuna av Matteusi 28:19. Conybeare, 1901, síðu 286 og 288, Kosmala, 1965, síðu 2, Hughes, 2003, síðu 1-23, Willker, 2007, síðu 484-486. Tað er í øllum førum trupult at síggja burtur frá Eusebiumi, sum so seint sum í byrjanin av 300-talinum e.Kr. fleiri ferðir endurgevur tekstin í eini øðrvísi og styttri útgávu úr elligomlum handritum av Matteusevangeliinum, sum bókasavnið í Kæsarea hevði í varðveitslu. Harafturímóti sær tað út til at vera

breið semja um, at Matteus 28:19 ikki er eitt ekta Jesus úttalilsí. Í *The Anchor Bible Dictionary*, 1992, 1. bind, síðu 585, sum má haldast at vera ein myndugleiki á økinum, stendur: „*Søguliga stríðið* (um dópin) er ikki loyst við Matteus 28:19, eftirsum tað, sambært breiðari semju millum granskarar, ikki er ein ekta útsøgn hjá Jesusi, enntá ikki ein dýping av einum Jesus-úttalilsí um dóp“. *New English Bibel*, 2005, metir Matteus 28:19 vera ektað, – t.e., at tað upprunaliga hevur staðið í Matteusevangeliinum frá 85 e.Kr. – men tað merkir ikki, at orðini stava frá Jesusi. *New English Bible* grundgevir m.a. sjónarmiðið við, at tað ikki finst nakað varðveitt bíbliuhandrit við tí styttri orðingini hjá Eusebiansi (tað er rætt, men tað er sum nevnt einki handrit varðveitt frá tíðini áðrenn Nikea). *New English Bible* viðurkennir annars, at „ískoytið“ órógvur rútmuna í tekstinum, sum er ein onnur ofta nevnd grundgeving fyri, at tann upprunaligi teksturin hjá Matteusi seinni er broyttur. Tað er í øllum førum greitt, at kann Matteus 28:19 fæst aftur til Jesus sjálfan, so er tað í veruleikanum óskiljandi, at tað var dópur í „*navni Jesu Krists*“, sum fyrst vann frama í fornkirkjuni og at stór ósemja var um tann trúliðaða dópin í fleiri øldir, sum endaliga vann frama í 4. øld e.Kr. Tað er ein av høvuðsgrundunum til, at stórt sæð eingin seriøs granskari longur heldur, at dops- og boðanarfrymilin í Matteus 28:19 kann fæst aftur til Jesus. Schaberg, 1982, síðu 72.

- 331 *The Anchor Bible Dictionary*, 1992, síðu 585.
- 332 Etchegoin og Lenoir, 2006, síðu 120.
- 333 Bilde, 2001, síðu 329 og her: <http://da.wikipedia.org/wiki/Homoseksualitet>.
- 334 Lewis, 2000, síðu 158-159. Meðan krossferðirnar vóru í 1100 og 1200-talinum stríddust jødarnir saman við muslimunum í Miðeystri móti teimum inntreingjandi kristnu. Seinni í miðöldini flýggjaðu bæði jødar og kristin í stórum tali til Osmanniska ríkið. Tað muslimska stórveldið loyvdi bæði jøðum og kristnum at praktisera sín átrúnað. Í Spania, sum var undir muslimskum valdi frá 711 til 1492, livdu muslimar, jødar og kristin vanligar saman í sátt og semju, men tað fyrsta, sum tey kristnu gjørdur í 1492, tá Spania kom á kristnar hendur var at krevja av jøðum og muslimum, at teir skuldu taka við kristnari trúgv. Aftaná 1492 vóru jødarnir og muslimarnir vístir av landinum. Sí Jensen, 2005, Armstrong, 1998, síðu 252-253 og Armstrong, 2001, síðu 216-217 og 281-282.
- 335 Bilde, 2001, síðu 274-275.
- 336 Etchegoin og Lenoir, 2006, síðu 121. Í bókini verður stutt sagt frá

- søguni um Konstantin og kirkjufundin í Nikea. Síðu 116-129. Sí eisini Tankens Magt, bind I, 2006, síðu 411-452.
- 337 Tann falska orðingin í 1. Jóhannesbrævi 5:7-8, sum Erasmus hevði avdúkað fyrst í 1500, varð t.d. standandi í donsku Bíbliuni líka til 1907. Tað tekur langa tíð at lúka feilir úr Bíbliuni. Í hesum førinum gingu samfull 400 ár frá tí at feilurin varð funnin, til hann varð rættaður.
- 338 Hick, 2001, síðu 281. Sí eisini Bilde, 2001, síðu 526.
- 339 Ehrman, 2006, síðu 60ff.
- 340 Diderichsen, 1977, síðu 65 og 67.
- 341 Hetta hevur eysturríski heimspekingurin Popper víst á í sambandi við vísindaástøði sum heild. Tað er neyðugt at skilja ímillum tann, sum setur fram eitt uppáhald, og uppáhaldið sjálvt – millum *uppruna* og *gildi*. Popper, 1996, síðu 27-39.
- 342 De Hamel, 2001, síðu 229 og 233.
- 343 Her endurgivið eftir Brown, 1906, síðu 517.
- 344 Luther, 1938 (síðu 14-15 í uppgivnu útgávuni á alnetinum).
- 345 De Hamel, 2001, síðu 233.
- 346 Hornshøj-Møller, 1998, síðu 45-46.
- 347 Porter, 1999, síðu 188 og Chilton, 2000, síðu xix.
- 348 Finkelstein og Silberman, 2006, síðu 257.

Heimildir

Í summum færum eru tekstirnir á alnetinum uttan síðutöl og í Løðrum færum eru teir lagdir út á alnetið í eini aðrari uppseting og við øðrum síðutølum enn tann prentaði teksturin. Hetta havi eg gjørt vart við í viðmerkingunum, har eg antin havi uppgivið bæði síðutølini ella viðmerkt hvørja útgávu av tekstinum víst verður til. Har eingi síðutöl eru í viðmerkingunum, er grundin, at eingi síðutöl eru at vísa til í tekstinum á alnetinum. Tað eru ikki allar bókmentirnar á hesum listanum, sum beinleiðis hava verið nýttar, men í ávísingunum ber til at síggja, hvørji sjónarmið tær ymisku bøkurnar hava til ymisk viðurskifti. Tað ber sostatt eisini til at nýta hendan listan sum lesivegleiðing til ymisk evni og sjónarmið.

Abrahamowitz, Finn: *Jesus. En biografi*. Gyldendal, Keypmannahavn, 2002.

Armstrong, Karen: *Jerusalem. Tro, historie, politik*. Munksgaard – Rosinante, Keypmannahavn, 1998.

Armstrong, Karen: *Gud i Jødedom, Kristendom og Islam*. Rosinante, Keypmannahavn, 2001.

Armstrong, Peter og Don Cupitt: *Who was Jesus*. British Broadcasting Corporation, London, 1977.

Beck, William F.: *What Does Almah Mean?*, 1970. Á alnetinum: <http://www.wlsessays.net/authors/B/BeckAlmah/BeckAlmah.PDF>.

Bibliana. Tekst. Kultur. Historie. 3. árgangur. Nr. 1. Anis, Keypmannahavn, 2001. Á alnetinum: <http://www.rpc.dk/tidsskrifter/bibliana/Bibliana2001-1.pdf>.

Bibliana. Tekst. Kultur. Historie. 3. árgangur. Nr. 2. Anis, Keypmannahavn, 2002. Á alnetinum: http://www.anis.dk/tidsskrifter/bibliana/Bibliana2002_2.pdf.

- Brooks, William: *The Immanuel Prophecy*, 1993. Á alnetinum: http://www.iclnet.org/pub/resources/text/m.sion/brooalma.htm#_Toc387811422.
- Bibelen. Den Hellige Skrifts Kanoniske Bøger*. Keypmannahavn, 1992/1998. Á alnetinum: <http://www.bibelselskabet.dk/danbib/web/bibelen.htm>.
- Bíblia. Tað er Halga Bók. Gamla Testamenti og Nýggja*. Keypmannahavn, 1972. Á alnetinum: <http://www.bibelselskabet.dk/farbib/web/bibelen.htm>.
- Bilde, Per: *En religion bliver til. En undersøgelse af kristendommens forudsætninger og tilblivelse indtil år 110*. Anis, Keypmannahavn, 2001.
- Blass, Fridrich og Debrunner, Albert: *Grammatik des neutestamentlichen Griechisch*. Vanderhoeck & Ruprecht, Goettingen, 1943.
- Brandes, Georg: *Sagnet om Jesus*. Nordisk Forlag, Keypmannahavn, 1925. Á alnetinum: <http://www.zenos.dk/cms/mod/dkt/data/000196.pdf>.
- Brown, Francis o.a.: *A Hebrew and English Lexicon of The Old Testament*. Houghton Mifflin Co., New York, 1906.
- Bryson, Bill: *En kort historie om næsten alt*. Gyldendal, Keypmannahavn, 2007.
- Bæk, Marjun: „Fjar- ella nærskipti við Guð – um fjarskipti, altjóðagerð og átrúnað“. Prentað í *Halló! Brot úr einum fjarskiptandi alheimi*. Føroya Tele, Tórshavn, 2006.
- Cahill, Thomas: *Arven fra jøderne. Hvordan en ørkenstamme ændrede hele vores tankegang*. Gyldendal, Keypmannahavn, 1999.
- Carrier, Richard: *The date of the Nativity in Luke*. 2006. Á alnetinum: http://www.infidels.org/library/modern/richard_carrier/quirinius.html#6.2.
- Chadwick, Owen: *Kristendommens historie. Den kristne verden i 2000 år*. Gyldendal, Keypmannahavn, 1997.
- Chilton, Bruce: *Rabbi Jesus. An Intimate Biography*. Random House, New York, 2000.
- Cockburn, Andrew: *Mysteriet om Judas*. National Geographic, Danmark, Nr. 4 (27/4-10/5 2006).
- Collier's Encyclopedia*. Collier's, London, 1989.
- Conybeare, Fredrick C.: *The Eusebian Form of the Text of Matthew 28:19*. Zeitschrift für Neutestamentlich Wissenschaft,

- Darmstadt, 1901. Á alnetinum: <http://www.godglorified.com/Ending.pdf>.
- Craig, William Lane og Ehrman, Bart D.: *Is There Historical Evidence for the Resurrection of Jesus? A Debate between William Lane Craig and Bart D. Ehrman*. College of the Holy Cross, Worcester, Massachusetts, 2006. Á alnetinum: <http://www.holycross.edu/departments/crec/website/resurrection-debate-transcript.pdf>.
- Cullmann, Oscar: *The Christology of The New Testament*. Revised Edition. Westminster John Knox Press, Philadelphia, 1959.
- Davies, William David og Sanders, Ed Parish: „Jesus from the Jewish point of view”. *The Cambridge History of Judaism. Volume 3: The Early Roman Period*. Ritstjórnað av William Horbury. Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- Dawkins, Richard: *The God Delusion*. Black Swan, London, 2007.
- De Hamel, Christopher: *The Book. A History of The Bible*. Phaidon, New York, 2001.
- Diderichsen, Børge: *Den historiske Jesus*. 2. útgáva, Gad, Keypmannahavn, 1977.
- Doherty, Earl: *The Jesus Puzzle. Did Christianity Begin with a Mythical Christ?* Canadian Humanist Publications, Ottawa, 2000.
- Ehrman, Bart D.: *Jesus feilsitert. Slik forandret de Bibelen*. Papp Forlag, Oslo, 2006.
- Engberg-Pedersen, Troels (ritstj.) *Den Historiske Jesus og hans betydning*. Gyldendal, Keypmannahavn, 1998.
- Etchegion, Marie-France og Lenoir, Frédéric: *Da Vinci Mysteriet. Efterforsket*. Aschehoug, Keypmannahavn, 2006.
- Finkelstein, Israel og Silberman, Niel Asher: *The Bible Unearthed. Archaeology's New Vision of Ancient Israel and The Origin of Its Sacred Texts*. Touchstone, New York, 2002.
- Finkelstein, Israel og Silberman, Niel Asher: *David and Solomon. In Search of the Bible's Sacred Kings and the Roots of the Western Tradition*. Free Press, New York, 2006.
- Fox, Robin Lane: *The Unauthorized Version. Truth and Fiction in the Bible*. Penguin Books, London, 1992.
- Fox, Robin Lane: *The Classical World. An Epic History from Homer to Hadrian*. Penguin Books, London, 2005.

- Gadamer, Hans-Georg: *Sandhed og Metode. Grundtræk af en filosofisk hermeneutik*. Systime, Århus, 2004.
- Gads Danske Bibelleksikon. Gad, Keypmannahavn, 1981-1982.
- Giversen, Søren (Ritstj.): *Thomas evangeliet*. Samleren, Keypmannahavn, 1996.
- Golb, Norman: *Who Wrote the Dead Sea Scrolls? The Search for the Secret of Qumran*. Michael O'Mara Books, London, 1995.
- Hammershaimb, Vencelaus. Ulricus.: *Færøsk Antologi I*. Hammershaimbsgrunnurin, Tórshavn, 1991.
- Harnack, Adolph: *History of Dogma*. Volume 1. Little, Brown, and Company, Boston, 1901. Á alnetinum: <http://www.gutenberg.org/files/19612/19612-h/19612-h.htm>.
- Hasel, Michael Gerald: „Israel in the Merneptah Stela”. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 296. USA, 1994.
- Heiði, Høgni av: *Prestar og Profetar. 18 greinar um átrúna og lívsáskoðan (1986-91)*. Prometeus, Keypmannahavn, 1994.
- Hess, Richard S.: „An Online Review of Current Biblical and Theological Studies”. *Denver Journal*, nr. 4, mars 2001. Á alnetinum: <http://www.denverseminary.edu/dj/articles2001/0100/0104>.
- Hick, John: *The Metaphor of God Incarnate*. SMC Press og Louisville, London, 1993.
- Hick, John: *Den femte dimension. Om religiøsitet og livsforståelse*. Samleren, Keypmannahavn, 2001.
- Holm-Nielsen, Svend o.a. (ritstj.): *Bibelen i kulturhistorisk lys*. 1. Bind, Politiken, Keypmannahavn, 1968.
- Holm-Nielsen, Svend o.a. (ritstj.): *Bibelen i kulturhistorisk lys*. 7. Bind, Politiken, Keypmannahavn, 1970.
- Hornshøj-Møller, Stig: *Førermyten. Adolf Hitler, Joseph Goebbels og historien bag eg folkemord*. Gyldendal, Keypmannahavn, 1998.
- Hubbard, Benjamin J.: *The Matthean Redaction of a Primitive Apostolic Commissioning*. Scholars Press, Missoula Montana, 1974.
- Hughes, Randall Duane: *The Lord's Command to Baptize. A Disputed Ending of a Gospel*. 2003. Á alnetinum: <http://www.godglorified.com/Ending.pdf>.
- Jakobsen, Jakob: *Færøske Folkesagn og Æventyr*. H. N. Jacobsens Bókhandil, Tórshavn, 1971-1975.

- Jensen, Anker Leo o.a.: *Spanien. Anderledes*. Gyldendal, Keypmannahavn, 2005.
- Jensen, Carsten Selch (ritstj.): *Retfærdig krig – om legitimeringer af krig og voldsudøvelse i historien*. Syddansk Universitetsforlag, Odense, 2006.
- Josefus, Flavius: *Den jødiske krig*. Museum Tusculanums Forlag, Keypmannahavn, 1997.
- Junkkaala, Eero: *Three Conquests of Canaan. A Comparative Study of Two Egyptian Military Campaigns and Joshua 10-12 in the Light of Recent Archaeological Evidence*. Åbo Akademi University Press, Åbo, 2006
- Keller, Werner: *Bibelen har alligevel ret. Udgravninger beviser dens historiske sandhed*. Jespersen og Pios Forlag, Keypmannahavn, 1966.
- Kjørup, Søren: *Menneskevidenskaberne. Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Roskilde Universitetsforlag, Keypmannahavn, 2000.
- Koch, Hal: „Indledning”. *Eusebs Kirkehistorie*. Gyldendalske Boghandel – Nordisk Forlag, Keypmannahavn, 1940-45.
- Kosmala, Hans: *The Conclusion of Matthew*. 1965. Á alnetinum: <http://www.godglorified.com/kosmala.htm>.
- Larsen, Mogens Trolle: *Gudens Skygge. Det assyriske imperiums historie*. Gyldendals Bogklubber, Keypmannahavn, 1997.
- Lemche, Niels Peter: *Det Gamle Testamente mellem Teologi og Historie. En introduktion*. Keypmannahavn, 1999. Fyribils handrit. Á alnetinum: <http://niels.peter.lemche.net>.
- Lewis, Bernard: *Identiteter i Mellemøsten*. Gyldendal, Keypmannahavn, 1999.
- Lewis, Bernard: *Mellemøstens historie i de sidste 2000 år*. Gyldendal, Århus, 2000.
- Luther, Martin: *Jøderne og deres løgne*. DNSU's Forlag, Aarhus, 1938. Endurprentað í 1972. Á alnetinum: <http://www.zenos.dk/cms/mod/dkt/data/000102.pdf>.
- Martineau, James: *The Seat Of Authority in Religion*. Longomans, Green, And Co, London, 1890. Á alnetinum: http://ia300035.us.archive.org/3/items/a592331600martuoft/a592331600martuoft_djvu.txt.
- McGiffert, Arthur Cushman: *The Apostles' Creed. Its Origin, Its Purpose and Its Historical Interpretation*. Charles Schribner's Sons, New York, 1902. Á alnetinum: <http://ia350643>.

us.archive.org/2/items/apostlescreedits00mcgirich/apostlescreedits00mcgirich.pdf.

- McRay, John: *Archaeology and the New Testament*. Baker Book House, Grand Rapids, 1991.
- Millar, Fergus: *Rome, the Greek World and the East. Volume 3. The Greek World, the Jews, & the East*. The University of North Carolina Press, Carolina, 2006.
- Müller, Mogens: *Det Gamle Testamente som kristen bog*. Anis, Keypmannahavn, 1997.
- Müller, Mogens og Lisbeth Kjær Müller: *Bogen om Bibelen. Politiken*, Keypmannahavn, 2004.
- New English Bible*. Biblical Study Press, 2005. Á alnetinum: <http://www.bible.org/netbible/>
- Pilgaard, Aage: *Dødehavsskrifterne og Det ny Testamente*. Anis, Keypmannahavn, 1997.
- Politikens Bibelleksikon*. Politiken, Keypmannahavn, 2004.
- Popper, Karl R.: *Kritisk rationalisme. Udvalgte Essays om videnskab og samfund*. Nyt Nordisk Forlag, Keypmannahavn, 1996.
- Porter, Joshua Roy: *Bibelens Verden. En Illustreret Guide*. Munksgaard – Rosinante, Keypmannahavn, 1996.
- Porter, Joshua Roy: *Jesus. Menneske og Myte*. Gad, Keypmannahavn, 1999.
- Price, Robert M.: *The Incredible Shrinking Son Of Man. How Reliable is the Gospel Tradition?* Prometheus, New York, 2003.
- Richardson, Cyril C. (ritstj.): *The Library of Early Christian Writers. Early Christian Writers. Volume 1*. The Westminster Press, Philadelphia, 1953. Á alnetinum: <http://www.ccel.org/ccel/richardson/fathers.toc.html>.
- Roberts, Alexander og Donaldson, James (ritstj.): *Ante-Nicene Fathers. The Apostolic Fathers, Justin Martyr, Irenaus. Volume 1*. Hendrickson Publishers, Inc., Massachusetts, 1995. Á alnetinum: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf01.title-page.html>.
- Roberts, Alexander og Donaldson, James (ritstj.): *Ante-Nicene Fathers. The Apostolic Fathers, Hypolytus, Cyprian, Caius, Novatian, Appendix. Volume 5*. Hendrickson Publishers, Inc., Massachusetts, 1995. Á alnetinum: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/anf05.toc.html>.
- Roberts, John M.: *Verdenshistorie. De Første Tider. Bind I*. Gyldendal, Keypmannahavn, 1998.

- Rohl, David M.: *A Test of Time. The Bible from Myth to History, Century*, London, 1995.
- Sanders, Ed Parish: *The Historical Figure of Jesus*. Penguin Books, London, 1993.
- Schaberg, Jane: *The Father, Son and Holy Spirit*. Scholars Press, Chico, 1982.
- Schaft, Philip og Wace, Henry (ritstj.) *Nicene and Post-Nicene Fathers. Eusebius: Church History, Life of Constantine The Great, and Oration in Praise of Constantine*. Volume 1. Hendrickson Publishers Inc., Massachusetts, 1995. Á alnetinum: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf201.html>.
- Schaft, Philip og Wace, Henry (ritstj.) *Nicene and Post-Nicene Fathers. Theodoret, Jerome, Gennadius, Rufinus: Historical Writings Etc*. Volume 3. Hendrickson Publishers Inc., Massachusetts, 1995. Á alnetinum: <http://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf203.i.html>.
- Skov, Knud W.: *Abrahams Kameler*. Prentað í TEL. September 2005, nr. 3. Selskab for Bibelsk Arkæologi, Esbjerg, 2005. Á alnetinum: http://www.bibelskarkaeologi.dk/telpdf/sep_2005.pdf.
- Sparrow-Simpson, W. J. og Lowther Clark, W. K. (ritstj.): *The Proof of The Gospel Beeing The Demonstratio Evangelica of Eusebius of Caesarea*. The Macmillan Company, New York, 1920. Á alnetinum: http://www.ccel.org/p/pearse/morefathers/eusebius_de_05_book3.htm.
- Stein, Robert H.: „N.T. Wright’s Jesus and The Victory of God: A review article”. *Journal of the Evangelical Theological Society*, juni, 2001. Á alnetinum: http://findarticles.com/p/articles/mi_qa3817/is_200106/ai_n8959574/pg_1.
- Strobel, Lee: *Kristus fyri skotum. Lögfrøðingur og ritstjóri á rannsóknarferð um trúvirði Jesusar*. Leirkerið, Gøta, 2002.
- Sørensen, Villy: *Jesus og Kristus*. Gyldendal, Keypmannahavn, 1992.
- Tankens Magt. Vestens Idéhistorie. Antikken til 1600*. Lindhardt og Ringhof, Keypmannahavn, 2006.
- Tarnas, Richard: *The Passion of the Western Mind. Understanding the Ideas That Have Shaped Our World View*. Pimlico, London, 1996.
- The Anchor Bible Dictionary*. Doubleday & Co, New York, 1992.

- The Holy Bible, Revised Standard Version*. New York, 1952. 2. útgáfa, New York, 1971. Á alnetinum: <http://etext.virginia.edu/rsv/browse.html>.
- The Holy Bible, The New Revised Standard Version*. New York, 1990/1995. Á alnetinum: <http://www.bibelselskabet.dk/danbib/web/bibelen.htm>.
- Thestrup Pedersen, Ebbe: *Apostlen Paulus. Introduktion til at forstå Paulus*. 2. útgáfa. Aros, Keypmannahavn, 1993.
- Thompson, Thomas L.: *The Messiah Myth. The Near Eastern roots of Jesus and David*. Basic Books, New York, 2005.
- Wells, George Albert: *Did Jesus Exist?* Pemberton, London, 1986.
- Willker, Wieland: *A Textual Commentary on The Greek Gospels. Matthew*. Volume 1. Online Published, Bremen, 2007. Á alnetinum: <http://www-user.uni-bremen.de/~wie/TCG/TC-Matthew.pdf>.
- Wilson, Andrew Norman: *Jesus. A life*. Balantine Books, New York, 1993.
- Witherington III, Ben: *The Jesus Quest. The Third Search for the Jew of Nazareth*. Inter Varsity Press, USA, 1997.
- Wright, Thomas N.: *Jesus and the Victory of God (Vol 2). (Christian Origins and the Question of God)*. Fortress, Minneapolis, 1996.
- Wright, Thomas N.: *Jesus and the Identity of God*. 1998. Á alnetinum: http://www.ntwrightpage.com/wright_jig.htm.